

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТРОБЮК НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА

Примірник № 1
УДК 378.6:355].015.312:316.647.5](477)(043.3)

Дисертація

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

011 Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Н. Ю. Тробюк

Науковий керівник
Зінченко Володимир Павлович,
кандидат педагогічних наук, доцент

Тробюк Н. Ю. Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, Глухів, 2023.

У дисертації вперше представлено теоретичне обґрунтування й експериментальну перевірку педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

З'ясовано, що успішність діяльності військовослужбовців різних формувань залежить від їхньої толерантності як регулятора взаємостосунків між членами військового підрозділу та іншими учасниками процесу комунікації. Обґрунтовано необхідність формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах, що зумовлено процесом реформування органів МВС, переходом усіх ключових функцій сил оборони до стандартів НАТО, співробітництвом з іншими провідними країнами світу, підвищенням вимог до кадрового потенціалу військових формувань.

Аналіз нормативних та законодавчих документів, теоретичних джерел дозволяє стверджувати, що різні аспекти формування толерантності майбутніх офіцерів розглядають вітчизняні та зарубіжні вчені, утім поза їхньою увагою залишилися особливості формування означеної якості в майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

За результатами вивчення стану формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах з'ясовано, що в професійній підготовці означених фахівців не завжди дотримуються принципів толерантної спрямованості освітнього процесу – довірчого співробітництва, екології взаємовідносин, незалежного мислення й

критичної оцінки, не забезпечуються необхідні педагогічні умови цього процесу, що негативно впливає на стан сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Визначено поняття «*толерантність майбутнього офіцера Національної гвардії України*», під якою розуміємо професійну якість особистості, що забезпечує здатність виявляти терпимість до різних поглядів, норм поведінки, звичок особи, групи осіб, з якими майбутній офіцер здійснює комунікацію в процесі навчальної та службово-бойової діяльності, керуючись вимогами нормативно-правових актів та загальнолюдськими цінностями, і характеризується наявністю знань про толерантність, емоційно-вольовим ставленням до її застосування та проявляється в усіх видах діяльності особистості.

Обґрунтовано структуру толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, яка представлена сукупністю таких взаємопов'язаних компонентів: *когнітивного*, що охоплює знання, необхідні для толерантного ставлення до інших; *емоційно-вольового*, що визначає налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію, відповідальність за свої дії, стресостійкість; *діяльнісного*, що забезпечує здатність до взаємодії, толерантної щодо різних осіб, розв'язання службових та життєвих проблем на толерантних засадах.

Відповідно до структури толерантності майбутнього офіцера НГУ виокремлено критерії, однойменні з визначеними компонентами, та показники для кожного з критеріїв (*когнітивний*: знання про сенс толерантної взаємодії; інформованість про толерантність, її види та межі, нормативні акти, пов'язані з толерантністю; обізнаність про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами; *емоційно-вольовий*: мотивація і налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію; емоційна незалежність, здатність уявляти себе на місці іншої людини й надавати допомогу; відповідальність за свої дії та прийняті рішення, самоконтроль, стресостійкість; *діяльнісний*: здатність

проєктувати та реалізовувати свою взаємодію як толерантну; володіння комплексом толерантних комунікативних умінь; уміння пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову без упередженості; здатність розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах).

Схарактеризовано рівні сформованості кожного компонента толерантності майбутніх офіцерів НГУ (високий, середній, низький) та розроблено діагностичний інструментарій для їх оцінювання.

Із застосуванням методу експертного оцінювання визначено педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах: організація толерантного освітнього середовища; підготовка НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності курсантів; підготовка навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності.

Спроектовано структурно-функціональну модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, що містить такі блоки: методологічно-цільовий (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); змістово-операційний (зміст, засоби, технологія формування толерантності); оцінно-результативний (критерії, показники й рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів та очікуваний результат); педагогічні умови, які забезпечують належне функціонування всіх блоків.

Розроблено методику формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, яка реалізується через: доповнення нормативних курсів змістовим модулем «Толерантність у військовому середовищі»; включення до планів виховної роботи заходів, пов'язаних з толерантністю (виготовлення та виставка плакатів, проведення конкурсів, тренінгів); запровадження в курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та в програми індивідуальної підготовки військовослужбовців змістового модуля «Формування толерантності в особового складу НГУ»; проведення міжкафедральних

семінарів; доповнення обов'язків куратора навчальної групи щодо організації роботи з курсантами на принципах толерантності.

Аналіз та узагальнення результатів експериментального дослідження дали змогу з'ясувати динаміку кількісно-якісних змін. Унаслідок цілеспрямованого впливу відбулися значущі зміни в рівнях сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України експериментальної групи. У ній збільшилася кількість курсантів з високими показниками сформованості всіх компонентів досліджуваної якості, відповідно, зменшилася – з низькими. У курсантів контрольної групи зміни виражені меншою мірою.

Статистичний аналіз результатів експерименту підтвердив об'єктивність змін, що дало підстави для висновку щодо результативності виявлених та обґрунтованих педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше: виявлено педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах; розроблено структурно-функціональну модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах, складниками якої є такі блоки: методологічно-цільовий; змістово-операційний; оцінно-результативний; педагогічні умови, які забезпечують належне функціонування всіх блоків; уточнено: сутність і структуру толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; критерії, показники та рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; удосконалено: теоретичні основи, зміст, засоби та технологію формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в умовах освітнього процесу вищого військового навчального закладу; подальшого розвитку набули методичні аспекти створення толерантного середовища вищого військового

навчального закладу та особливості підготовки в такому середовищі майбутнього офіцера НГУ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні в освітній процес підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України: змістового модуля «Толерантність у військовому середовищі» до навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство», авторського методичного посібника «Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України» та методичного комплексу, який містить інформаційно-методичне забезпечення, ресурси для роботи з курсантами, інформацію для самоосвіти з метою використання в процесі аудиторної та позааудиторної роботи зі курсантами, кураторами навчальних груп та офіцерами структурних підрозділів; засобів діагностування рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Основні положення і висновки дослідження можуть бути використані в діяльності вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та підрозділів військових формувань, в індивідуальній підготовці.

Ключові слова: професійна підготовка, професійне виховання, толерантність, майбутні офіцери Національної гвардії України, вищі військові навчальні заклади, педагогічні умови.

ABSTRACT

Trobyuk N. Y. Formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions. - Qualification scientific work with the rights of the manuscript.

Ph.D. thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 - Educational and Pedagogical Sciences - Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, 2023.

The thesis presents for the first time the theoretical substantiation and experimental verification of pedagogical conditions for the formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions.

It is found that the success of military personnel of various formations depends on their tolerance as a regulator of relations between members of a military unit and other participants in the communication process. The author substantiates the need to develop the tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions, which is due to the process of reforming the Ministry of Internal Affairs, the transition of all key functions of the defense forces to NATO standards, cooperation with other leading countries of the world, and increased requirements for the human resources of military formations.

The analysis of regulatory and legislative documents, theoretical sources allows us to assert that various aspects of the formation of future officers' tolerance are considered by domestic and foreign scholars, but the peculiarity of forming this quality of the National Guard of Ukraine future officers remains outside their attention.

Based on the results of the study of the state of formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions, it was found that the professional training of these specialists does not always adhere to the principles of tolerant orientation of the educational process - trustful cooperation, ecology of relations, independent thinking and

critical evaluation, does not provide the necessary pedagogical conditions for this process, which negatively affects the state of formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers.

The concept of "*tolerance of the future officer of the National Guard of Ukraine*" is defined, which is understood as a professional quality of a personality that provides the ability to show tolerance to different views, norms of behavior, habits of a person, a group of persons with whom the future officer communicates in the process of educational and combat activities, guided by the requirements of regulatory legal acts and universal human values, and is characterized by the presence of knowledge about tolerance, emotional and volitional attitude to its application and manifested in all types of activities.

The structure of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers is substantiated, which is represented by a set of the following interrelated components: *cognitive*, which covers the knowledge necessary for tolerant attitude towards others; *emotional and volitional*, which determines the attitude to tolerant communication and interaction, responsibility for one's actions, stress resistance; *activity*, which provides the ability to interact as tolerant towards different people, to solve service and life problems on a tolerant basis.

In accordance with the structure of the National Guard of Ukraine future officers' tolerance, the criteria corresponding to the identified components and indicators for each of the criteria are identified (*cognitive*: knowledge of the meaning of tolerant interaction; awareness of tolerance, its types and limits, regulations related to tolerance; awareness of the variety of ways of solving problems and peculiarities of perception of reality by different individuals; *emotional and volitional*: motivation and attitude to tolerant communication and interaction; emotional independence, ability to imagine oneself in the place of another person and provide assistance; responsibility for one's actions and decisions, self-control, stress resistance; *activity*: the ability to design and implement one's interaction as tolerant; possession of a set of tolerant communication skills; the ability to adapt to other people and find a common

language with them without prejudice; the ability to solve work and life problems on a tolerant basis).

The levels of formation of each component of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers (high, medium, low) are characterized and a diagnostic tool for their assessment is developed.

The method of expert evaluation identified the pedagogical conditions for the formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions: organization of a tolerant educational environment; training of teachers and officers of structural units to form cadets' tolerance; preparation of teaching and methodological support with an emphasis on the development of tolerance.

The structural and functional model of tolerance formation of the National Guard of Ukraine future officers is designed, which contains the following blocks: methodological and target (goal, objectives, methodological approaches, principles); content and operational (content, means, technology of tolerance formation); evaluation and result (criteria, indicators and levels of tolerance formation of future officers and the expected result); pedagogical conditions that ensure the proper functioning of all blocks.

A methodology for building tolerance in the National Guard of Ukraine future officers has been developed and is being implemented through supplementing the normative courses with the content module "Tolerance in the military environment"; inclusion in the plans of educational work of activities devoted to tolerance (production and exhibition of posters, competitions, trainings); introduction of the content module "Formation of tolerance within the personnel of the National Guard of Ukraine" in the advanced training courses of scientific and pedagogical workers and in the programs of individual training of servicemen; holding interdepartmental seminars; supplementing the duties of the curator of the study group on tolerance.

The analysis and generalization of the results of the experimental study made it possible to determine the dynamics of quantitative and qualitative

changes. As a result of the targeted impact, there were significant changes in the levels of tolerance formation of the National Guard of Ukraine future officers of the experimental group. The number of cadets with high indicators of formation of all components of the studied quality increased in the experimental group, and, accordingly, the number of cadets with low indicators decreased. In the control group, the changes are less pronounced.

The statistical analysis of the results of the experiment confirmed the objectivity of the changes, which gave grounds for the conclusion about the effectiveness of the identified and substantiated pedagogical conditions for the formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers.

The scientific novelty of the results obtained is that for the first time: pedagogical conditions for the formation of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions are identified; a structural and functional model of the formation of tolerance of future officers of the National Guard of Ukraine in higher military educational institutions is developed, which consists of the following blocks: methodological and target; content and operational; evaluation and resultant; pedagogical conditions that ensure the proper functioning of all blocks; clarified: the essence and structure of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers; criteria, indicators and levels of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers; improved: theoretical foundations, content, means and technology of forming tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in the educational process of a higher military educational institution; further developed: methodological aspects of creating a tolerant environment of a higher military educational institution and features of training.

The practical significance of the obtained results is the development and implementation in the educational process of the National Guard of Ukraine future officers training: content modules "Tolerance in the military environment" for the disciplines "Military Psychology and Pedagogy", "Military and Professional Morality", "Leadership", the author's methodological manual

"Formation of Tolerance of Officers of the National Guard of Ukraine" as well as a methodological complex that contains information and methodological support, resources for cadets training, information for self-education to be used in the process of classroom and extracurricular work with students, curators of educational groups and officers of structural units; means of diagnosing the levels of tolerance of the National Guard of Ukraine future officers in higher military educational institutions.

The main provisions and conclusions of the study can be used in the activities of higher military educational institutions, military educational units of higher education institutions and military units, and in individual training.

Keywords: professional training, professional education, tolerance, the National Guard of Ukraine future officers, higher military educational institutions, pedagogical conditions.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові публікації, які відображають основні наукові результати
дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку
наукових фахових видань України:

1. Тробюк Н., Дем'янишин В., Александрова О., Гончар В. Формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України як науково-педагогічна проблема. *Молодь і ринок*. 2019. № 10. С. 140–145. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.187323>.

2. Тробюк Н. Ю., Коломієць М. Б. Толерантність як професійно важлива якість майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. 2020. № 70. Т. 4. С. 161–166. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.30>.

3. Тробюк Н. Ю. Толерантність у професійній діяльності офіцера Національної гвардії України. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 26. С. 73–78. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/26.14>.

4. Тробюк Н. Формування толерантності офіцерів структурних підрозділів та викладачів Національної гвардії України в системі підвищення кваліфікації. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. 2021. № 38. Т. 3. С. 179–185. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-31>.

5. Тробюк Н. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. № 80. Т. 2. С. 145–150. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.30>.

6. Тробюк Н., Зінченко В. Структура та зміст формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України у військових закладах вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 2 (38). С. 188–197. DOI: <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-2-30>.

7. Тробюк Н. Ю., Зінченко В. П. Аналіз підходів до вивчення меж толерантності у процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів національної гвардії України. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2022. № 3 (43). С. 95–103. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5622>.

8. Тробюк Н. Ю., Зінченко В. П., Тробюк Д. В. Роль концепту «толерантність» у формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів психологів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 51. С. 103–108. DOI: 10.31376/2410-0897-2023-1-51-103-108.

Публікації у закордонних виданнях, проіндексованих у базі даних

Web of Science Core Collection:

9. Medvid M., Trobyuk N., Storoska M., Lysychkina O., Medvid Yu. Experimental verification of the pedagogical conditions efficacy to build tolerance among future officers of the National Guard of Ukraine. *Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021)*. 2021. Vol. 104. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20211040>.

***Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав з
напрямку, з якого підготовлена дисертація:***

10. Trobyuk N. Application of active learning methods in formation of tolerance of future officers of the National Guard of Ukraine. *«JPEM» Journal of Pedagogy and Educational Management*. 2020. № 4. P. 160–167.

Методичні рекомендації:

11. Тробюк Н. Ю. Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України : метод. рекомендації. Харків : НА НГУ, 2021. 72 с.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

12. Тробюк Н., Кравченко О. Про профілактичні заходи щодо попередження суїцидальної поведінки у військовослужбовців Національної гвардії України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія.* 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrpn_2017_1_4.

13. Тробюк Н., Медвідь М., Павлов Я., Медвідь Ю., Дем'янишин В., Александрова О. Шляхи формування та розвитку готовності офіцерів до управління їх підрозділами в умовах сумісного виконання завдань з підрозділами країн-партнерів України. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки.* 2018. № 14. С. 45–52. DOI 10.31651/2524-2660-2018-14-45-52/.

14. Тробюк Н. Ю., Тробюк Д. В. Можливості військових ритуалів у військово-патріотичному вихованні майбутніх офіцерів НГУ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки.* 2019. № 40. С. 158–164.

Тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій:

15. Тробюк Н., Кравченко О., Башкатов Е. Психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах. *Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 грудня 2015 р.). Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2015. С. 19–22.

16. Тробюк Н., Ігнатюк О. Науково-дослідницька робота як засіб формування лідерських якостей курсантів Національної гвардії України. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 19 жовт. 2016 р.). Харків : НТУ ХПІ, 2016. С. 38–44.

17. Тробюк Н., Кравченко О. Переваги та недоліки використання інформаційних технологій у навчальному процесі військовослужбовців. *Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України* : зб. тез доповідей VII наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 березня 2016 р.). Харків : НА НГУ, 2016. С. 63–64.

18. Тробюк Н., Кравченко О. Психологічна підготовка майбутніх фахівців ризиконебезпечного профілю діяльності до дій в екстремальних умовах. *Авіація та космонавтика: стан, досягнення і перспективи* : зб. матеріалів XXXVI всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, курсантів та студентів. Ч. 1. (м. Кіровоград, 12 квіт. 2016 р.). Кіровоград : КЛА НАУ, 2016. С. 392–393.

19. Тробюк Н. Особливості толерантності військовослужбовця Національної гвардії України. *Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України* : зб. тез доповідей VIII наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2017 р.). Харків : НА НГУ, 2017. С. 157–158.

20. Тробюк Н. Толерантність як необхідна складова професійної готовності майбутнього офіцера Національної гвардії України. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи* : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 17–18 трав. 2018 р.). Полтава : НПУ ім. В. Г. Короленка, 2018. С. 195.

21. Тробюк Н. Толерантність військовослужбовців як противага агресивних викликів суспільства. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2018 р.). Харків : НА НГУ, 2018. С. 143.

22. Тробюк Н. Толерантність у контексті військово-професійної освіти. *Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : матеріали VIII Міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (м. Глухів 4–6 груд. 2018 р.). Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2018. С. 122.

23. Тробюк Н. Виховання толерантності у військовослужбовців Національної гвардії України інтерактивними методами навчання. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : зб. тез доп. наук-практ. конф. (м. Харків, 4–5 квітня 2019 р.). Харків : НА НГУ, 2019. С. 178.

24. Trobyuk N. Tolerance as an integrative quality of a soldier of the National Guard of Ukraine. *The 21st Century Challenges in Education and Science* : materials of the VII Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students. (Hlukhiv, April 17-18, 2019). Hlukhiv, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 2019. P. 293.

25. Тробюк Н. Сучасні підходи до розуміння поняття «толерантність». *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи* : зб. матеріалів IV міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 22 травня 2019 р.). Полтава, НПУ ім. В. Г. Короленка, 2019. С. 171–174.

26. Тробюк Н. Толерантність як якість особистості у професійній діяльності офіцера Національної гвардії України. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності* : зб. матеріалів V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12–13 вер. 2019 р.). Херсон : КВНЗ Херсонська академія неперервної освіти, 2019. С. 210–215.

27. Тробюк Н. Гендерна толерантність як психолого-педагогічна проблема військових закладів вищої освіти. *Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України* : матеріали V всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 лист. 2019 р.). Харків : НА НГУ, 2019. С. 103–105.

28. Тробюк Н. Теоретичний аналіз проблеми толерантності в освітньому процесі підготовки майбутніх офіцерів НГУ. *Освіта XXI століття: молодіжний вимір* : матеріали звітної наук.-практ. конф. здобувачів освіти (ОНС «Доктор філософії») (м. Глухів, 6–7 лютого 2020 р.).

Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2020. С. 46–48.

29. Тробюк Н. Актуальність питання формування толерантності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку* : матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 27–28 березня 2020 р.). Дніпро : Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, 2020. С. 212–214.

30. Тробюк Н. Осмислене відношення до професійної діяльності як передумова розвитку професійно-важливих якостей психологів. *Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 квітня 2020 р.). Харків : НА НГУ, 2020. С. 53–57.

31. Тробюк Н., Кравченко О. Толерантність у гендерному аспекті освітнього процесу Національної гвардії України. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу і поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 вересня 2020 р.). Київ : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2020. С. 167–181.

32. Тробюк Н. Значення толерантності у професійній діяльності військовослужбовців. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 вересня 2020 р.). Одеса : Військова академія, 2020. С. 400–401.

33. Тробюк Н. Особливості освітнього середовища вищого військового навчального закладу. *Актуальні питання роботи з персоналом у складових сектору безпеки та оборони* : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 лютого. 2021 р.). Харків : НА НГУ, 2021. С. 96–98.

34. Тробюк Н. Критерії оцінювання рівня толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України : матеріали щорічної звітної наук.-практ. конф. здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти,

аспірантів, молодих учених (здобувачі ОНС «Доктор філософії»), (м. Глухів, 11–12 березня 2021 р.). Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра Довженка, 2021. С. 46–50.

35. Тробюк Н. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 березня 2021 р.). Харків : НА НГУ, 2021. С. 89–90.

36. Тробюк Н. Етапи формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України в освітньому процесі вищого військового навчального закладу. *Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення*: зб. тез доповідей I міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 травня 2021 року). Харків : НА НГУ, 2021.

37. Тробюк Н. Емоційно-вольовий компонент толерантності майбутнього офіцера Національної гвардії України. *Соціально психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України* : зб. тез доповідей II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2021 року). Харків : НА НГУ, 2021.

38. Тробюк Н. Зміст толерантності особистості військовослужбовця Національної гвардії України. *Педагогіка, психологія та методики викладання: міжнародний досвід* : зб. тез Міжнар. наук. конф. (м. Рига, Латвія, 16–17 липня 2021 р.). Латвія, ISMA University of Applied Sciences, 2021. С. 96–100.

39. Тробюк Н., Кравченко О. Збереження психічного здоров'я військовослужбовців НАНГУ як важливий чинник ефективності професійної діяльності. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості: теорія та практика* : зб. тез доповідей II Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 вересня 2021 року). Харків : Укр. інж.-пед. акад, 2021. С. 50–52.

40. Тробюк Н. Роль куратора у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів у військових закладах вищої освіти. *Толерантність в системі цінностей сучасної особистості* : зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 12 листопада 2021 року). Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 549–551.

41. Тробюк Н., Кравченко О. Толерантність в інформаційно-психологічному протиборстві медіа простору. *Інформаційна війна російської федерації проти України* : зб. тез доповідей наук.-практ. семінару. (м. Харків, 10 грудня 2021 року). Харків : ХНУПС, 2021.

42. Тробюк Н. Ю. Проблема меж толерантності у військовій діяльності. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, 31 березня 2022 р.). Харків : НА НГУ, 2022. С. 102–104.

43. Тробюк Н. Ю. Особливості моделі формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у закладах вищої освіти. *Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (м. Одеса, 18 липня – 28 серпня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 536 с. С. 475–478.

44. Тробюк Н. Ю. Комуникативна толерантність у діяльності військового психолога. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 грудня 2022 р.). Київ : Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського, 2022. С. 116–118.

45. Тробюк Н., Тробюк Д. Толерантність до невизначеності у військовій діяльності Національної гвардії України. *Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України в умовах особливих правових режимів: поточний стан та шляхи вирішення* : зб. тез

Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2023 р.). Харків : Вид-во НАНГУ, 2023. 892 с. С. 830–831.

46. Тробюк Н. Толерантність військовослужбовців у професійній комунікації. Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки і оборони України : зб. тез IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 травня 2023 року). Харків : Вид-во НА НГУ, 2023. С. 97–100.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	23
ВСТУП.....	24
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	34
1.1. Толерантність як чинник успішності службово-бойової діяльності офіцера Національної гвардії України.....	34
1.2. Сутність, структура та функції толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.....	64
1.3. Сучасний стан формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в освітній теорії та практиці	87
Висновки до першого розділу	98
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	101
2.1. Педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.....	101
2.2. Структурно-функціональна модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України	122
2.3. Методика формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.....	146
Висновки до другого розділу	170

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	172
3.1. Особливості організації педагогічного експерименту.....	172
3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	194
Висновки до третього розділу	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	211
ДОДАТКИ	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВВНЗ – вищий військовий навчальний заклад

ВПП – військово-педагогічний процес

ЕГ – експериментальна група

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗСУ – Збройні Сили України

КГ – контрольна група

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

НА НГУ – Національна академія Національної гвардії України

НГУ – Національна гвардія України

НПП - науково-педагогічні працівники

ОВС – органи внутрішніх справ України

СБД – службово-бойова діяльність

СБЗ – службово-бойове завдання

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глобальні проблеми сучасності: пандемія, відкрита збройна агресія проти України, підвищення рівня зовнішньої та внутрішньої загроз національній безпеці держави, зокрема активізація терористичної діяльності, загострення на цьому тлі відносин, що приводять до конфліктів між людьми і державами, поширення проявів насильства, ігнорування, агресивності, нетерпимості, зневаги та дискримінації – усе це спричинило необхідність переглянути стандарти професійної підготовки військовослужбовців Національної гвардії України. У зв'язку із цим особливої ваги набувають такі професійно-моральні якості майбутнього офіцера, випускника вищого військового навчального закладу, як гуманність, доброзичливість, толерантність та психологічна гнучкість, які під час службово-бойової діяльності допоможуть швидко адаптуватися до нових умов служби, уміло запобігати ситуаціям, що провокують конфлікти, налагоджувати ділові контакти з колегами та підлеглими. Оскільки Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, завдяки якому в суспільстві відбувається протидія негативним впливам, а також формуванням, здатним особистим прикладом під час виконання професійних обов'язків сприяти відкритому діалогу та спілкуванню, то виникає необхідність формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах. Найважливішими завданнями формування толерантності майбутніх офіцерів-гвардійців у вищих військових навчальних закладах є: розширення знань про толерантність як важливу якість військовослужбовця; формування толерантної свідомості та досвіду толерантної поведінки; сприяння розвитку емпатії, здатності до самовдосконалення, професійної самореалізації; формування толерантного середовища.

Значущість окресленої проблеми визначено в Конституції України (1996), Законі України «Про освіту» (2017), Законі України «Про вищу освіту» (2014), Законі України «Про Національну гвардію України» (2014), Стандарті вищої освіти (2018), Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років (2014), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (2022), Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, постанові Кабінету Міністрів України «Про трансформацію системи військової освіти» (1997), Концепції трансформації системи військової освіти (2022), Річній національній програмі під егідою Комісії Україна – НАТО (2021), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1987), а також міжнародних документах, що відображають нормативно-правову базу толерантності: Декларації принципів толерантності (1995), Декларації про усунення всіх форм нетерпимості та дискримінації у зв'язку з релігійними переконаннями (1981), Паризькій хартії для нової Європи (1990), Інчхонській декларації ООН «Освіта 2030» (2015), Рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» (2018).

Проблему розвитку і формування толерантності відображено ще в працях Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, М. Монтессорі, Р. Штейнера, О. Швейцера, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі. Серед сучасних науковців, що розробляли проблему толерантності та її формування в особистості, вітчизняні: М. Андреев [5], І. Бех [19], Н. Кічук [114], Л. Лозинська [147], О. Максимова [154], Ю. Малинка [155], Н. Нікітіна [177]; зарубіжні: Г. Ватерлот [326], М. Ганджі [312], А. Грау [313], Д. Херч [315]. З питань формування толерантності здобувачів освіти в освітньому процесі за останні роки вітчизняні науковці захистили низку дисертацій: Н. Барбелко [13], О. Брюховецька [34], О. Грива [70], М. Карандаш [111], І. Кривошопка [122], С. Крук [124], О. Столяренко [233], О. Шаюк [281] та ін.

У перебігу наукового пошуку встановлено, що в сучасних дослідженнях толерантність позиціонують як одну з умов професійної підготовки фахівців військової сфери (В. Аніщенко [5], Л. Гребенюк [67], Є. Денисенко [78], О. Марченко [148], В. Пізінцалі [187], Я. Павлов [179], В. Рютін [221], К. Тушко [255], В. Тюріна [257]). Проте в доробку цих та інших учених проблема формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах ще не стала предметом спеціального наукового аналізу та вивчення.

Саме тому важливим завданням на сьогодні є пошук шляхів формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Аналіз нормативних документів, наукових джерел, сучасного стану формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України дав змогу виявити *суперечності* між:

- об'єктивними вимогами щодо формування толерантності офіцерів Національної гвардії України як професійно важливої якості та відсутністю комплексних досліджень цього процесу;

- потребою формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України і недостатньою увагою вищих військових навчальних закладів до розв'язання зазначеної проблеми;

- необхідністю формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України і недостатньою розробленістю науково обґрунтованих педагогічних умов, засобів і технології забезпечення цього процесу.

Актуальність проблеми в умовах викликів сьогодення, потреба її теоретичного і практичного розроблення та систематизації, а також необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження – **«Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри технологічної і професійної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка «Підготовка фахівців у закладах вищої освіти в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0122U002010); згідно з темою науково-дослідної роботи Національної академії Національної гвардії України «Дослідження особливостей мотиваційно-вольової сфери військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах» (номер державної реєстрації 0119U001479).

Тему дисертації затверджено вченою радою Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (протокол № 12 від 27.06.2018) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 5 від 27.11.2018).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Завдання дослідження:

1) з'ясувати значення поняття «толерантність» та сучасний стан її формування в майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах;

2) з'ясувати сутність і структуру толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, визначити критерії, показники та рівні її сформованості;

3) виявити та обґрунтувати педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах;

4) змодельовати освітній процес та розробити методику формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України;

5) експериментально перевірити ефективність педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Для досягнення поставленої мети й реалізації визначених завдань на всіх етапах дослідження застосовано комплекс взаємопов'язаних **методів**:

– *теоретичних* – історичний, логічний, теоретичний та порівняльний аналіз та узагальнення психолого-педагогічних джерел для з'ясування стану розробленості проблеми; порівняння наявних визначень з метою уточнення поняттєво-категоріального апарату дослідження; системний аналіз процесу професійної підготовки для виявлення педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; моделювання процесу професійної підготовки для розроблення структурно-функціональної моделі формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, прогнозування дієвих форм її реалізації;

– *емпіричних* – опитування, педагогічне спостереження за освітнім процесом, бесіди, тестування, самооцінювання, аналіз документації вищих військових навчальних закладів для обґрунтування виявлених педагогічних умов, діагностування рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України;

– *математичної статистики* – для математичної обробки результатів дослідження, їх якісного та кількісного аналізу, відображення в табличних та графічних формах із метою фіксації й узагальнення показників дослідно-

експериментальної роботи, визначення їх статистичної значущості та забезпечення вірогідності й достовірності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

- *виявлено* педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах: організація толерантного освітнього середовища, підготовка НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності курсантів, підготовка навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвитку толерантності; доведено ефективність розроблених педагогічних умов, засобів та технології формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах;

- *розроблено* структурно-функціональну модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах, складниками якої є такі блоки: методологічно-цільовий (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); змістово-операційний (зміст, засоби, технологія формування толерантності); оцінно-результативний (критерії, показники, рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах та очікуваний результат); педагогічні умови, які забезпечують належне функціонування всіх блоків;

уточнено:

- сутність і структуру толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; уточнення полягає в дефініюванні поняття та виокремленні компонентів толерантності (когнітивного, емоційно-вольового, діяльнісного);

- критерії, показники та рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; уточнення полягає у визначенні цих категорій відповідно до мети дослідження та доборі засобів діагностування рівнів сформованості толерантності;

удосконалено:

– теоретичні основи, зміст, засоби та технологію формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в умовах освітнього процесу вищого військового навчального закладу; удосконалення полягає: у доповненні змісту терміна «толерантність майбутнього офіцера НГУ» спрямованістю не тільки на службово-бойову діяльність, а й на навчальну; у систематизації цілісного комплексу засобів формування толерантності в різних видах діяльності на основі гуманістичного підходу з використанням інтерактивних технологій;

подальшого розвитку набули:

– методичні аспекти створення толерантного середовища вищого військового навчального закладу та особливості підготовки в такому середовищі майбутнього офіцера Національної гвардії України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні в освітній процес підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України: змістового модуля «Толерантність у військовому середовищі» до навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство», авторського методичного посібника «Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України» та методичного комплексу, який містить інформаційно-методичне забезпечення, ресурси для роботи з курсантами, інформацію для самоосвіти з метою використання в процесі аудиторної та позааудиторної роботи зі курсантами, кураторами навчальних груп та офіцерами структурних підрозділів; засобів діагностування рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах.

Основні положення і висновки дослідження можуть бути використані в діяльності вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та підрозділів військових формувань, в індивідуальній підготовці.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Національного університету оборони України ім. І. Черняхівського (№ 182/45 від 23.12.2021), Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка (№ 384/7-7 від 20.07.2021), Військової академії (м. Одеса) (№ 2/5/7 від 10.01.2022), Національної академії Національної гвардії України (№ 84/2-1852 від 06.10.2021).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації, винесені на захист, здобуті авторкою самостійно й одноосібно. У наукових працях, підготовлених й опублікованих у співавторстві, дисертантці належать: виявлення та теоретичне обґрунтування межі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ в процесі їх підготовки у вищому військовому навчальному закладі [262]; аналіз й узагальнення основних підходів науковців до тлумачення поняття «толерантність» та обґрунтування доцільності її формування в майбутніх офіцерів Національної гвардії України [263]; визначення необхідності формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України та сутність означеного поняття [264]; обґрунтування структури і змісту тренінгу, спрямованого на вдосконалення толерантності офіцерів структурних підрозділів та НПП закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку офіцерів НГУ в системі підвищення кваліфікації, та визначення ефективності його впровадження [265]; визначення ролі концепту «толерантність» у структурі професійної компетентності майбутніх офіцерів [266]; експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ [317].

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлено в доповідях і обговорено на науково-практичних та науково-методичних конференціях різного рівня, зокрема:

– *міжнародних*: «Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах» (м. Харків, 2015); «Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної

молоді: теорія і практика» (м. Харків, 2016); «Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 2018); «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (м. Полтава, 2019); «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 2020); «Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи» (м. Одеса, 2020); «Conference on History, Theory and Methodology of Learning» (ICHTML 2021); «Педагогіка, психологія та методики викладання: міжнародний досвід» (м. Рига (Латвія), 2021);

– *всеукраїнських*: «Авіація та космонавтика: стан, досягнення і перспективи» (м. Кіровоград, 2016); «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України» (м. Харків, 2017); «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (м. Полтава, 2018); «Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи» (м. Харків, 2018); «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 2019); «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності» (м. Херсон, 2019); «Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України» (м. Харків, 2019); «Освіта XXI століття: молодіжний вимір» (м. Глухів, 2020); «Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України» (м. Харків, 2020); «Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу і поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя» (м. Київ, 2020); «Актуальні питання роботи з персоналом у складових сектору безпеки та оборони» (м. Харків, 2021).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 46 наукових праць (29 одноосібних). Основні наукові результати дисертації відображено в 13 публікаціях, а саме: (1 – у періодичному науковому виданні, проіндексованому в базі даних Web of Science Core Collection; 11 – у наукових фахових виданнях України (категорії Б); 1 – у зарубіжному

періодичному виданні). Наукові результати дисертації додатково відображено в 1 методичних рекомендаціях; 32 публікаціях у матеріалах конференцій та семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 326 найменувань, із них 18 іноземними мовами) та 19 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 304 сторінки, з них 180 сторінок основного тексту. Робота містить 15 таблиць, 5 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Толерантність як чинник успішності службово-бойової діяльності офіцера Національної гвардії України

Особистісна та професійна самореалізація військовослужбовців Національної гвардії України (НГУ) у процесі впровадження стратегічних реформ та інших заходів, необхідних для забезпечення ефективної, цілеспрямованої та системної підготовки фахівця, передбачає адаптацію до складних швидко змінюваних службово-бойових умов служби, здатність до прийняття фізичного і морально-психологічного перенапруження, вільного орієнтування у новому динамічному соціально-комунікативному просторі та уміння належним чином контактувати у професійному середовищі. Одним із вирішальних чинників, що сприяє ефективному професійному становленню військового фахівця, особливо якщо він працює в системі забезпечення національної безпеки і оборони України, є його професійна толерантність, рівень розвитку якої визначає його активну взаємодію із зовнішнім середовищем на підставі вимог нормативно-правових актів, що регулюють службово-бойову діяльність (СБД) НГУ [264].

НГУ є одним з тих державних органів, завдяки функціонуванню якого в суспільстві відбувається протидія негативним впливам, а також формуванням, що здатне особистим прикладом під час виконання професійних обов'язків сприяти правильному і відкритому діалогу та спілкуванню.

Мотивація офіцера полягає в любові до військової справи та у відчутті соціальної відповідальності за вміння застосувати свою майстерність на благо суспільства [108].

Аналізуючи зміст діяльності майбутніх офіцерів НГУ, нами встановлено, що вона відрізняється специфікою своїх завдань, умовами, засобами, труднощами регламентованої діяльності, психологічним змістом. Здійснення діяльності НГУ ґрунтується на основі принципів законності, гуманізму, поваги прав людини; жорсткій нормативно-правовій регламентації діяльності, яка визначає специфіку роботи з різним контингентом та охорону громадського порядку; наявності у військовослужбовців НГУ певних повноважень, що залежать від їх законного і розумного застосування; специфічних засобах впливу в рамках здійснення СБД, у тому числі фізичних, психологічних, застосування спеціальних засобів у випадках, передбачених нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність НГУ; широкій комунікативній діяльності, що складається з необхідності контактувати з різними верствами населення, зокрема з іноземцями, засудженими, злочинцями, терористами, озброєними людьми. Офіцери НГУ виконують службово-бойові завдання, пов'язані з ризиком для життя, із застосуванням зброї, що як суб'єктивно, так і об'єктивно є джерелом психічної напруженості та вимагає від військовослужбовця достатньо високого рівня розвитку емоційно-вольової, когнітивної та діяльнісної сфер. Загальні права та обов'язки військовослужбовців вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) регламентуються певними нормативними документами, зокрема Статутом Збройних Сил України (ЗСУ) [209], що визначає взаємовідносини, обов'язки, правила, яких повинні чітко дотримуватися усі без винятку військовослужбовці.

Абітурієнти, що вступили до військового навчального закладу, отримують новий соціальний статус «курсант» та потрапляють у специфічні умови взаємовідносин. Специфіка ВВНЗ полягає в тому, що, окрім несення

військової служби, курсанти є учасниками повноцінного освітнього процесу. В умовах ВВНЗ освітній процес має специфічні ознаки і специфічний характер, що відображається в обов'язковому виконанні вимог військових статутів, в яких регламентовано всі дії військовослужбовців. Молодь, що вступає до військових вишів, вже має достатній досвід комунікативних відносин та сформовані стереотипи поведінки, які не завжди мають позитивний характер. Це заважає навчанню та діяльності військовослужбовців, тому виникає необхідність у толерантному сприйнятті нового оточення. У процесі навчання постають завдання, вирішення яких формує та розвиває толерантність, виховується культура міжособистісного спілкування. Відчуваючи на собі вплив освітнього середовища: умов, які створені для навчання і служби, оточуючих (НПП, командирів, одногрупників), курсанти і самі мають вплив на інших. Так, під час освітньої діяльності, несення служби та в побуті виникає взаємооцінювання наслідування, навіювання тощо.

Відомий педагог А. Макаренко, що розробив теорію колективу, вважав колективну діяльність найважливішою формою виховної роботи [153]. Особливість ВВНЗ полягає і в тому, що він має закритий тип, тобто курсанти обмежені у вільному пересуванні за межі території закладу (особливо на першому році навчання), що зменшує їх безпосередні контакти з цивільним населенням, і тут найбільш оптимальним і результативним у формуванні толерантності є взаємодія з тим оточенням, в якому вони перебувають (товаришами по службі, одногрупниками, офіцерами). Курсантське життя характеризується динамічністю, насиченістю, наявністю ситуацій, що вимагають великого фізичного навантаження та духовних сил; відповідно, усі питання, що пов'язані з вихованням толерантності, особливо актуальні. Потрібно взяти до уваги, що, незважаючи на те, що у навчальному колективі перебувають курсанти різної статі (чоловіки і жінки), різного професійного статусу (служба за контрактом та строкова служба), різного соціального статусу, різного віросповідання, він

відрізняється соціальною рівністю. Усі курсанти підпорядковуються законам України, живуть та несуть службу за статутом, мають однакові права і обов'язки відповідно до їхньої посади, що, на нашу думку, вимагає толерантності (гендерної, соціальної, релігійної). Діяльність НГУ, як службова, так і навчальна, має відображатися у співпраці, партнерстві, прийнятті протилежної думки представників різних статей, повазі людської гідності, повазі до прав іншого, здатності до емпатії, визнанні рівності, терпимості до іншої поведінки у межах правового поля держави.

Як зазначає Є. Денисенко [81], у військовій організації побутують усталені заповіді, неписані норми поведінки, ритуальні заходи, традиції, символи, герої тощо, поділ праці за наявними рівнями структурної підпорядкованості та притаманна цим рівням специфіка. У військовому формуванні курсанти потрапляють у специфічні умови, що характеризується певними особливостями: чіткий розпорядок і визначеність дій у службовій та бойовій діяльності; постійна підпорядкованість у процесі навчання та служби; управлінська авторитарність командирів; перебування під неперервним контролем; певні обмеження у процесі СБД та як наслідок, тривале перебування в умовах напруженості, невизначеності, зростаючих навантажень. Відповідно до зазначеного, в цей період, на наш погляд, особливого значення набуває толерантність військовослужбовця, що може виступати сприятливим чинником їх професійної соціалізації. Соціалізація в соціології розглядається як процес входження людини в суспільство, включення її в соціальні зв'язки і інтеграції в різні типи соціальних спільностей, унаслідок чого відбувається становлення її соціальності [238].

Дослідник у військовій галузі В. Ягупов [50] визначає мету соціалізації в умовах ЗСУ як допомогу воїнам у виживанні в екстремальних умовах, пошукові змісту військової діяльності, придбанні військового досвіду, визначенні свого місця в Збройних Силах, умінні самотійно визначитися зі шляхами ефективних дій у військовому середовищі. В. Рютін [232] доводить, що педагогічний аспект соціалізації військової молоді

зумовлює акцентування уваги на педагогічний вплив на соціальне становлення юнацтва, що виконує свій військовий обов'язок, оскільки цілеспрямоване створення сприятливих умов для соціального розвитку молоді є суттю педагогізації військового соціуму.

У професійній діяльності військовослужбовця, а саме його соціалізації у новому середовищі, значну роль відіграють його психологічні характеристики, такі, як: стійкість до негативного впливу середовища (толерантність до невизначеності – властивість особистості, яка дає змогу витримувати кризові прояви, пов'язані з невизначеністю смислових підвалин власного буття та виникнення непередбачуваних життєвих ситуацій, внутрішня толерантність), здатність до гармонії в міжособистісних стосунках з навколишнім середовищем, активність, потреба в саморозвитку та самоосвіті (міжособистісна толерантність, інтелектуальна толерантність, зовнішня толерантність) [8; 98; 184].

У контексті нашого дослідження розглядається професійна діяльність військових, тому потрібно зазначити, що військова служба, відповідно до чинного законодавства, зокрема, Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», є державною службою особливого характеру, а також, згідно з Кодексом адміністративного судочинства України – публічною службою [207, ст. 2; 113, ст. 3, п. 15].

При цьому особливої уваги заслуговує наукове дослідження І. Шпекторенко, що визначає професійне середовище державного органу як сукупність умов для досягнення цілей державного органу шляхом систематичного безпосереднього впливу на процеси формування ціннісно-орієнтаційних та компетентнісних якостей суб'єкта впливу, як через них – на якість його професійної діяльності: професійну компетентність, професіоналізм, професійну мобільність, виділяючи мотивуючу, адаптуючу та активізуючу функції професійного середовища [302].

А. Фурман та О. Шаюк вважають, що толерантність є невід'ємним показником професіоналізму та зрілості особистості [275].

НГУ виконує покладені на неї завдання у взаємодії з правоохоронними органами, ЗСУ, Управлінням державної охорони України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, органами місцевого самоврядування, органами прокуратури, органами державної влади, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями, а також спільно з адміністрацією та режимними органами об'єктів, що охороняються, та населенням. Принципи, на яких ґрунтується діяльність НГУ, підсилюють значення толерантності у професійній діяльності військовослужбовців [215, ст. 2, п. 2, ст. 3]. Серед ключових компетентностей, що визначені експертами Ради Європи та яких повинні набути сучасні випускники усіх вищих навчальних закладів професійної освіти – «соціальні та громадянські навички». Основні навички щодо цієї компетентності охоплюють уміння конструктивно спілкуватися в різних середовищах, бути толерантним, висловлювати свої і сприймати чужі думки, долати складнощі для набуття впевненості та співпереживати. Особам необхідно вміти впоратися зі стресом і розчаруванням та виражати їх конструктивно, а також розрізнити особисту й професійну сфери [217].

У зв'язку з викладеним вище, нашу увагу привернуло поняття «здатність майбутніх офіцерів [Державної прикордонної служби України] до професійної взаємодії», що формулюється дослідницею як стійка характеристика особистості, її функціональна та інтегративна властивість, яка охоплює мотиваційно-ціннісну, знаннєву та діяльнісну сфери, забезпечує успішну реалізацію завдань оперативно-службової діяльності, має визначальний вплив на цілеспрямовану діяльність курсантів щодо їх засвоєння, розуміння необхідності пізнання самого себе як суб'єкта взаємодії, усвідомлення етичних норм і правил взаємодії засобами вербальної, невербальної, інформаційної, цифрової комунікації, здійснення рефлексії власних і прийнятих рішень, сформовану сукупність комунікативних умінь і розвинені особистісні якості (соціальний інтелект, здатність до співробітництва, толерантність, бар'єропревентивність) [269].

Досліджуючи толерантність у діяльності офіцерів НГУ, слід зазначити, що це військове формування з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначене для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також взаємодії з правоохоронними органами щодо забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, попередження та припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [215].

На відміну від ЗСУ, НГУ як військове формування з правоохоронними функціями в умовах мирного часу виконує переважно СБД. Службово-бойову діяльність планового характеру прийнято називати бойовою службою, під якою розуміють застосування підрозділів, частин і з'єднань НГУ у звичайній оперативній обстановці під час виконання завдань з патрулювання, охорони, конвоювання тощо в постійній готовності до дій за надзвичайних обставин (ситуацій) [205]. СБД – це сукупність, охоронних, режимних, ізоляційно-обмежувальних, захисних заходів (дій), які проводяться у мирний час, за надзвичайних обставин та у воєнний час з метою охорони об'єктів, громадської безпеки, законності та правопорядку, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності держави, її конституційного ладу [300, с. 4]. СБД військовослужбовців НГУ різних спеціальностей за умовами виконання доцільно поділяти на два періоди: повсякденна діяльність у звичайних умовах і виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах. До загальних ознак професійної діяльності військовослужбовців НГУ відносять такі: соціальна обумовленість і регламентованість військової праці законодавством, статутами, наказами, розпорядженнями тощо; поліфункціональність, яка виявляється в поєднанні різноманітних завдань і функціональних обов'язків; комплексність,

зумовлена одночасною досить інтенсивною залученістю в процесі професійної діяльності військовослужбовця практично до всіх систем праці: «людина – людина», «людина – техніка (озброєння)», «людина – знакова система» тощо; екстремальність умов виконання функціональних обов'язків; колективний характер праці; психолого-педагогічне і психофізіологічне супроводження професійної діяльності; творчий пошук новаторських підходів та інноваційних технологій у межах посадових обов'язків [204].

Сучасний військовий – це не лише фізично та психологічно добре підготовлена людина, яка досконало знає та утримує в постійній бойовій готовності свою зброю і бойову техніку, майстерно володіє та застосовує в бою; а передусім це особистість, яка може самостійно аналізувати будь-яку ситуацію, вести переговори та вміти домовлятися; це особистість із високими морально-етичними якостями, людина толерантна, патріот своєї держави, людина, яка з повагою ставиться до інших людей, національностей і соціальних груп. Варто пам'ятати, що військові беруть участь у всіх сферах життя в державі, і вони є гарантом безпеки і захисту мирного населення [137].

Офіцер – особа, яка посідає керівну чи командну посаду в Збройних Силах, урядовій або іншій ієрархічній організації; почесне звання представників неурядових організацій, видатних державних службовців, військовослужбовців, представників торгового флоту (тощо); посада, корпоративне звання керівного складу організації [88]. Військова професія – це різновид суспільно необхідної діяльності, постійно виконуваної в умовах мирного та воєнного часу. Будь-яка діяльність є специфічною формою активного ставлення суб'єкта до навколишнього світу, змістом якого є доцільна зміна і перетворення світу на основі освоєння і розвитку культури. Діяльність зумовлюється певними мотивами, причинами, які підштовхнули суб'єкт визначати мету й організувати діяльність для її досягнення [124].

Досить влучно підмітив Ю. Калагін: «...професійний військовий – це не найманий солдат, що продає свої послуги тому, хто більше заплатить. Він також і не тимчасовий громадянин-солдат, якого надихнув на якийсь період патріотизм та почуття обов'язку і який не має наміру вивчати та практикувати мистецтво управління військовою силою. Мотивація офіцера полягає в технічній любові до військової справи й у відчутті соціальної відповідальності за застосування своєї майстерності на благо суспільства» [108, с.29].

Точка зору Г. Гайдук, що збігається з нашою, толерантна особистість здатна приймати новизну та невизначеність ситуацій і продуктивно діяти в них, а інтолерантна – не визнає новизни ситуацій і схильна до стресу за умови різноманітності інтерпретації стимулів [57].

Зазначене підтверджується документом Ради Європи, де наведено, що термін «толерантність» слід розуміти в позитивному сенсі, тобто як прийняття невизначеності та неоднозначності (а не в негативному сенсі, що означає змиритися й терпіти невизначеність, неоднозначність). Люди з низьким рівнем прийняття невизначеності та неоднозначності мають єдиний погляд на невизначені ситуації та проблеми, а також використовують негнучкі категорії для сприйняття світу [127].

Акцентуючи увагу на екстремальних умовах, в яких переважно відбувається службова діяльність військовослужбовців МВС, Д. Швець наголошує на необхідності розвитку в них високого рівня психологічної готовності, стійкості, сформованості спеціальних здібностей, властивостей, особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до постійного само- і вдосконалення професійного та загальнокультурного. Особливого значення в аспекті професійної діяльності набуває повага та толерантність, що ефективно впливатиме на виконання професійних обов'язків, дасть змогу бути зразком для наслідування як для особового складу, так і цивільного населення [296].

Саме процес виховання, а в ньому найдієвіший, на наш погляд, метод прикладу, сприятиме становленню молодого офіцера та впливатиме на його ідентифікацію. Як зазначено в Декларації принципів толерантності: «Виховання є найефективнішим засобом запобігання проявам нетерпимості» [79, ст. 4].

Саме під час навчання у ВВНЗ у майбутніх офіцерів Національної гвардії відбувається професійна ідентифікація, що впливає на формування системи цінностей особистості й ототожнює її з певною соціальною спільнотою. Науковцями запропоновані чотири типи професійної ідентифікації: 1) ідентифікація, що відбувається через вибір професії, що максимально відповідає характеристикам особистості; 2) ідентифікація з професією така, що вона дає можливість руху особистості в професії, по східцях службової кар'єри і за ступенем майстерності; 3) тип ідентифікації, за якого рух у професії здійснюється через розвиток, вдосконалення якостей і здібностей особистості; 4) ідентифікація, для якої співпадання з професією обумовлене не лише наявністю здібностей, але й творчою активністю особистості в цілому [116].

У процесі ідентифікації людиною самої себе як особистості виділяють також етапи формування толерантності, що входять до складу диференційованого розуміння психологічної феноменології толерантності:

- природна толерантність – відкритість, допитливість, довірливість – властива дитині та ще не асоціюється з якостями власного «Я»;
- моральна толерантність – терпіння, терпимість, яку асоціюють з уже сформованою особистістю, «зовнішнім Я» людини;
- етична толерантність – прийняття, довіра, яку асоціюють з сутністю або «внутрішнім Я» людини, яка формується під впливом цілої низки зовнішніх і внутрішніх чинників [240].

Формування толерантності – обов'язковий компонент професійного виховання майбутніх офіцерів НГУ, педагогічного процесу, спрямованого на

формування системи цінностей та самосвідомості курсантів як суб'єктів майбутньої професійної діяльності.

Вивчення проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ під час навчання у ВВНЗ визначає необхідність аналізу основної категорії нашого дослідження – «толерантність офіцера».

Поняття «толерантність» давно вже є об'єктом пильної уваги дослідників у різних аспектах діяльності особистості: майбутніх економістів [295], майбутніх психологів [277]; керівників загальноосвітніх навчальних закладів та педагогів [37; 57]; у політичному процесі [104; 139]; у підрозділах з надзвичайних ситуацій [133]; у майбутніх вчителів [130]; у правовому аспекті [59]; різних наукових напрямках: філософських, психологічних, соціологічних та педагогічних.

Відображення філософського аспекту проблем толерантності знаходимо ще у працях Аристотеля, Демокрита, М. Аврелія, Сократа, Платона, Дж. Локка, Ж. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо. Головним чином, філософами [79] поняття «толерантність» ідентифікується як прояв терпимості між народами, державами, соціальними групами, індивідами. При цьому толерантність не розглядається як пасивність дій за різних поглядів та думок, а як діалогічний процес та позитивна взаємодія, що базується на терпимості. Найбільш чітко філософські засади та сутність зазначеного феномену визначено в одному з філософських словників: «Толерантність – терпимість до іншого роду поглядів, звичаїв, традицій. Толерантність необхідна по відношенню до особливостей різних народів, націй і релігій. Вона є ознакою впевненості в собі й усвідомлення надійності своїх власних позицій, ознакою відкритості ідейної течії, яка не боїться порівняння з іншими точками зору і не уникає духовної конкуренції» [273, с. 624].

Толерантність з філософської точки зору вдало підкреслила З. Стукаленко, зазначивши, що це світоглядна позиція індивіда й одна з ключових цінностей суспільства, яка формується упродовж століть [250].

Психологічний аспект толерантності представлено працями дослідників: Г. Олпорта [309], Е. Фромма [311], С. Рубінштейна [321], Е. Клепцової [115], Г. Солдатової [221]. Науковці тлумачать толерантність як: систему позитивних установок; психологічну стійкість; сукупність індивідуальних якостей; систему особистісних і групових цінностей; відмову від домінування і насильства. «Великий психологічний словник» пропонує таке визначення: толерантність – це «установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконань, цінностей іншого», «переносимість ліків», нарешті, «здатність витримувати стрес без серйозної шкоди для себе» [27]. І. Смазнова вбачає, що на психологічному рівні толерантність уявляється у вигляді внутрішньої установки, добровільного вибору стосовно людини взагалі, інших людей і колективів, які не нав'язуються, а отримуються кожним (-ою) через систему виховання та життєвий досвід [237].

Толерантність у соціальному аспекті розглядається [151] як конструктивна взаємодія соціальних груп, що мають різні цінності, релігійні й політичні орієнтири; як шанобливе ставлення до них і готовність до партнерської взаємодії з ними. Зокрема акцентується, що здатність прийняти іншу думку стає одним із критеріїв людини, що володіє стійкими соціальними і моральними переконаннями, здатної засвоювати й опрацьовувати нову інформацію, здатної до соціальної адаптації та соціальної творчості [22]. Важливим у цьому аспекті є дослідження Г. Вовк, що розглядає соціальне середовище як фруструюче, наголошуючи на незадоволеності різноманітних потреб особистості, виникненні різних небезпек та загроз у ньому, та в такому випадку пропонує обирати для себе лінію толерантності не для інтенсифікації та розвитку, а для мінімізації та згортання контакту із соціальним середовищем, не для досягнення успіху, а для уникнення невдачі, не з огляду на певні світоглядні принципи та життєві цінності, а для задоволення власної потреби в безпеці [53].

У педагогічному аспекті толерантність досліджували Н. Барбелко [13], Р. Кострубань [130], О. Грива [72; 73; 74], С. Крук [133], А. Ремньова [226], О. Столяренко [244; 245], О. Троїцька [267], розглядаючи її як: складну багаторівневу та багатокомпонентну якість, яка можлива лише за умови здатності до емоційної чуйності, самоконтролю та емоційної стійкості; запоруку продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, співпраці й конструктивного діалогу, як відкритість і повагу до іншого; здатність без агресії сприймати відмінні від свого власного судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей та встановлення з ними таких стосунків, де панує довіра, товарицькість, компроміс, співпраця, співпереживання та психологічний комфорт. Проте Н. Колісніченко [125], зазначаючи чинники, що гальмують утвердження прав людини в Україні, зокрема, криміналізацію суспільства, відсутність цілеспрямованої політики з формування толерантних відносин у суспільстві, акцентує увагу на недостатній ролі педагогіки в цьому напрямі.

Глибокий історико-генетичний аналіз становлення толерантності як педагогічної проблеми розглядається О. Шавріною за п'ятьма етапами [290], а саме: античність і давність (Платон, Сократ, Конфуцій тощо вбачали в толерантності шлях до гармонізації життя); християнство і Давня Русь (повчання Володимира Мономаха з проповіддю терпимого відношення до людей); епоха Просвітництва (Дж. Локк, Вольтер та ін. розуміли толерантність як віротерпимість); кінець XIX – початок XX ст. (теорія Л. Толстого про непротивлення злу насиллям – теорія ствердження толерантності в житті); кінець XX – початок XXI ст. (актуалізація проблеми толерантності).

У ході проведення роботи [259] було структуровано найбільш вагомі, на наш погляд, сучасні наукові дослідження з проблеми формування толерантності особистості, що показано у табл. 1.1.

Дисертаційні дослідження з проблем виховання толерантності у XXI ст.

Рік виконання роботи	Автор і тема дослідження	Середовище, в якому досліджується об'єкт
1	2	3
2008	Грива О. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища [73]	процес становлення особистості в полікультурному середовищі
2008	Кушніренко І. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України [139]	суспільні відносини, які виникають у сфері забезпечення та реалізації прав національних меншин в Україні
2009	Гусєв А. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості [76]	особистісне змінювання як перехід до нової ідентичності
2011	Крук С. Формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій [133]	моральне виховання особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій МНС України
2011	Шаюк О. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів [295]	толерантність особистості як інтегральна психологічна риса майбутніх економістів
2012	Бабчук О. Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності [10]	толерантність як властивість особистості та її індивідуально-психологічні прояви
2013	Столяренко О. Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю [244]	процес виховання студентів вищих навчальних закладів технічного профілю
2015	Барбелко Н. Виховання міжкультурної толерантності студентів коледжів у процесі вивчення іноземної мови [13]	процес виховання толерантності студентів
2015	Кривошопка І. Виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури [131]	процес виховання майбутніх викладачів вищого навчального закладу
2017	Троїцька О. Принципи діалогу і толерантності у розгортанні сучасного культурно-освітнього простору [101]	процес розгортання сучасного культурно-освітнього простору
2018	Хілько С. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів [277]	формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
2018	Брюховецька О. Психологічні основи формування професійної толерантності у керівників загальноосвітніх навчальних закладів [37]	професійна толерантність керівників загальноосвітніх навчальних закладів як організацій середньої освіти
2019	Гайдук Г. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога [57]	професійна толерантність особистості
2019	Іванова А. Політична толерантність як імператив процесу забезпечення соціально-політичної стабільності [104]	процес забезпечення соціально-політичної стабільності в умовах демократичного транзиту

Оскільки запропоноване дослідження висвітлює питання ролі та значення толерантності у діяльності військовослужбовця НГУ, то значний інтерес становлять наукові роботи, що проводилися в напрямі формування толерантності особистості у професійних сферах, наближених за своєю діяльністю до СБД НГУ. Зважаючи на специфіку підготовки військовослужбовців, серед науковців, що розглядали різні аспекти їхньої професійної підготовки, слід назвати таких: В. Аніщенко [6], Є. Денисенко [81], Л. Гребенюк [70], В. Желязков [95], О. Марченко [157], К. Тушко [269], В. Пізінцалі [197]. У результаті аналізу цих наукових досліджень було встановлено, що толерантність виступає однією з умов професійної підготовки фахівців військової сфери. Так, зокрема, толерантність виділяється як компонент професійної компетентності майбутніх офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України, як особистісна характеристика природної культури військових, як чинник готовності офіцера ЗСУ до активної професійної, соціально значущої діяльності в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, як професійно важлива якість діяльності судноводія, як складник соціально-комунікативної компетентності військового авіаційного фахівця, як складник психологічної культури майбутніх офіцерів ЗСУ. Отже, зрозуміло, що толерантність має відношення передусім до базової характеристики міжособистісного спілкування, комунікації, а також проблеми свідомості й

поведінки людини в суспільстві. Необхідним постає питання дослідження самої категорії «толерантність».

Експлікації мовних засобів, які репрезентують концепт «толерантність», запропонований дослідницею Ю. Антоненко [7], дали змогу встановити, що толерантність спочатку сприймалася лише як віротерпимість, проте з часом набула нових смислів і стала розумітися мовцями як виважене, спокійне, подекуди поблажливе відношення до неналежного, а вже у ХХІ ст. як неупереджене ставлення до іншого.

Академічний тлумачний словник української мови [236, с. 179] визначає толерантність як властивість значення толерантний – це поблажливий, терпимий до чийхось думок, поглядів, вірувань тощо.

Лексичне значення толерантності у Великому тлумачному словнику української мови визначається як поблажливий, терпимий до чийх-небудь думок, поглядів, вірувань і таке інше. Похідний від нього іменник *толерантність* та прислівник *толерантно* не мають самостійних значень [47, с. 1170].

Цінним для цього дослідження є тлумачення поняття «толерантність» зарубіжними науковцями. Так, Оксфордський словник визначає толерантність як готовність і здатність приймати людину чи явище без протесту і фізичного впливу [320]. Американське видавництво «American Heritage Dictionary» визначає толерантність як справедливе, об'єктивне та поблажливе ставлення до думок, переконань, дій інших людей, які відрізняються від власних [324]. Г. Ватерло, досліджуючи толерантність та її межі, зазначає, що вона базується на визнанні свободи з усіма її наслідками, на її протилежності релятивізму, та зауважує, що певні межі толерантності необхідні, а виховання толерантності, прагнення подолати насилля – одне з найблагородніших завдань педагога [326].

У нашій країні поняття «толерантність» отримало визнання і набуло вжитку наприкінці ХХ ст. з появою такого важливого міжнародного документа, як Декларація принципів толерантності, затвердженого

Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. У документі чітко визначено це поняття, як «поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру» [79, ст. 1.1].

Згідно з поглядом авторів Посібника з толерантності [110], тривалий і стабільний мир – це не просто відсутність насильства, а й ефективний набір інструментів і каналів врегулювання або запобігання конфліктам у суспільстві, а толерантність – це не лише особиста емоція або ставлення. Це політичний чинник, що формує взаємодію всередині суспільств та між ними. Толерантність є показником позитивних соціальних відносин і може сприяти досягненню сталого миру. Так само відсутність толерантності (стосовно меншин, вразливих груп тощо) може призвести до напруженості, що спричиняє насильство, конфлікти та війни.

XXI ст. характеризується новими соціальними процесами і подіями, які сприяють зростанню толерантного середовища, проте одночасно провокують різні за своїм характером прояви інтолерантності на ґрунті територіальної і релігійної роз'єднаності, наявності націоналістичних настроїв, схильності до екстремізму та високої корумпованості. Агресивність, насилля, нетерпимість та конфліктність у людських стосунках сучасного світу зумовили підвищення рівня уваги до питання виховання толерантності особистості. Проблема толерантності пов'язана з усіма сферами суспільного життя держави та передусім з установами, що впливають на формування моделі поведінки особистості в соціумі. НГУ, як було вже зазначено, є військовим формуванням з правоохоронними функціями та виступає не тільки як інструмент забезпечення безпеки держави, а і як державний орган виховання, що формує особистість військовослужбовця як повноправного громадянина суспільства, який, з

огляду на свої професійні обов'язки, виступає гарантом соціального спокою та стабільності в суспільстві. Професійна діяльність військовослужбовців НГУ передбачає вміння встановлювати контакти з людьми, вести діалог, створювати атмосферу довіри й доброзичливості, надавати допомогу, знаходити індивідуальні підходи до кожної людини. Встановлено, що саме толерантні взаємовідносини допомагають військовослужбовцям відчувати себе достатньо впевнено в колективі та не відчувати сильних психологічних стресів, пов'язаних зі специфікою військового середовища [239].

Аналіз наукової літератури щодо поняття «толерантність» свідчить, що воно було і залишається актуальним у суспільстві, проте його визначення не однозначне. Толерантність – важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, яка має свої цінності та інтереси й готова їх захищати, але одночасно з повагою ставиться до позицій та цінностей інших людей, як зазначають дослідники Г. Чуйко, Я. Чаплак [288], підкреслюючи, що вона не зводиться до індиферентності, нехтування власних інтересів. Толерантність передбачає взаємність та активну позицію всіх зацікавлених сторін. М. Пірен, розглядаючи це поняття як дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві, акцентує увагу на тому, що толерантність означає не поступку, поблажливість чи потурання, а передусім активну позицію, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, відмову від догматизму та абсолютизму [198, с. 55].

Обґрунтовує толерантність як професійно важливу якість керівників закладів загальної середньої освіти О. Брюховецька [36] та на підставі проведеного психологічного аналізу прояву професійної толерантності в процесі управлінської діяльності стверджує, що в усіх своїх сенсах вона є професійно важливою якістю особистості керівника. При цьому дослідниця наголошує, що професійна толерантність має специфіку і зони прояву, межі і міру. Останні є досить нечіткими, оскільки авторитарність, категоричність і негнучкість близькі до інтолерантності, а дуже висока професійна

толерантність – до безпринципності. Надмірна професійна толерантність веде до перетворення на свою протилежність (парадокс толерантності). Не слід терпіти чиясь нетерпимість, щоб остання не взяла гору. З інтолерантністю треба боротися, причому ця боротьба не означає прояву інтолерантності.

О. Максимова [154] розглядає толерантність як складник морального виховання, наголошуючи, що виховання толерантності у підростаючого покоління як якості дасть змогу мирно співіснувати різним представниками населення нашої планети і вбачає це одним з головних завдань державної політики.

К. Гнатовська зазначає, що формування толерантності – це процес, що починається з появи дітей на світ та триває упродовж усього життя, при цьому перебуваючи під впливом безлічі чинників, але вирішальними серед них є сім'я та освіта. І якщо члени сім'ї не приймають толерантність як власну внутрішню установку, то й дитина, потрапляючи в освітні установи, звісно, не буде готова приймати інших такими, якими вони є. Особливо авторка наголошує на своєрідній ролі освіти в цьому процесі як головного суспільного інституту, створеного для формування та соціалізації особистості [63].

Оскільки саме майбутній офіцер у військах відповідає в тому числі і за виховання й навчання особового складу, і за військову дисципліну, морально-психологічний стан у підрозділі, тобто виконує ті обов'язки, які є схожими з обов'язками педагога, цінність для цього дослідження становлять погляди Т. Чекмарьової [285]. Дослідниця розглядає толерантність як професійно важливу якість майбутнього педагога, як інтегральну характеристику і виділяє такі її здібності: до адаптації, до недопущення конфронтації, до розвитку позитивних взаємовідносин із собою та навколишнім світом на основі прийняття множинності і різноманіття буття через пізнання, розуміння і визнання неминучості співіснування відмінностей.

С. Бричок [34] у професіограмі учителя однією з найважливіших рис виділяє педагогічну толерантність та вважає її необхідною для реалізації особистісно-орієнтованого освітнього процесу, професійною здатністю вчителя встановлювати діалогічні взаємини із суб'єктами освіти, які суттєво відрізняються від нього незмінними (етнічні особливості, індивідні якості: стать, вік, темперамент, гендер) і мінливими характеристиками особистості (рис характеру, соціальна ситуація, когнітивний розвиток, емоційний стан, ставлення до освітнього процесу, чинники навчальних досягнень), суб'єктного досвіду й поведінки.

Толерантність у системі демократичних цінностей правоохоронної системи досліджує Н. Цвіркун [280], наголошуючи, що сучасний стан розвитку людини й суспільства вимагає від майбутнього поліцейського володіння не лише певними теоретичними знаннями, спеціальними вміннями та навичками, а й системою демократичних цінностей, серед яких вагоме місце посідає саме толерантність. І. Хожило [278] вивчаючи діяльність державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування (політиків, народних депутатів та ін.), визначає, що толерантність є необхідним атрибутом їхнього фаху, невід'ємною ланкою в професійній взаємодії органів влади з громадськістю та її практична реалізація може відбуватися в декларативній, реляційній та акційній формах. Декларативна форма толерантності передбачає демонстрацію сприйняття і терпіння шляхом проголошення заяв, декларацій, меморандумів тощо. Реляційна толерантність, навпаки, не вимагає від учасників застосування активних дій чи заяв. Акційна ж толерантність виявляється винятково активізацією будь-яких дій з боку учасників процесу.

Під час аналізу наукових праць [263] було виявлено низку тлумачень поняття «толерантність». Результати підкреслюють значущість толерантності в професійній діяльності особистості, її фаховості, злагоди та консолідації. Для наочного сприйняття поглядів дослідників на поняття «толерантність» складено порівняльну таблицю 1.2.

Порівняння підходів до визначення поняття «толерантність»

Дослідник	Визначення поняття «толерантність»
Л. Бернадська [18]	здатність людини з повагою ставитися до інтересів, думок, поглядів, звичок, вірувань інших людей, прагнення зрозуміти й досягнути взаємної злагоди без застосування тиску, насилля
О. Брюховецька [37]	сукупність типів толерантності, характерних для фахівця як компетентного професіонала, здатного ефективно реалізовувати функції управління
Н. Бирко [21]	особлива активність: готовність людини вийти за межі обмеженого кола «своїх» назустріч «світу світів» рівнозначних, «рівнозначних» людських світів
О. Грива [72]	внутрішній стрижень життя людини, принцип, керівна ідея, основне положення у взаємодії людей; норма в життєдіяльності суспільства, заснованого на злагоді, співпраці, взаєморозумінні та взаємоповазі
Н. Литвиненко [143]	сукупність індивідуально-психологічних особливостей індивіда і норма визнання «іншості» з одночасним усвідомленням своєї відмінності
М. Пірен [198]	активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, відмова від догматизму та абсолютизму
Г. Солдатова [221]	інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної стійкості, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємовідносин із собою та навколишнім світом

На нашу думку, толерантність не може бути безмежною, бо вона базується на переконаннях і моральних нормах, засвоєних особистістю у процесі соціалізації, на світогляді особистості. Дослідженням міри толерантності займалися такі науковці: О. Александрова [2], М. Андреев [5], С. Мендус [318], Л. Набок [173], Л. Шайгерова [221] та ін. Проблема є дискусійною, у той же час нам імponує позиція М. Андреева [5], який стверджує, що міра толерантності закладена в свободі і справедливості та нерозривно пов'язана з правами людини, що набуває актуальності в сучасному контексті розвитку нашої держави, який окреслюється

пріоритетом максимальної реалізації прав і свобод людини та громадянина, створенням повноцінного демократичного суспільства. При цьому необхідно зазначити, що військовослужбовці, виконуючи покладені на НГУ завдання з охорони громадського порядку, мають право здійснювати превентивні та поліцейські заходи примусу відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» [216], у якому також зазначено, що за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, а також забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками. При цьому виникає двобічність толерантності. Толерантність – як терпимість, пасивне відношення до негативних дій, що асоціюється з байдужістю, а з іншого боку – як активна позиція, що може сприйматися іншими як агресивність. У Декларації принципів толерантності також акцентується увага на тому, що «це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей та держави» [79, ст. 1.2].

Особливе значення в контексті цього дослідження має розуміння того, що в толерантності офіцера ми вбачаємо негативне ставлення до насильства та агресії, повагу до інших людей, їхньої культури, звичаїв та традицій, толерантного спілкування незалежно від світогляду. При цьому спираємося на твердження, що виявлення толерантності не означає погоджуватися з усім, крім того, несправедливості і насиллю потрібно протистояти за допомогою мирних засобів і передусім особистим прикладом толерантної поведінки, вмінням вести діалог, переконувати, знаходити компроміси.

М. Капітоненко [110] застерігає, що до такої властивості толерантності, як прийняття та повага альтернативних поглядів, слід ставитися обережно. Бути толерантним – не означає поважати будь-які цінності незалежно від їх сутності. Толерантність полягає не у визнанні терористів чи злочинців та повазі до них. Це також не означає, що люди з протилежними поглядами погоджуються в суперечливих питаннях. Толерантність, стисло кажучи, полягає не у відносності моралі. Це перш за все повага до законної свободи ідей, що дає змогу побутувати розбіжностям між толерантними людьми. І ці розбіжності, безумовно, мають набувати ненасильницьких форм. Абсолютність нашої моралі чи переконання, як зазначає дослідниця Ж. Герш [315], у тому, щоб не відмовлятися від власних переконань, а ще й демонструвати абсолютну повагу до цих переконань, незважаючи на те, що він або вона ніколи не поділиться ними. Ця життєво важлива повага є основою прав людини. Це також основа справжньої толерантності, яка нічого не жертвує істині.

Нам імponує думка Ю. Карпюк [112], яка, досліджуючи професійну діяльність психологів, стверджує, що толерантність як індивідуальна якість, характерологічна властивість особистості найчастіше притаманна тим людям, за результатами поведінки яких можна зрозуміти, що вони є високоморальними, гуманними, розуміючими, такими, що готові підтримувати на належному рівні власну якісну адаптацію у відношенні до усіх різновидів соціального життя.

Усе вищезазначене підкреслює, що для покращення підготовки військових фахівців України, досягнення взаємної сумісності з підрозділами Збройних Сил держав-членів НАТО, спроможності виконувати завдання в складі об'єднаних багатонаціональних формувань толерантність офіцера стає певною інтегральною якістю професіоналізму військовослужбовця. Ця проблема фрагментарно висвітлювалася в науковому дослідженні Я. Павлова [189], який наголошує на формуванні толерантності у військовослужбовців НГУ з метою їх готовності до миротворчої діяльності

та пропонує у процесі професійного відбору особового складу військовослужбовців до миротворчого підрозділу проводити тестування для визначення рівня толерантності військовослужбовця.

Досліджуючи сучасні підходи до проблеми формування толерантності особистості в різній професійній діяльності, важливим є дослідити види толерантності та виділити ті особливості, які будуть розкривати сукупність самого поняття «толерантність офіцера НГУ». У зв'язку з цим звернемося до наявних класифікацій видів толерантності. Згідно з поглядами І. Галицького [58], типологізація толерантності за багатьма критеріями дає змогу глибше зрозуміти її суть, досягнути всю різноманітність її ознак, усвідомити поліваріантність її прояву в суспільному житті. Дослідник класифікує толерантність за соціальними сферами її буття та виділяє:

1) гендерну толерантність – неупереджене ставлення до представників іншої статі, неприпустимість апріорного приписування людині недоліків іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) вікову толерантність – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов'язаних з її віком. Вікова толерантність цілком може поєднуватися із прийнятною у багатьох культурах повагою до осіб похилого віку;

3) освітню толерантність; очевидно, що цей тип толерантності має відношення до побутової сфери та не пов'язаний з обговорюваним питанням, де рівень освіти суб'єктів права є вирішальним чинником;

4) міжнаціональну толерантність – ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинності»;

5) расову толерантність – відсутність упереджень до представників іншої раси;

6) релігійну толерантність – ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

7) географічну толерантність – неупередженість до мешканців невеликих або провінційних міст, сіл та інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

8) міжкласову толерантність – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів – багатих до бідних, бідних до багатих;

9) фізіологічну толерантність – ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками тощо;

10) політичну толерантність – ставлення до діяльності різних партій і об'єднань, висловлювань їх членів тощо;

11) сексуально орієнтовану толерантність – неупередженість щодо осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

12) маргінальну толерантність (толерантність стосовно маргіналів) – ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув'язнених тощо.

Н. Барбелко [14] зазначає, що, незалежно від того, до якого індивіду, групи людей, соціуму та з якої причини виявляється нетерпимість, значення терміна «толерантність» в цілому не змінюється. Толерантність залишається терпимістю до інших, до «інакших», до тих, хто відрізняється за тими чи іншими параметрами (неважливо якими – інтелектуальними, етнічними, релігійними, культурними, віковими, майновими, медико-біологічними та ін.) та виділяє дев'ять видів толерантності (інтолерантності), відповідно до об'єктів яких виявляється нетерпимість:

- толерантність до інших поглядів, ідей, думок (інтелектуальна);
- до іншого етносу (етнічна);
- до іншої віри (конфесійна, релігійна);
- до іншої культури (міжкультурна);
- до іншої статі (гендерна);
- до іншої сексуальної орієнтації (сексуальна);
- до іншого стану здоров'я (медична);
- до іншого віку (міжвікова);
- до іншої соціальної групи (класова).

У контексті свого дослідження В. Орловська [184], вивчаючи сутність толерантності, виділяє певні її типи за розвитком особистості:

1) за спрямованістю:

– зовнішня толерантність (до інших) – сформоване переконання, яке дозволяє особистості припускати наявність у інших власної позиції; наявність здатності розглядати конфліктну ситуацію з різних поглядів, зважати на різні аспекти та аргументи (зовнішня толерантність як соціальна якість характеризує культуру відносин у суспільстві, побудовану на таких принципах, як відмова від насилля, прийняття інших, слугування законам, а не волі більшості тощо);

– внутрішня толерантність (внутрішня стійкість) – здатність зберігати рівновагу в різних несподіваних ситуаціях: конфлікт, невизначеність, ризик, стрес; приймати рішення і діяти в цих умовах, навіть якщо невідомі всі факти й можливі наслідки;

2) за розвитком толерантності в особистості:

– природна толерантність – передбачає відкритість, допитливість, довірливість (вона властива маленькій дитині та не асоціюється з якостями її «Я», оскільки процес становлення особистості ще не привів до розподілу індивідуального і соціального досвіду; дає змогу маленькій дитині сприймати батьків у будь-якому вигляді, навіть у разі жорстокого поводження з нею: з одного боку, це створює психологічну захищеність і дозволяє зберігати позитивні стосунки в сім'ї, а з іншого боку – руйнує формування особистості, оскільки знижує здатність адекватного сприйняття себе, свого досвіду, почуттів та переживань);

– моральна толерантність – означає терпимість, що асоціюється з особистістю (зовнішнім «Я» людини) (притаманна більшості дорослих людей та виявляється в бажанні стримувати емоції, використовуючи механізми психологічного захисту, тобто людина лише зовні не проявляє нетерпимість, яка залишається у неї усередині);

– етична толерантність – передбачає сприйняття й довіру, що асоціюються із сутністю або внутрішнім «Я» людини (вона охоплює як повагу до цінностей інших, так і сприйняття власного внутрішнього світу, що надає особистості перевагу не боятися й витримувати напруження та конфлікти).

Досліджуючи толерантність як проблему виховання, М. Міріманова [162] окреслює два її аспекти:

– зовнішню толерантність (до інших) – переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатність бачити речі з інших (різних) точок зору, зважаючи на різні фактори;

– внутрішню толерантність (гнучкість, ставлення до невизначеності, ризику, стресу) – здатність до прийняття рішення і розміркування над проблемою, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки.

О. Шаюк [294], розглядаючи поняття «толерантність», схарактеризував такі її вияви: байдужість; неможливість взаєморозуміння; поблажливість і розширення власного досвіду та критичний діалог. За К. Ясперсом [308] толерантність – не є виявом байдужості. Як зауважує мислитель, вона «виникає, найімовірніше, через зарозумілість, впевненість у володінні істиною і постає як перша стадія нетерпимості у вигляді прихованого презирства». К. Ясперс також наголошував, що «світовий порядок може бути здійснено лише за наявності терпимості. Нетерпимість означає насильство, витіснення, агресію. Терпимість, навпаки, відкрита; терпима людина усвідомлює свою обмеженість, хоче об'єднатися з іншими людьми у всій відмінності їх думок, не прагнучи привести всі вистави і ідеї віри до спільного знаменника. Кордон терпимості складає лише повна нетерпимість. Проте кожна людина, якою б нетерпимою не була її поведінка, має бути здатною до терпимості, тому що вона людина». Г. Солдатова [221] наділяє толерантність місією рятувального кола, за яке може схопитися суспільство в пошуках виходу із ситуації конфлікту, виділяючи такі види толерантності:

- міжпоколіннева толерантність – прояв толерантності (поваги, терпіння) щодо представників іншого покоління;
- гендерна – прояв толерантності до представників іншої статі;
- міжособистісна – прояв толерантності у стосунках між людьми;
- міжетнічна – прояв толерантності до представників інших етносів;
- міжкультурна – прояв толерантності до представників інших культур, толерантність у міжкультурних комунікаціях;
- міжконфесійна – прояв толерантності до людей іншої віри, релігійної конфесії;
- професійна – прояв толерантності стосовно представників інших професій;
- управлінська – прояв толерантності в управлінських відносинах, у взаємодії «керівник-підлеглий»;
- соціально-економічна – прояв толерантності до людей іншого соціального статусу й іншого матеріального статку;
- політична – прояв толерантності до представників влади і людей, які приймають політичні рішення.

Е. Жмирова [98] у соціогуманітарному пізнанні, де толерантність розглядається як об'єкт мислєдіяльності, споглядання і перетворення, виокремлює такі види толерантності за об'єктами нетерпимості:

- міжособистісна (толерантність до особистісних особливостей іншої людини);
- інтелектуальна (толерантність до інших поглядів, ідей, думок);
- етнічна (толерантність до іншого етносу);
- конфесійна (толерантність до іншої віри);
- міжкультурна (толерантність до іншої культури);
- гендерна (толерантність до іншої статі);
- сексуальна (толерантність до іншої сексуальної орієнтації);
- медична (толерантність до іншого стану здоров'я);

- вікова (толерантність до іншої соціальної групи).

Дж. Лорсен [149] у соціогуманітарному пізнанні, де толерантність розглядається як предмет наукового пізнання, виокремлює види толерантності за науковим упредметненням:

- психологічна (милосердя, співчуття, ввічливість, стриманість і милість);
- правова, юридична (перше вивільнення від державної релігії);
- богословська, догматична (толерантність широких богословських переконань до протилежних поглядів усередині них);
- еклезіологічна (терпимість панівної церкви до інших церков).

Узагальнену класифікацію проявів толерантності пропонує Г. Бардієр [16]:

- види толерантності за індивідними, індивідуальними та соціально-типовими відмінностями (міжпоколіннева, статева (гендерна), міжособистісна, міжкультурна, міжконфесійна, професійна, управлінська, соціально-економічна, політична толерантність);
- види толерантності за суб'єктами: (особистісна, групова);
- види толерантності за об'єктами: (особистісна, групова, а також ситуативна).

О. Шаюк [295] виокремлює види толерантності за двома критеріальними ознаками – за науковим упредметненням: психологічна; правова, юридична; богословська, догматична; еклезіологічна і за об'єктами нетерпимості: міжособистісна; інтелектуальна; етнічна; конфесійна; міжкультурна; гендерна; сексуальна; медична; вікова.

Результати досліджень особливостей прояву та типів толерантності підтверджують, що толерантність офіцера можна визначати: за рівнем прояву – міжособистісною (комунікативною) толерантністю, що ґрунтується на ауто толерантності офіцера (тобто військовослужбовець готовий прийняти позицію іншої людини, навіть, якщо він з нею не погоджується, якщо це не порушення чинного законодавства, оскільки його

завдання – захист та охорона життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави), за внутрішньою умотивованістю – позитивною толерантністю (тобто, це не пригнічення інтересів особистості військовослужбовця, а його свідомо обрана позитивна налаштованість на пошук компромісу), за рівнем прояву – зовнішньою і внутрішньою (психофізіологічною і фрустраційною) (гнучкість щодо невизначеності, ризику, стресу; нервово-психічна стійкість, швидкість і впевненість у реагуванні на обставини, що змінюються, та прийнятті рішень), за результатом толерантної поведінки – морально-етичною (взаємовигідне вирішення будь-якої ситуації, збереження самоповаги і поваги іншої особистості), за характером вияву поглядів – стійкою (за критичності ситуації її прояв не змінюється), за мірою активності – перетворювальною (толерантний військовослужбовець здатний активно захищати права людини, передусім мирним шляхом, висловлювати протест проти будь-якої форми дискримінації, бути постійно готовим до будь-якої форми діалогу, компромісу, ввічливості, співробітництва), за домінуючою спрямованістю – гуманістичною (основою толерантного ставлення військовослужбовця є усвідомлення пріоритетів загальнолюдських цінностей).

На основі викладеного вище можна констатувати, що серед чинників, які суттєво впливають на успішну діяльність військовослужбовців різних формувань, вагому роль відведено толерантності як регулятора взаємостосунків як між членами військового підрозділу, військових формувань, так і цивільним населенням, оскільки інтолерантність на підставі певних відмінностей (національних, релігійних, культурних, статевих та ін.) не може забезпечити якісну комунікацію та взаємодію. Тобто, необхідною у структурі особистості й діяльності майбутнього офіцера НГУ постає здатність до створення атмосфери взаємопідтримки та взаємодопомоги, налагоджування доброзичливих стосунків.

Отже, з'ясувавши у результаті докладного вивчення значення толерантності в діяльності офіцера НГУ, слід більш детально розкрити її сутність і структуру.

1.2. Сутність, структура та функції толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України

Передумовою визначення ефективності процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ є встановлення її сутності, структури та функцій.

Дослідження толерантності та її складових представлено широким колом наукових робіт у різних сферах, авторами яких є: О. Брюховецька [37]; О. Бабчук [10]; І. Галицький [59]; О. Грива [73]; Р. Кострубань [130]; С. Крук [133]; І. Кушніренко [139]; В. Курок [136]; М. Мельничук [161]; А. Молчанова [168]; А. Ремньова [226]; В. Павленко [187]; О. Столяренко [244]; Т. Тюльпа [270], С. Хілько [277]; О. Шаюк [295].

Аналіз літератури дав змогу встановити, що феномен «толерантність» є предметом вивчення таких наук, як медицина, філософія, соціологія, психологія, педагогіка тощо. Під змістом поняття «толерантність» розуміють:

- синдром звикання (резистентність), що описує зниження реакції організму на лікарський засіб унаслідок його повторного використання [40];

- терпимість, витримку, примирення, сприйняття, визнання й повагу конкурентів, їхніх поглядів, програм, прагнення суб'єктів політичної взаємодії реалізувати свої інтереси та цілі, якщо це не суперечить ідеям безпеки й демократії [62];

- соціальний феномен та його взаємозв'язок з умовами ситуації (об'єктивна реальність) і суб'єктивними чинниками (суб'єктивна реальність), а також належність усіх компонентів системи соціальної дії, що

об'єднує такі підсистеми, як особистість, ситуація дії, самі акти соціальної дії та взаємодії.

При цьому розмаїття суспільних сфер зумовлює різні підходи до розгляду деяких типів толерантності: повагу до іншого, що розуміють як рівноправність культур і відсутність привілейованої системи поглядів та переконань; терпимість до слабкості іншого (слабкість, зневажливість й окремі привілеї в системі привілеїв і переконань); розширення власного досвіду й критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму [267]. У психологічній науці виділяють декілька підходів до вивчення проблеми толерантності, що розглядає її в широкому діапазоні від її розуміння як нервово-психічної стійкості до її оцінки як етичного імперативу особи [99].

Педагогічний контекст феномену толерантності розглядається не тільки як характеристика індивідуальної свідомості, але й як особлива особистісна риса, що може бути більшою або меншою мірою сформована [177].

У результаті аналізу доробку науковців нами сформульовано поняття *«толерантність майбутнього офіцера Національної гвардії України»*, під яким розуміємо професійну якість особистості, що забезпечує здатність виявляти терпимість до різних поглядів, норм поведінки, звичок особи, групи осіб, з якими майбутній офіцер здійснює комунікації у процесі навчальної та службово-бойової діяльності, керуючись вимогами нормативно-правових актів та загальнолюдських цінностей і характеризується наявністю знань про толерантність, емоційно-вольового ставленням до її застосування та проявляється у всіх видах діяльності особистості.

Теоретичний аналіз наукових, філософських, психологічних, соціологічних та педагогічних праць, що стосуються проблеми виховання толерантності, дав змогу констатувати неоднозначність поглядів на поняття *«толерантність»* та різноманіття підходів у виокремленні структурних

компонентів у досліджуваному феномені. Словник української мови визначає структуру у двох значеннях, як «взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова» та як «устрій, організація чого-небудь» [236]. Науковцями В. Зацерковним, І. Тішаєвим, В. Демидовим підкреслюється, що будь-який предмет має розглядатися як упорядкована єдність щодо самостійних частин або сторін (підсистем, елементів), кожна з яких виконує певні функції в бутті цього предмета [101].

Л. Єфименко, досліджуючи поняття «толерантність», розглянула її структуру як сукупність варіативно стійких компонентів, які зберігаються за різних змін умов життєдіяльності, та з'ясувала, що структурно толерантність представлена взаємозв'язком когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів [93]. Компонент – це складова частина чого-небудь; складник [236, с. 252]. Кожен компонент повинен мати свій критерій, за допомогою якого визначається рівень його сформованості, а також необхідно конкретизувати зміст кожного критерію, оскільки кожен з них має показники, притаманні тільки йому [15, с. 106].

На думку авторів [102, с. 8], критерій – «засіб для судження, ознака, на основі якої робиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь», «основна ознака, за якою одне рішення обирається із багатьох можливих», «мірило судження та оцінки». Критерій можна розглядати як зразок, еталон, що відтворює вищий найдосконаліший рівень сформованості певного утворення, порівняно з яким можна встановити рівень відповідності й наближення його ідеального рівня до норм, до ідеалу.

Аналіз структурних компонентів толерантності має важливе практичне значення для дослідження поняття «толерантність офіцера», оскільки дає змогу зрозуміти та взяти до уваги якісні характеристики толерантності, рівні й показники її прояву, та передбачати можливість її функціонування у військовій сфері.

Науковці мають різні погляди на визначення критеріїв толерантності. Так, Н. Нікітіна [177] стверджує, що якісна складова толерантності педагога

виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії і регламентується такими якостями, як: доброзичливість, терпимість, стриманість, щирість, критичність мислення, соціальна гнучкість, самостійність, емпатійність, справедливість, емоційна стабільність, позитивна самооцінка. Та при цьому авторка виокремлює у структурі толерантності педагога когнітивну складову, що проявляється в усвідомленні педагогом знання про: толерантність; історію та культуру народів світу і свого регіону проживання; гендерні, вікові, етнічні та інші соціальні особливості представників різних груп; процеси в сучасному світі – глобалізацію, підвищену конфліктність, кризу соціуму тощо. Наступною є аксіологічна складова, що пов'язана з ціннісними установками й виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінують такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самотності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості й здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку та саморозвитку особистості; соціальна відповідальність за свої вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії. Далі дослідниця виділяє інструментальну складову, що охоплює такі вміння особистості: сприйняття особистості партнера таким, який він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканного права особистісної думки; оцінювання особистості згідно з Я-концепцією; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття; вміння вибачати іншим помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою та піти на компроміс; вміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації.

Н. Підбуцька [196] до критеріїв толерантності особистості відносить як індивідуально-психологічні характеристики, так і поведінкові, а саме: совість, самосвідомість, самопізнання, волю, гуманізм, милосердя,

вимогливість до себе та до інших, соціальну відповідальність, обов'язковість, поважання одне одного, освіту, культуру, вміння дбати про свій авторитет, гідність, імідж, культуру спілкування, принциповість, компроміс, самооцінку, самоаналіз, самокритику, самоконтроль, самообмеження, самозобов'язання, самоорганізацію, самокорекцію, рефлексію, інтуїцію, наслідування найкращих зв'язків толерантної поведінки тощо.

М. Бафаєв [17] пропонує поняття «толерантна свідомість» як узагальнене умовне визначення системи установок, ціннісних орієнтацій, що створює передумови для встановлення міжособистісних відносин, що характеризуються відкритістю, позитивним емоційним сприйняттям партнера по взаємодії, проявом емпатії щодо поведінкових реакцій і цінностей, світогляду інших людей, та узагальнену класифікацію, в якій виділяє компоненти, види, типи, рівні і форми виявлення толерантності, а також власну типологію толерантності-інтолерантності, що базується на поєднанні визначених багатьма авторами трьох структурних компонентів: афективного, когнітивного, конативного. Далі автор зазначає, що, впливаючи на всі ці фактори, можна впливати і на формування толерантної поведінки в молодіжному середовищі.

Серед науковців, що досліджували проблему виховання толерантності у військовому середовищі, не має також єдиних поглядів щодо структури та критеріїв толерантності військовослужбовця. Так, А. Маркарян [249] визначає толерантність як інтегральну якість толерантності особистості військовослужбовця за призовом та виділяє такі структурні компоненти: раціональний, емоціональний та дієво-практичний. А серед критеріїв визначає: стійкість, осмисленість, самостійність, наполегливість та характер мислення.

Інтерес становить специфіка структурних компонентів толерантності, запропонована О. Морозовим [170], який під толерантністю розуміє системну якість особистості, яка структурно складається із трьох основних

компонентів: власне толерантності, інтолерантності й міжособистісної інтолерантності. Власне толерантність обумовлює великий діапазон відмінностей у когнітивних властивостях курсантів і сержантів та приблизно рівною мірою відмінностей в особистісних, стильових і когнітивних характеристиках старших офіцерів; інтолерантність дає можливість диференціювати курсантів, сержантів і старших офіцерів за особистісними і стильовими характеристиками, а молодших офіцерів тільки за стильовими характеристиками; міжособистісна інтолерантність обумовлює більшою мірою відмінності в особистісних якостях курсантів, сержантів і старших офіцерів та в стильових характеристиках молодших офіцерів.

На думку інших вчених, толерантність складається з взаємопов'язаних структурних компонентів (когнітивного, практично-поведінкового, емоційно-оцінного, аксіологічного, особистісного), критеріями яких є усвідомлення і інтеріоризація ідей толерантної поведінки у професійній діяльності; розуміння і прийняття індивідуальності іншої людини; вміння проектувати свою взаємодію як толерантну; оволодіння сукупністю різноманітних толерантних комунікативних умінь; вміння вибачати іншим помилки, незручності, ненавмисно заподіяні неприємності; вміння пристосовуватися до характерів, звичок, установок і вподобань інших; вміння знаходити спільну мову з різними людьми в різних обставинах; використання опосередкованих методів і прийомів взаємодії; здатність залишатися самим собою; відсутність прагнення переробити, перевиховати іншого; терпимість до фізичного і психічного дискомфорту партнера, під яким розуміють вміння вислухати скарги, примхи, нервові випадки тощо; встановлення рівноправних відносин; готовність прийти на допомогу іншим, чуйність, уважність, дбайливість у ставленні до людей; задоволеність системою міжособистісних відносин, що виникли; вміння приховувати і згладжувати неприємні почуття в разі зіткнення з некомунікабельними якостями партнерів, до яких можна віднести грубість,

хамство, зайву самовпевненість тощо; відсутність яскраво виражених категоричності і консерватизму в оцінках людей; не використовувати себе як еталон у разі оцінки інших людей; повага цінності прав і свобод людини; повага рівноправності людей; визнання права вибору за іншими людьми власної життєвої позиції [17].

Для вирішення завдань, що покладені на НГУ у СБД та в повсякденному житті, важливо встановлювати належні взаємостосунки. Система цих зв'язків забезпечує неухильне виконання різних обов'язків і ролей: бойових, службових, позаслужбових. Вони офіційно закріплені в організаційній структурі військового колективу, регламентуються відповідними керівними документами: законами, наказами, уставами, правилами, настановами. Проте і у службовій діяльності, і поза її межами є взаємодія конкретних індивідів. Ці відносини не можна ні ототожнювати, ні відривати, тому в них необхідною є така якість, як толерантність.

Вважаємо, що толерантність – це складне багаторівневе утворення, основними компонентами якого є активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості. Толерантність у соціосфері означає, по суті, духовну відкритість. При цьому толерантність втрачає свій сенс у ситуаціях виходу за межі загальнолюдських цінностей. Наприклад, у випадках посягань на життя і здоров'я, людську гідність, власність [237].

В. Кротюк [132] зазначає, що у процесі професійної самоідентифікації особистості курсанта під час здобуття освіти відбувається засвоєння функціонально визначених професійних ролей, входження особистості до професійного середовища та динаміка оцінювання себе як фахівця для проходження військової служби за контрактом за обраною спеціальністю. Формується професійна «Я-концепція» з трьох головних компонентів:

1) когнітивного (уявлення про власні професійні здібності та можливості, самоідентифікація з представниками професійної групи та професійною діяльністю), у цьому випадку з офіцерами кадров за обраною спеціальністю;

2) емоційно-оцінювального (відношення до себе як до військовослужбовця-професіонала, емоційна ідентифікація з військовим професійним середовищем);

3) поведінкового (прагнення бути зрозумілим, визначення стилю діяльності офіцера, підвищення професійного статусу – проходження за посадами, військовим званням, встановлення професійного контакту з підлеглими та начальством).

Зокрема, в Декларації принципів толерантності розкриваються аспекти когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів толерантності, де стверджується, що: «толерантність – це насамперед правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, інших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [79, ст.1].

Переконливим, на наш погляд, є зауваження дослідників поняття «толерантність» Г. Чуйко та Я. Чаплака, які зазначають, що компоненти толерантності (когнітивний, афективний і поведінковий) можуть проявлятися різною мірою в різних життєвих ситуаціях і додавання четвертого компонента можна сприймати як насправді дроблення традиційних трьох компонентів, щоб з їх складників виділити четвертий (наприклад, мотиваційну складову – з поведінкового, а ціннісну – з когнітивного та емоційного компонентів толерантності). Тобто навряд чи науково виправдано продовжувати «дробити» толерантність на складові аж до ентропії, щоб потім підсумувати, що це складний, комплексний феномен [283].

Згідно з поглядами В. Ягупова [306], критерії визначають зміст і процес навчальної та пізнавальної діяльності слухачів і допомагають з'ясувати результативність такого процесу.

Визначення критеріїв та показників толерантності дає змогу чіткіше дослідити процес формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у

ВВНЗ. А. Щербакова [304] зазначає, що для правильності вибору критеріїв необхідно дотримуватися певних вимог:

- однозначності – однозначне розуміння і тлумачення в межах конкретного дослідження;
- адекватності – відповідність певному процесу (явищу), якому вони призначені;
- обґрунтованості – можливість визначити рівень: достатній чи недостатній;
- міцності – має здатність визначати відносну стійкість кожного рівня;
- надійності – розходження в часі повторної оцінки не має бути істотним.

Беручи до уваги вищезазначене та результати проведеного нами анкетування за авторською анкетною «Стан сформованості толерантності офіцера Національної гвардії України», орієнтуючись на психограму військовослужбовця НГУ [204] та проаналізувавши зміст компонентів толерантності різних видів діяльності, схарактеризованих дослідниками, визначимо такі компоненти структури толерантності майбутнього офіцера НГУ:

- когнітивний – містить знання, необхідні для здійснення толерантного ставлення до інших: про сенс толерантної взаємодії; про толерантність, її види, права людини, нормативні акти, пов'язані з толерантністю, межі толерантності; про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами;
- емоційно-вольовий – мотивація і налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію; емоційна незалежність і при цьому здатність ідентифікувати себе з іншою людиною, здатність уявляти себе на місці цієї людини і надавати на цій основі допомогу; відповідальність за свої дії; прийняття рішень без довгих сумнівів і боязні невдачі, стресостійкість;
- діяльнісний – здатність проектувати та здійснювати свою взаємодію як толерантну щодо різних осіб (колег, НПП, офіцерів структурних

підрозділів, сторонніх); володіння комплексом толерантних комунікативних умінь; здатність пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову в різних обставинах без упередженості, не зважаючи на стереотипи; здатність розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах.

Нам імponує думка Л. Кацовой [113], яка зазначає, що озброєння понятійним апаратом та системою знань є необхідним для виконання завдань майбутньої діяльності, бо це забезпечить розвиток розумових якостей, операцій і процесів, видів і форм мислення відповідно до специфіки завдань і умов професійної діяльності, оскільки чим більш багате і розвинене професійне мислення, тим сильніший його вплив на професійний інтерес. Тому, виокремлюючи когнітивний компонент у структурі толерантності майбутніх офіцерів НГУ важливим складником було обрано знання про толерантність та її види, про ненасилля та права людини, усвідомлення сенсу толерантної взаємодії та готовність до неї. Тобто майбутні офіцери мають усвідомити сутність толерантності, розмаїття її типів, що дасть змогу в подальшому не тільки демонструвати толерантність у професійній діяльності, а й навчати толерантній взаємодії свій особовий склад. Оскільки офіцер є командиром, на якого покладається, зокрема, й освітня функція, він є взірцем для своїх підлеглих, що спонукає їх рівнятися на нього та іти за ним. Він повинен уміти будувати міжособистісні стосунки на основі професійного такту, поваги до особистості, тобто організовувати військово-професійну діяльність на засадах взаєморозуміння та толерантної взаємодії.

До емоційно-вольового компонента включено емоційну незалежність особистості та при цьому здатність ідентифікувати себе з іншою людиною, володіння власною поведінкою в різних ситуаціях, здатність свідомо управляти своїми діями і станами. Зазвичай, виконуючи службово-бойові завдання, військовослужбовці НГУ перебувають в умовах постійної емоційної напруженості, коли доводиться використовувати більше

емоційних ресурсів, ніж зазвичай. Екстремальні події, пов'язані з ризиком для життя, травмують психічне здоров'я, стан і поведінку учасників, ускладнюють міжособистісні стосунки і соціалізацію [60]. Саме в таких умовах виникає необхідність організації психологічних функцій, бути стриманим, володіти собою, здатним продуктивно діяти, брати на себе відповідальність. За визначенням Ю. Терещенко [254], толерантність є інтегральною характеристикою, яка пов'язана із загальним світосприйняттям людини й обумовлена її особистим досвідом, особистісними якостями, цінностями та фундаментальними переконаннями, що дає змогу розглядати толерантність як одну з детермінант психологічного здоров'я особистості. Тому дуже важливими у цьому компоненті толерантності майбутніх офіцерів НГУ є емоційна незалежність та емоційна емпатія. Актуальність цієї проблеми висвітлюється О. Вавринівим [41], який зазначає, що емпатія позитивно впливає на розвиток міжособистісних відносин, дає змогу надавати підтримку людині не лише у звичних умовах, але й у важких екстремальних ситуаціях, коли вона особливо її потребує, зазначаючи, що найчастіше ці якості співвідносяться з вимогами професійної та особистісної компетенції професій сфери «людина-людина».

Діяльнісний компонент складають комунікативні уміння, уміння пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову в різних обставинах, незважаючи на стереотипи й без упередженості. Показник комунікативних умінь обумовлений і тим, що він є складником професійної компетентності фахівця з демонстрування самоконтролю, саморегуляції власної поведінки, здатності знаходити індивідуальний підхід до інших людей, працювати в команді з представниками інших професій та національностей. Як зазначає О. Калач [109], комунікативна толерантність – це комплексна якість особистості, що виявляється в системі міжособистісних відносин та визначає особливий терпимий, миролюбивий,

безконфліктний, шанобливий, довірливий, емпатійний, рівноцінний тип взаємодії індивіда з іншими людьми.

Іншим складником зазначеного компонента є продуктивна активність та креативність, значна самоповага та впевненість у своїх діях, яка не набуває агресивності та демонстративності. Толерантність у системі компетентностей фахівця допомагає йому активно освоювати нове середовище і шукати шляхи для творчої самореалізації, успішно контактувати з людьми, як зазначає І. Смазнова [237], зауважуючи, що природна агресивність вгамовується соціально набутою толерантністю, причому важливим є баланс між ними, оскільки занадто високий рівень толерантності робить його вразливим перед більш агресивним суспільством і навпаки: низький рівень толерантності призводить до самознищення частини суспільства. Досить слушною є думка М. Пірена [198] про те, що толерантність у сучасному українському суспільстві є нагальною проблемою, як ознака впевненості особистості в собі, відкритості та демократичності. Тобто для ефективного виконання своїх безпосередніх обов'язків у СБД майбутньому офіцеру як командирі потрібно прогнозувати, приймати рішення, брати на себе відповідальність, що можливо лише в разі володіння самокритичністю, самоконтролем, впевненості у своїх діях.

Для об'єктивності визначення сутності толерантності у військовій сфері було проведено анкетування «Стан сформованості толерантності офіцера НГУ» (авторська анкета – Додаток А). Для початку військовослужбовцям було запропоновано вибрати твердження, що найбільше відповідають прояву толерантності (опитуваним пропонувалися різні варіанти та надавалася можливість запропонувати свій варіант). Опитуванням було охоплено 120 осіб, які побажали відповісти на питання анкети, з них: 60 (50 – чоловіків, 10 – жінок) військовослужбовців НГУ, що навчаються у НА НГУ за освітньо-кваліфікаційним рівнем вищої освіти «магістр», оперативного рівня військової освіти та 60 (20 – жінок,

40 – чоловіків) військовослужбовців НГУ – за освітньо-кваліфікаційним рівнем вищої освіти «бакалавр», тактичного рівня військової освіти. Результати опитування відображено у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Сутність прояву толерантності

Ч. ч.	Твердження	Результати вибору, %
1	терпиме ставлення до соціальної несправедливості	8
2	дотримуватися своїх переконань і визнавати таке саме право за іншими	17
3	неупереджене ставлення до інших	30
4	дотримання законодавства, правопорядку, адміністративних та інших норм на демократичних засадах	28
5	співпраця на основі діалогу, компромісу, співробітництва	31
6	нівелювати позитивні характеристики інших	1
7	вияв активної суспільної позиції	8
8	здатність у проблемних і кризових ситуаціях взаємодіяти із зовнішнім середовищем	23

Аналіз результатів опитування засвідчив, що найбільше толерантність проявляється: як співпраця на основі діалогу, компромісу, співробітництва; як неупереджене ставлення до інших; як дотримання законодавства, правопорядку, адміністративних та інших норм на демократичних засадах. Найменше, або взагалі не проявляється толерантність, на думку опитаних військовослужбовців: у разі нівелювання позитивних характеристик інших; за терпимого ставлення до соціальної несправедливості. Також акцентовано увагу на тому, що великого значення надається толерантності у здатності під час проблемних і кризових ситуацій взаємодіяти із зовнішнім середовищем.

Визначення критеріїв та показників сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ, комплексне їх застосування дає змогу здійснити змістову характеристику рівнів її сформованості. Для оптимізації визначення рівня сформованості толерантності дібрано такі показники, які

можна швидко виявити і спостерігати за тим, як вони змінюються та дають змогу оцінити толерантність військовослужбовця НГУ.

Так, у структурі толерантності майбутніх офіцерів НГУ за обґрунтованими нами критеріями та показниками були визначені три основні рівні: високий, середній, низький. Критерії, рівні та показники толерантності майбутніх офіцерів НГУ наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Критерії та показники толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України

№ з\п	Критерій	Показники, що характеризують рівень сформованості толерантності
1	2	3
1	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> – знання про сенс толерантної взаємодії; – інформованість про толерантність, її види та межі, нормативні акти, пов'язані з толерантністю; – обізнаність про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами
2	Емоційно-вольовий	<ul style="list-style-type: none"> – мотивація і налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію; – емоційна незалежність, здатність уявляти себе на місці іншої людини і надавати допомогу; – відповідальність за свої дії та прийняті рішення, самоконтроль, стресостійкість
3	Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> – здатність проектувати та реалізувати свою взаємодію як толерантну; – володіння комплексом толерантних комунікативних умінь; – уміння пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову без упередженості; – здатність розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах

Характеристика рівнів толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах за визначеними критеріями.

Когнітивний критерій

Низький рівень. Обмежені та фрагментарні знання про поняття «толерантність», права людини, про види насилля та його прояви; відсутні знання, необхідні для здійснення взаємодії з іншою особистістю толерантним шляхом; обмежене знання способів прояву уваги до

співрозмовника, зацікавленості думкою іншого, проявляється логічне мислення, прийняття рішень базується на стереотипах.

Середній рівень. Здебільшого правильне розуміння поняття «толерантність» та достатні знання з її проявів та видів, але недостатньо систематизовані знання для толерантної взаємодії; виявляється незначна зацікавленість до думки іншого та пасивна увага до співрозмовника, недостатньо проявляється гнучкість мислення та здатність приймати різні точки зору, різноманітність способів вирішення проблем, не повною мірою усвідомлюються труднощі, плани, прийняття рішень.

Високий рівень. Повні, глибокі та систематизовані знання поняття «толерантність», її видів та проявів у військовому середовищі, відкритість мислення, володіння вміннями нетворкінгу; зацікавленість до думки іншого, увага до співрозмовника; усвідомленість сенсу толерантної взаємодії та готовністю до неї; здатністю приймати різні точки зору, висока усвідомленість щодо різноманітності способів вирішення проблем, особливостей сприйняття реальності, усвідомлення труднощів, планів, прийняття рішень.

Емоційно-вольовий критерій.

Низький рівень. Мало виражені мотивація і спрямованість на толерантну взаємодію; неможливість впоратися із сильним емоційним навантаженням; виникають значні труднощі у процесі встановлення контакту з іншими людьми; відсутність вміння продуктивно діяти в незнайомій ситуації, відсторонення за необхідності брати на себе відповідальність; неспроможність швидко і без сумнівів приймати рішення; відчувається високе внутрішнє напруження в стресовій ситуації та у випадку сильної втоми; недостатньо розвинені вміння самоконтролю та самоорганізації; у спілкуванні закритий, висока вірогідність конфліктів, розгубленість у разі соціально-побутових незручностей.

Середній рівень. Достатньою мірою виражені мотивація і спрямованість на толерантну взаємодію; стійка емоційна незалежність,

характеризується властивістю оцінювати інших людей не за своїми особистими враженнями та наявними стереотипами, а за їх вчинками; зазначається схильність до контролю особистих емоційних проявів, але виникають труднощі в прогнозуванні розвитку відносин між людьми та інтерпретації емоційних проявів інших людей. Невисока продуктивність у процесі дій у незнайомих ситуаціях, виникають незначні труднощі за необхідності швидко приймати рішення та брати на себе відповідальність; здатний зберігати оптимальну організацію психологічних функцій під час виникнення непередбачуваних ситуацій і зростання втоми; прагнення до самовдосконалення та самоконтролю і самоорганізації, характеризується достатньою емоційною відкритістю, позитивним емоційним відгуком на іншу людину, її сприятливим сприйняттям, відкритістю у спілкуванні, гнучкістю у побудові стосунків на засадах взаєморозуміння та взаємоповаги, пошуку оптимальних шляхів толерантної взаємодії, недостатньо підкріплене роботою над собою, дискомфорт у разі соціально-побутових незручностей не відчувається.

Високий рівень. Повною мірою проявляються мотивація і спрямованість на толерантну взаємодію; характеризується схильністю до альтруїзму в реальних вчинках, наданням справжньої допомоги, виявом розумної поступливості; проявляється достатнім контролем емоційної поведінки, високою емоційною незалежністю, наявними вміннями співчувати іншим і пояснювати їх емоційний стан; високою продуктивністю в незнайомих ситуаціях за наявності браку інформації; високою психологічною готовністю і надійністю у процесі дій в особливих і екстремальних умовах; розвинутими вміннями успішно впоратися зі стресом, попереджувати внутрішнє напруження в стресовій ситуації; зберігати оптимальну організацію психологічних функцій під час виникнення непередбачуваних ситуацій і зростання втоми; постійним прагненням до самовдосконалення, самоконтролю, самоорганізації; характеризується відкритістю, позитивним емоційним відгуком на іншу

людину, її сприятливим сприйняттям, відкритістю у спілкуванні, гнучкістю у побудові стосунків на засадах взаєморозуміння та взаємоповаги, пошуку оптимальних шляхів толерантної взаємодії, висока толерантність до соціально-побутових незручностей.

Діяльнісний критерій.

Низький рівень. Характеризується недостатньо засвоєними способами створювати толерантну взаємодію; скутістю в новій компанії, колективі, обмеженням нових знайомств; відсутністю вмінь швидкого орієнтування в незнайомій ситуації; зниженим проявом ініціативи, коливаннями у прийнятті рішень; неприйняттям і нерозумінням індивідуальності іншої людини; категоричністю та консервативністю в оцінюванні людей; невмінням приховувати та згладжувати неприємні почуття у разі зіткнення з некомунікабельними якостями партнерів; невмінням пробачити іншому його помилки.

Середній рівень. Характеризується достатнім рівнем прояву способів створювати толерантну взаємодію, використанням вмінь пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову, незважаючи на стереотипи й без упередженості, значним прагненням розширити коло своїх знайомих, достатніми вміннями швидкого орієнтування в незнайомій ситуації; продуктивною активністю та креативністю, вираженою самоповагою та впевненістю у своїх діях, проте дії не відрізняється високою стійкістю; прийняттям і розумінням індивідуальності іншої людини; відсутністю категоричності та консервативності в оцінюванні людей; достатніми вміннями приховувати та згладжувати неприємні почуття у разі зіткнення з некомунікабельними якостями партнерів та вмінням пробачити іншому його помилки.

Високий рівень. Характеризується розвиненою здатністю до толерантної взаємодії, вміннями пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову в різних обставинах, не зважаючи на стереотипи й без упередженості; умінням розв'язувати життєві проблеми,

продуктивною активністю та креативністю, значною самоповагою та впевненістю у своїх діях, яка не набуває агресивності та демонстративності; вмінням вибору адекватної та продуктивної лінії повсякденної поведінки; зважанням на позиції та погляди інших і дотриманням своєї власної світоглядної зорієнтованості.

Як багатоаспектний феномен толерантність має різноманітні функції. Словник української мови поняття «функція» тлумачить у декількох значеннях; як явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; як робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; як призначення, роль чого-небудь [236, с. 653]. О. Хижняк [276] зауважує, що функції толерантності / інтолерантності пов'язані із соціально-історичними умовами та специфікою функціонування конкретного соціального інституту і конкретної соціальної групи, та виділив соціально-інтеграційну, ідентифікаційну, гуманітарну, групостворювальну, регулятивну функцію толерантності та функцію виступати засобом легітимації відповідних дій або акцій держави. В. Павленко, досліджуючи психологію толерантності особистості, виділив такі її функції: 1) інформаційна функція – сприяє фіксуванню у свідомості людини інформації про основні факти, поняття, що розкривають сутність толерантності як якості гуманної особистості; 2) функція розуміння – реалізується в сприйнятті й у взаємному розумінні людиною намірів, установок, переживань, станів іншої людини; 3) емотивна функція – визначає емоційне сприйняття людини, а також зміну з його допомогою власних переживань і станів; 4) значеннєва функція – обумовлює усвідомлення й прийняття толерантності як якості гуманної особистості; 5) регулятивна функція – реалізується в регуляції людиною власних дій [187].

Досліджуючи педагогічну толерантність О. Нурлігаянова [180] виділяє: мотиваційну, інформаційну, регулятивну, адаптивну функції, зазначаючи, що основними мотиваторами у професійній діяльності толерантних вчителів є: задоволення вчителя від успіхів учнів;

комфортність робочого місця; високий рівень відповідальності за свою працю; гарні взаємовідносини в колективі; визнання праці педагога дітьми та їхніми батьками; усвідомлення педагогом корисності своєї праці. Інформаційна функція педагогічної толерантності насамперед забезпечує розуміння особистості учнів. Під час оцінки особистості учня толерантними педагогами зазначають високий ідеал, позитивну оцінку реального учня і помірну негативну оцінку антиідеалу. Регулятивна функція толерантності забезпечує витримку, самовладання, саморегуляцію вчителів. Адаптивна функція толерантності надає змогу вчителю виробити в процесі спільної діяльності з учнями позитивне ставлення до навчальної діяльності, забезпечує високий рівень ефективності професійної діяльності.

Толерантність дає можливість пристосуватися до несприятливих чинників, тобто вона має адаптивний характер, наприклад, толерантність до тривоги, іншої віри, деяких особистісних проявів. Беручи до уваги специфіку середовища, в якому досліджуємо толерантність, важливою для нас є думка Е. Клепцової, що фокусує увагу на таких функціях толерантності: синдикативній – виражається в об'єднанні груп; трансляційній – для виконання спільної діяльності, навчання, передачі знань; адаптивній – пристосування до несприятливих факторів середовища; активній – можливість зміни чужої думки, поведінки, іншої людини; конгруентно-емпатичній, епістемологічній, гедоністичній [115]. Серед дослідників поняття «толерантність» вважають, що найбільш системно описав функції толерантності М. Мацковський, на думку якого аналіз функцій толерантності необхідно здійснювати стосовно суб'єктів толерантності та брати до уваги, що, в залежності від соціально-історичних умов і специфіки функціонування інституту, групи функції та їх ієрархія можуть мінятися [160]. З'ясувавши погляди вчених на функції толерантності [28; 115; 276; 285], можна зазначити їх розмаїття, а також відсутність єдності у трактуванні поглядів функцій толерантності, що обумовлено соціально-історично та залежить від функцій, виконуваних певним

суб'єктом. Тому, орієнтуючись на діяльність, виконувану НГУ, та з огляду на результати проведеного опитування за авторською анкетною «Стан сформованості толерантності офіцера НГУ» (Додаток А), для нашого дослідження найбільш важливими є такі функції толерантності офіцера:

1) миротворча – визначає багатовимірність середовища та різноманітність поглядів; забезпечує гармонійне співіснування представників різних соціумів, що істотно відрізняються один від одного; є суспільним гарантом недоторканності та ненасильства стосовно різного роду меншин;

2) регульовальна – допомагає знайти вихід із конфліктних ситуацій; орієнтує стосунки між людьми на дотримання рівноправності, поваги та свободи;

3) психологічна – забезпечує етнічну та соціальну самоідентифікацію; є основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, певному прошарку суспільства й суспільства в цілому;

4) виховна – розвиває співпереживання, вміння правильно та лояльно оцінювати вчинки інших; є зразком організації життєдіяльності в соціумі;

5) комунікативна – розвиває готовність до спілкування, співробітництва та взаєморозуміння, зокрема з представниками різних груп, носіями іншого світогляду тощо;

6) функція збереження культури – забезпечує збереження та збагачення культурного досвіду групи, етносу, прошарку суспільства;

7) феліцитологічна – дає змогу отримати щастя від спілкування з іншими водночас з усвідомленням власної індивідуальності, від визнання групою і суспільством у цілому.

Усе вищезазначене вимагає провести порівняльний аналіз функцій НГУ і функцій толерантності та встановити їх взаємозв'язок. При цьому слід зазначити, що діяльність НГУ спрямована на охорону права від будь-яких порушень і це відносить її до безпосередніх суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави. Національна гвардія України є військовим

формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначене для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [215].

На основі проведеного дослідження виявлено реалізацію функцій толерантності у функціях, що покладаються на НГУ, та з'ясовано їх взаємозв'язок. Для кращого сприйняття це відображено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Функції толерантності офіцера Національної гвардії України

Функції, що виконує НГУ	Функції толерантності, що забезпечать якісну та ефективну СБД НГУ
1	2
захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом	функція збереження культури, регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція
охорона громадського порядку, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян	регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція
участь у забезпеченні громадської безпеки та охорони громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій та інших масових заходів, що створюють небезпеку для життя та здоров'я громадян	регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція, комунікативна функція
забезпечення охорони органів державної влади, участь у здійсненні заходів державної охорони органів державної влади та посадових осіб	регулювальна функція, психологічна функція, комунікативна функція
охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні	миротворча функція, комунікативна функція
участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав	миротворча функція, регулювальна функція, психологічна функція

Продовження таблиці 1.5

1	2
участь у відновленні правопорядку в разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування	регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція, комунікативна функція
участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю та здоров'ю населення	регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція, комунікативна функція, виховна функція
участь у відновленні конституційного правопорядку у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування	регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція, комунікативна функція
участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що нею охороняються	регулювальна функція, психологічна функція, миротворча функція, комунікативна функція, виховна функція

За допомогою зіставлення було встановлено, що більшість функцій, які виконує НГУ, ґрунтуються на тих компонентах і критеріях, що є основою толерантної особистості майбутнього офіцера Національної гвардії України та сприяють якісному й ефективному виконанню СБД, а саме:

– збереження культури – збереження та захист духовного життя держави шляхом якісного виконання військовослужбовцями своїх професійних обов'язків;

– регулювальна функція – регуляція військовослужбовцем власних дій і стосунків, керуючись правовими актами держави;

– психологічна функція – успішність соціалізації, гнучкість мислення і дій, витривалість, створення сприятливого соціально-психологічного клімату;

– миротворча функція – гармонія у співіснуванні військовослужбовців під час виконання СБД та поза її межами;

– комунікативна функція – вміння військовослужбовця налагоджувати продуктивні міжособистісні стосунки, як під час виконання СБД, так і в повсякденній діяльності;

– виховна функція – сприяти толерантним взаємовідносинам власним прикладом та створювати і підтримувати комфортне соціальне середовище.

Отже, офіцер Національної гвардії України для якісного і професійного виконання обов'язків, покладених на нього, повинен добре орієнтуватися у галузі професійних знань і бути готовим до плідної взаємодії з людьми як керівник підрозділу, його член і безпосередній представник державного та адміністративного устрою. Ця діяльність передбачає високе розумове, емоційне, вольове напруження і саме толерантність надає можливість ефективно керувати у складних ситуаціях. Військовослужбовці, які досягли високого рівня толерантності, зазвичай є стійкими й терпимими до інших осіб. Вони не відчують підвищеної тривожності, негативних переживань, паніки, тощо; уникають виникнення конфліктних ситуацій, точніше не є їх ініціаторами, водночас здатні спокійно сформулювати й аргументувати свою думку, чітко розуміють й успішно освоюють посадові обов'язки і не підводять своїх колег у спільній діяльності, оскільки не відчують ілюзій і помилкових очікувань [170].

Офіцери НГУ, як представники державного устрою мають всі свої дії під час виконання СБД неодмінно супроводжувати високою толерантністю.

Визначивши сутність, структуру та функції толерантності майбутніх офіцерів НГУ, слід дослідити стан її формування у практиці ВВНЗ.

1.3. Сучасний стан формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в освітній теорії та практиці

Авторський колектив науковців (М. Козяр, П. Дзюба, Л. Романишина) [123] наголошує на суттєвій ролі рівня сформованості толерантності під час переходу випускників загальноосвітньої школи до навчання у ВВНЗ, зазначаючи, що саме толерантність сприятиме адаптації курсантів і військовослужбовців до військової служби. Вважаємо слушною думку авторів про те, що успішність адаптації до військової справи та виконання службово-бойових завдань, що покладаються на НГУ певною мірою залежить від рівня сформованості толерантності. Високий рівень толерантності військовослужбовця допомагає внутрішньому налаштуванню до певних випробувань, що пов'язані з військовою службою, а також впливає на зниження нервово-психічного напруження. Толерантні відносини один до одного у військовому колективі, на нашу думку, виражаються у повазі, знаходженні компромісів у конфліктних ситуаціях, стриманості, високих моральних і ділових якостях, співпереживанні, а також допомагають військовослужбовцям відчувати себе більш комфортно і впевнено в колективі, не зазнаючи сильних психологічних стресів, пов'язаних зі специфікою військової служби.

Для більш об'єктивного уявлення про знання респондентами змісту толерантності та її проявів у діяльності військовослужбовця НГУ, ступеня важливості якостей, що притаманні толерантній особистості, у авторській анкеті «Стан сформованості толерантності офіцера НГУ» було наведено низку якостей, які пропонувалося оцінити за 5-бальною шкалою. За результатами опитування за кожною позицією знаходилося середнє арифметичне, що відображено в табл. 1.6.

**Сутність змісту толерантності та її проявів у діяльності
військовослужбовця Національної гвардії України**

№ з\п	Назва	В/сл. оперативного рівня	В/сл. тактичного рівня	В/сл.- жінки	В/сл.- чоловіки
1	2	3	4	5	6
1	Уміння уважно слухати і чути, не перебиваючи і не відволікаючись	3,5	4,4	4,4	3,7
2	Шанобливе звернення один до одного, без різких викриків, обзивань і кличок	3,8	4,3	4,7	3,8
3	Прагнення розібратися в проблемі чи темі, не ігноруючи незрозумілі місця, розпитування, уточнення, демонстрування зацікавленості	3,3	4,1	4,5	3,4
4	Готовність прийняти і дати пораду	3,8	4,2	4,2	3,8
5	Уміння хвалити, погоджуватися, розраджувати	3,2	3,5	3,3	3,4
6	Доброзичливість	3,7	4,1	4,2	3,7
7	Повага особистості, спілкування без приниження, погроз, без осудження і критики	4,2	4,5	4,8	4,2
8	Уміння співпереживати, не звинувачуючи і без дорікань	3,4	3,9	4,7	3,3
9	Прагнення підтримати один одного, підбадьорити	3,7	4	4,1	3,7
10	Визнання права кожного бути самим собою	3,2	4,6	4,2	3,6

Під час аналізу результатів опитування встановлено, що жінки-військовослужбовці майже всім якостям надають більшого значення, ніж чоловіки-військовослужбовці, а також значення результатів військовослужбовців тактичного рівня військової освіти вищі, ніж результати військовослужбовців оперативного рівня військової освіти. Переважного значення під час опитування всіх категорій респонденти надали якості, що притаманна, на їхню думку, толерантній особистості –

повазі особистості, спілкуванню без приниження, погроз, без осуду і критики. На нашу думку, вона тісно пов'язана з толерантністю і додає їй позитивну моральну якість, яка спочатку вимагає розуміння, а потім можливість морального судження. Найменшого значення респонденти надали – умінню хвалити, погоджуватися, розраджувати. Можна припустити, що, оскільки опитувані – це люди військові і звикли діяти відповідно до нормативних актів, які передбачають схвалення як один з видів заохочення [209], то більшість опитуваних не надали такого важливого значення цій якості щодо толерантності особистості. Потрібно зазначити, що серед явищ, що мають місце частого прояву у військовому колективі, було відмічено і егоцентризм – 8 %, й ігнорування іншої людини – 10 %. Оскільки ефективність діяльності військовослужбовців залежить від того, чи здатна людина сприймати іншу людину як рівноправного партнера, а для цього необхідно навчитися долати власний егоцентризм, переключати увагу з власних дій і переживань на партнера (його дії та переживання), то саме формування толерантності, на нашу думку, допоможе в цьому процесі.

Досліджуючи професійну діяльність військовослужбовців НГУ різних спеціальностей, що проходить в умовах, наближених до бойової обстановки (під час виконання спеціальних службово-бойових завдань та операцій, тактико-спеціальних навчань із бойовою стрільбою тощо), необхідно зазначити, що для неї характерні надзвичайно швидка зміна видів праці, висока ймовірність виникнення реальної вітальної загрози і значні психоемоційні навантаження, які безпосередньо відбиваються на якості професійної діяльності, функціональному стані військовослужбовців [204].

Особливості діяльності військовослужбовця вимагають від особистості не тільки певних навичок і вмінь, але й комплексу певних якостей, за допомогою яких вона активно оволоділа б навичками й уміннями та добре виконувала свої обов'язки. За визначенням В. Шадрикова [291], професійно важливі якості – це індивідуальні якості

суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності та успішність її освоєння. Підготовка висококваліфікованих кадрів для потреб НГУ здійснюється єдиним в Україні навчальним закладом – Національною академією Національної гвардії України. НА НГУ готує майбутніх військових командирів, а це перш за все лідери та професіонали, які будують свою роботу на принципах відповідальності, переконливості, професіоналізму, демократизму та толерантності.

Згідно із Законом України «Про вищу освіту»: «Вищий військовий навчальний заклад (заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання) – заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту» [206]. ВВНЗ здійснює підготовку офіцерських кадрів відповідно до нормативно-правових актів – Закону України «Про вищу освіту» [196]; Положення про вищі військові навчальні заклади, Положення про підготовку офіцерських кадрів та проходження військової служби курсантами вищих військових навчальних закладів [201]; Статутів окремих вищих військових навчальних закладів, військового законодавства України у відповідності до державного замовлення з конкретних спеціальностей та спеціалізації, а по деяких з них – з військово-облікових спеціальностей у різних ВВНЗ [212]. Відповідно до Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ

України (ОВС) підготовка майбутніх офіцерів у вищих навчальних закладах передбачає:

- підготовку кваліфікованих фахівців правоохоронної діяльності, здатних на належному рівні забезпечувати охорону громадського порядку, проводити заходи щодо боротьби зі злочинністю та захисту законних прав, свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією України;

- вивчення нормативно-правових актів, які регламентують діяльність ОВС, та їх практичне застосування в процесі оперативно-службової діяльності;

- набуття працівниками знань і спеціальних навичок, необхідних для успішного виконання оперативно-службових завдань, та постійне їх вдосконалення;

- удосконалення навичок керівного складу ОВС з організації управління та навчання підлеглих, упровадження в практику оперативно-службової діяльності досягнень науки та техніки, передових форм та методів роботи, основ наукової організації праці;

- розвиток у працівників ОВС особистих моральних якостей, почуття відповідальності за власні дії, прагнення до постійного вдосконалення свого професійного та загальнокультурного рівня тощо [202].

Сучасні стандарти вищої освіти вимагають підготувати офіцера, який «буде застосовувати Кодекс честі офіцера, дотримуватись морально-етичних норм поведінки, створювати атмосферу довіри, взаємоповаги, доброзичливості і толерантності у військовому колективі, діяти соціально відповідально та свідомо, дотримуватись правил військового етикету» [214].

Досліджуючи професійні компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі ВВНЗ О. Євсюков [90] визначив, що процес професійної підготовки курсантів у ВВНЗ підпорядковується певним правилам та має свої закономірності й особливості, зокрема це військово-професійна спрямованість; органічна єдність теоретичної й практичної підготовки, а також обумовленість цілей і завдань військової служби

соціальним замовленням суспільства і закріплення їх у законах, військових статутах і наказах; поєднання в завданнях різних складових, котрі визначають поліфункціональність військової праці та інтегративний характер її результатів; відповідність індивідуальних якостей і дій військовослужбовця цілям, завданням і функціям діяльності; екстремальність умов виконання професійних обов'язків; колективний характер військової служби і безпосередня взаємодія військовослужбовців у процесі діяльності та спілкування.

Військово-педагогічний процес (ВПП) у ВВНЗ порівняно з цивільними закладами вищої освіти (ЗВО) має специфічні особливості, зумовлені цілями, змістом, характером і результатом діяльності офіцерського складу:

1. Суб'єктами педагогічного впливу у ВВНЗ є курсанти (слухачі), які пройшли військово-професійний відбір до відповідного ВВНЗ і свідомо обрали шлях у житті, пов'язаний із професією захисника своєї Батьківщини.

2. Навчальна діяльність курсантів (слухачів) є їхнім основним службовим обов'язком. Система знань, навичок і вмінь, якою вони мають оволодіти, виступає не тільки у формі понять, категорій і правил, а також як основа службової діяльності.

3. ВПП за організацією та змістом має орієнтуватися на умови постійної бойової готовності військ та її забезпечення. Це реалізується завдяки: урахуванню досвіду військ, підтриманню їх у постійній бойовій готовності; проведенню стажувань у військах; участі у навчаннях військ; практичній польовій підготовці; участі в тактичних і тактико-спеціальних навчаннях; військово-прикладній спрямованості викладання навчальних дисциплін.

4. ВВНЗ готують не тільки військового фахівця, а й організатора, військового педагога, вихователя, лідера для майбутніх підлеглих.

5. ВПП, його зміст, форми, методи та засоби великою мірою визначає науково-технічний прогрес у військовій галузі. Так, безперервне

ускладнення нової бойової техніки і зброї спонукає до неухильного підвищення ролі та значення теоретичних знань військових фахівців. Цю тенденцію виражено у принципі фундаменталізації військової освіти.

6. Безперервно зростає роль морально-психологічної підготовки курсантів (слухачів) до ведення бойових дій в умовах сучасної війни із застосуванням зброї масового ураження, інформаційних та психологічних технологій.

7. В умовах, коли дедалі більшої актуальності набуває проблема права війни, що узгоджує воєнну необхідність із принципами гуманності на рівні міжнародних угод, регулює міжнародні збройні конфлікти і проводить кордон між тим, що дозволено й що заборонено під час ведення воєнних дій (Гаазьке, Женевське право та ін.), ВПП наповнюється специфічним змістом, а головне – сприяє формуванню в курсантів (слухачів) відповідних настанов і переконань щодо дотримання права війни. Ще кілька років тому в межах ВПП цей аспект практично не розглядався, а нині він вимагає відповідної підготовки науково-педагогічного складу [176, с. 532–533].

Аналіз досліджень, що висвітлюють діяльність НГУ, дав змогу встановити, що військовослужбовці НГУ, у будь-яких умовах виконуючи свої завдання, перебувають у безпосередньому контакті з цивільним населенням та іншими військовими формуваннями, що вимагає від них специфічних вмінь комунікації та відповідної взаємодії.

Для того, щоб уточнити сфери застосування толерантності офіцера НГУ, нами було визначено перелік осіб, груп осіб, з якими офіцер здійснює комунікації в процесі СБД, норми поведінки офіцера до цих осіб, що визначені законами України «Про Національну гвардію України» [264]; та «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» [215; 218]. Результати відображено у табл. 1.7.

**Реалізація толерантності офіцера Національної гвардії України
у професійній діяльності**

Особи, групи осіб, з якими офіцер здійснює комунікації у процесі службово- бойової діяльності	Норми поведінки офіцера до особи, групи осіб, визначені нормативно-правовими актами	Доцільно проявляти толерантність	Доцільно пригнічувати толерантність
1	2	3	4
Громадяни	... виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян	+	-
Представники правоохоронних органів	... у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону	+	-
Представники Збройних Сил України	... бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони	+	-
Представники незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій	... припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій	-	+
Представники дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, міжнародних організацій	... охорона дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні	+	-
Особи, узяті під варту, засуджені	... участь у припиненні групових протиправних дій осіб, узятих під варту, засуджених, а також ліквідації наслідків таких дій в установах попереднього ув'язнення, виконання покарань	+	+

Продовження таблиці 1.7

1	2	3	4
Представники складу національного персоналу або національного контингенту	... можуть залучатися до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у складі національного персоналу або національного контингенту	+	-
Командири (начальники)	постійно виховувати підлеглих у дусі гуманізму та людяності, спираючись при цьому на загальновизнані принципи міжнародного права ...	+	-
Підлегли	... беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою ...	+	-

На важливості толерантності в діяльності військовослужбовців різних категорій та різних військових формувань наголошують й інші дослідники. Так, К. Тушко [269] зазначила, що толерантність передусім є особистісною якістю, що допомагає ефективно реалізовувати професійну взаємодію майбутніх офіцерів-прикордонників, оскільки попереджує конфлікти, агресивність осіб, егоїзм і безвідповідальність. Основою здатності майбутніх офіцерів-прикордонників до діалогізації дослідниця вважає толерантність.

Діалогічне толерантне спілкування, за твердженням Л. Гребенюк [70], є одним з основних чинників готовності офіцера ЗСУ до активної професійної, соціально значущої діяльності в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Сучасна модель пенітенціарної служби реформується з урахуванням вимог сьогодення та дотримання прав людини, ґрунтуючись на принципах гуманізму, толерантності й демократизму [7]. Важливим чинником безпеки судноплавства у взаємодії морського екіпажу є психологічна сумісність й етнічна толерантність [95]. Соціально-комунікативний компонент військово-професійної компетентності авіаційних військових фахівців передбачає розвиток умінь продуктивної

співпраці, активної взаємодії, переконливого та толерантного спілкування [157]. Наявність у правоохоронця такої якості, як толерантність, може вплинути на запобігання виникненню конфліктів міжкультурної комунікації чи їх нейтралізацію [189]. Встановлено, що відсутність толерантності є одним із вагомих факторів, що знижують авторитет офіцера-вихователя [107]. Низка авторів [4; 140] також зазначають про важливість дотримання принципу толерантності в діяльності поліції, яка направлена на захист людини у всій її несхожості на інших з притаманними їй правами й свободою.

Про необхідність формування та підтримання рівня толерантності військовослужбовця ВВ МВС України (нині – НГУ) наголошує В. Рютін [232], вбачаючи її тією адекватною відповіддю на сучасні асоціальні виклики, що дасть змогу виконувати службово-бойові завдання з мінімальними психологічними втратами.

Зважаючи на те, що взаємовідносини у військових колективах, де специфічні умови життєдіяльності будуються відповідно до вимог статутів, на основі сурової субординації, то найчастіше чинниками, що впливають на формування толерантності, є почуття товарищескості, згуртованості, конкуренції й уособлення. На відміну від інших утворень, військовий колектив володіє певною специфікою і є певною мірою унікальним. Особистість, що потрапляє у певне військове формування, під впливом його специфічних чинників змінює своє світобачення. Таким чином, можна констатувати, що однією з ефективних умов покращення професійної діяльності військовослужбовців є виховання терпимості, взаємоповаги, готовності до взаємодії – виховання толерантності, що, на нашу думку, ефективно вплине на якісне виконання професійної діяльності.

Отже, толерантність офіцера може мати різні аспекти і виступати в таких формах: як особистісна якість, що регулює взаємовідносини у дотриманні миру та безпеки; як принцип діяльності та продуктивності праці; як чинник, що впливає на авторитет, та як опора для прийняття

управлінських рішень. Проте необхідно зазначити, що НГУ є військовим формуванням та, коли виникає явна загроза інтересам держави та безпеці і життю її громадян, межі толерантності регулюються нормативними актами, що регулюють і діяльність НГУ, тобто толерантність не може бути стабільною характеристикою взаємин, коли військовослужбовці мають слідувати загальним інтересам державної справи. Однак толерантність має бути тим засобом, який дасть змогу розв'язувати розбіжності цивілізованими методами.

Для виявлення розуміння майбутніми офіцерами поняття «толерантність офіцера» нами проведено анкетування серед 20-ти досвідчених офіцерів, які мають службово-бойовий досвід – курсантів, що навчаються у НА НГУ за освітньо-кваліфікаційним рівнем вищої освіти «магістр» (військовий рівень освіти – «оперативний»). Їм було запропоновано позначити твердження, яке найбільше, на їхню думку, розкриває поняття «толерантна особистість» та яке з них найбільше відповідає поняттю «толерантність офіцера». Була можливість вибрати із запропонованих тверджень або додати своє визначення. Результати опитування відображено в табл. 1.8.

Таблиця 1.8

**Результати опитування офіцерів Національної гвардії України
щодо розуміння сутності поняття «толерантність офіцера»**

№ з/п	Зміст поняття	Кількість вибору, %
1	2	3
1	інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної стійкості, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємовідносин з собою та з навколишнім світом	10

1	2	3
2	внутрішній стрижень життя людини, принцип, керівна ідея, основне положення у взаємодії людей; норма в життєдіяльності суспільства, заснованого на злагоді, співпраці, взаєморозумінні та взаємоповазі	35
3	особистісно-професійна риса, що забезпечує витримку й самовладання та в екстремальних ситуаціях допомагає зберігати за собою визначальне положення, постійно контролювати власну поведінку, продумувати дії, бути розважливими і спокійними, чуйними та уважними до оточення	55

За результатами вивчення стану формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ сформульовано висновок, що у професійній підготовці не завжди дотримується принцип толерантної спрямованості освітнього процесу – довірчого співробітництва, екології взаємовідносин, незалежного мислення і критичної оцінки, не забезпечуються необхідні педагогічні умови, що негативно впливає на стан сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових, інформаційних джерел та практики діяльності військових формувань засвідчує, що толерантність є професійно важливою якістю офіцера НГУ. З'ясовано, що успішність діяльності військовослужбовців різних формувань залежить від їхньої толерантності як регулятора взаємостосунків між членами військового підрозділу та іншими учасниками процесу комунікації.

Обґрунтовано необхідність формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах, що зумовлено процесом реформування органів МВС, переходом усіх ключових функцій сил оборони на стандарти НАТО, співробітництвом з іншими провідними

країнами світу, підвищенням вимог до кадрового потенціалу військових формувань.

На основі аналізу літератури та практики сформульовано визначення поняття «*толерантність майбутнього офіцера Національної гвардії України*», під якою розуміємо професійну якість особистості, що забезпечує здатність виявляти терпимість до різних поглядів, норм поведінки, звичок особи, групи осіб, з якими майбутній офіцер здійснює комунікацію в процесі навчальної та службово-бойової діяльності, керуючись вимогами нормативно-правових актів та загальнолюдськими цінностями, і характеризується наявністю знань про толерантність, емоційно-вольовим ставленням до її застосування та проявляється у всіх видах діяльності особистості.

Структура толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України є сукупністю таких взаємопов'язаних компонентів: *когнітивного*, що охоплює знання, необхідні для толерантного ставлення до інших; *емоційно-вольового*, що визначає налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію, відповідальність за свої дії, стресостійкість; *діяльнісного*, що забезпечує здатність здійснювати взаємодію, толерантну щодо різних осіб, розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах.

Відповідно до структури толерантності майбутнього офіцера НГУ виокремлено критерії, однойменні з визначеними компонентами, та показники для кожного з критеріїв (*когнітивний*: знання про сенс толерантної взаємодії; інформованість про толерантність, її види та межі, нормативні акти, пов'язані з толерантністю; обізнаність про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами; *емоційно-вольовий*: мотивація і налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію; емоційна незалежність, здатність уявляти себе на місці іншої людини і надавати допомогу; відповідальність за свої дії та прийняті рішення, самоконтроль, стресостійкість; *діяльнісний*: здатність проєктувати та реалізувати свою взаємодію як толерантну; володіння

комплексом толерантних комунікативних умінь; здатність пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову без упередженості; здатність розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах).

Схарактеризовано рівні сформованості кожного компонента толерантності: *високий, середній, низький*.

Функціями толерантності офіцера НГУ, які сприяють якісному виконанню військовослужбовцями своїх професійних обов'язків, є: культурозбережувальна, регулювальна, психологічна, миротворча, комунікативна, виховна.

За результатами вивчення сучасного стану проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ з'ясовано, що в професійній підготовці зазначених фахівців не завжди дотримуються принципів толерантної спрямованості освітнього процесу – довірчого співробітництва, екології взаємовідносин, незалежного мислення і критичної оцінки, не забезпечуються необхідні педагогічні умови, що негативно впливає на стан сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Матеріали розділу висвітлені в публікаціях автора [259; 262; 263].

РОЗДІЛ 2

ТЕХНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

2.1. Педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах

Дослідження проблемних питань формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах потребує визначення педагогічних умов формування цієї професійно важливої якості, тому виникає необхідність з'ясування сутності власне поняття «педагогічні умови».

У словнику української мови зазначено, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [236, с. 441]. А. Юрков зауважує, що наведене поняття тлумачать як філософську категорію, що відображає універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким відбувається її виникнення та існування. Він наголошує, що умови – це необхідні обставини, завдяки яким відбувається здійснення, створення, утворення чого-небудь. Тобто існування чи розвиток того чи іншого процесу вимагає певних умов, що становлять середовище [305].

Педагогічні умови ґрунтовно подаються у працях В. Гаврилюка [56], Н. Генералової [61]; О. Євсюкова [90]. Найчастіше під «педагогічними умовами» прийнято розуміти комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників [141]. На думку Б. Луценка, педагогічні умови як компонент педагогічної системи з метою розвитку лідерських якостей майбутніх офіцерів-

командирів Національної гвардії України повинні відображати сукупність цілеспрямовано сконструйованих, взаємопов'язаних і взаємозумовлених внутрішніх (що забезпечують розвиток особистісного аспекту суб'єктів освітнього процесу) і зовнішніх (сприяють реалізації процесуального аспекту системи) елементів, що забезпечують її ефективне функціонування і спрямовуються на перетворення конкретних характеристик особистості майбутнього офіцера-командира [150].

Як стверджує Т. Вдовичин, педагогічні умови становлять змістовну характеристику педагогічної системи, які відображають характер взаємовідносин між учителями і учнями та направлені на вирішення поставлених у педагогіці задач, реалізація яких забезпечить ефективне функціонування і розвиток педагогічної системи [45]. О. Бородієнко під педагогічними умовами пропонує розуміти комплекс заходів, які забезпечують цілісність та впорядкованість проєктованої педагогічної системи з метою досягнення очікуваного результату [29].

Переконливим, на нашу думку, є погляд Н. Флегонтової [274], яка вказує, що педагогічні умови – це педагогічні обставини, що існують відповідно до чинника та сприяють (або суперечать) виявам педагогічних закономірностей, зумовлених дією цих чинників. Зі свого боку, і Б. Чижевський [286] визначає педагогічні умови як функціональну залежність системи компонентів педагогічного явища від комплексу явищ та об'єктів (речей, їхніх станів, процесів, взаємодій) у різних виявах та поділяє організаційно-педагогічні умови на об'єктивні й суб'єктивні, зовнішні й внутрішні, необхідні й достатні.

О. Єжова [91] поділяє педагогічні умови відповідно до предмета їх впливу на суб'єктів та компонентів виховного процесу: організаційно-педагогічні; психолого-педагогічні; медико-педагогічні; соціально-педагогічні. Відповідно, під психолого-педагогічними умовами вона розуміє обставини, спрямовані на формування і розвиток особистісних якостей, утворень; під медико-педагогічними – на збереження здоров'я вихованців;

під соціально-педагогічними – на соціальну адаптацію особистості; під організаційно-педагогічними умовами – сукупність взаємопов'язаних обставин, які забезпечуються на управлінському рівні для досягнення запланованої мети й стосуються управління педагогами та їх професійною діяльністю, а також учнями та їх діяльністю.

У своєму науковому пошуку В. Манько [156] тлумачить педагогічні умови як сукупність внутрішніх і зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу й узгоджена з психолого-педагогічними параметрами оптимальності.

Для запропонованого дослідження має особливе значення думка О. Маслія [158], який під педагогічними умовами формування офіцера як фахівця визначає такі обставини та способи управління й організації їх підготовки у ВВНЗ, що спрямовують розвиток професійно важливих для означеної сфери якостей особистості на поставлену мету і спонукають до розвитку загальної здатності встановлювати на основі системного комплексу професійних знань, умінь, досвіду, ціннісних характеристик і професійно важливих у цій сфері особистісних якостей причинно-наслідкові зв'язки й адекватно впливати на процес виконання функцій і завдань в означеній сфері військової діяльності.

Під педагогічними умовами формування толерантності А. Логвіненко [144] розуміє таку обстановку чи обставини, що позитивно впливають на формування і розвиток складників виокремлених компонентів (аксіологічного, когнітивного, інтерактивного, афективного) і забезпечать повноцінний прояв кожного з них. І. Кривошопка [131] визначає педагогічні умови формування толерантності як сукупність взаємозумовлених елементів освітнього середовища (факторів, відносин, методів тощо), які реалізуються у навчально-виховному процесі, спонукають викладачів і студентів до активізації власної діяльності з метою оптимізації професійного становлення і розвитку та дозволяють педагогові ефективно здійснювати виховну діяльність.

Для цієї розвідки становлять інтерес педагогічні умови формування толерантності, що досліджувалися С. Круком [133]; О. Матієнко [159]; А. Ремньовою [226]; О. Столяренко [234].

Погоджуємося з думкою Л. Моторної [163], яка зазначає, що стосовно професійної освіти педагогічні умови виступають формою педагогічної діяльності, метою якої є формування висококваліфікованого фахівця, і забезпечують виконання державного стандарту з освітньої діяльності. С. Клименко [117] зауважує, що педагогічні умови впливають на змістовий та процесуальний аспекти освітнього процесу й сприяють належній реалізації дидактичних закономірностей, підходів, принципів.

Серед педагогічних умов формування толерантного середовища освітньої установи В. Ляпунова визначає такі.

1. Вироблення настанови на толерантність, що полягає в готовності й здатності керівників освітніх установ, педагогів і вихованців до рівноправного діалогу через синергетичну взаємодію.

2. Варіативність використання методів навчання і виховання, які активізують розвиток толерантності всіх учасників освітнього процесу.

3. Формування навичок комунікативної толерантності всіх учасників освітнього процесу.

4. Забезпечення особистісно-орієнтованої взаємодії педагогів і дітей у навчальному й виховному процесах та повсякденній діяльності, під час яких реалізуються навички комунікативної толерантності і виникають передумови для успішного розвитку толерантних якостей.

5. Виховання толерантності шляхом формування, розвитку й удосконалення толерантних якостей особистості: емпатії, довіри, співчуття, співпереживання, відкритості; самоприйняття як поблажливого ставлення до самого себе, здатності до самопізнання та розвитку почуття власної гідності; прийняття інших, готовності й здатності вступати у взаємодію з ними [152].

Найбільш ефективні педагогічні умови формування толерантності наводить Т. Мотуз:

- наявність полікультурного/ множинного виховного середовища;
- оновлення та розвиток різних форм учнівського самоврядування;
- інтерактивне педагогічне спілкування;
- наявність толерантних якостей у педагога;
- довіра і відкритість у взаєминах педагога й учня;
- упровадження у навчально-виховний процес поетапної програми виховання толерантності;
- цілеспрямоване та активне використання змісту освітніх галузей та різних форм організації навчально-виховного процесу з метою формування толерантності учнівської молоді [172].

Система освіти покликана скорегувати негативні прояви різного роду, створити умови для формування і розповсюдження тих ціннісних орієнтирів, які корисні б були для особи і для суспільства [65, с. 164].

Безумовно, у вищому військовому навчальному закладі зміст, завдання і функції освітнього процесу мають свої особливості. Відповідно до завдань нашого дослідження необхідно було з'ясувати, яким чином навчання у ВВНЗ може впливати на розвиток толерантності майбутніх офіцерів, та визначити педагогічні умови формування цієї якості.

Аналіз досліджень науковців дає змогу стверджувати, що педагогічні умови мають бути визначені з урахуванням особливостей діяльності та організації освітнього процесу, тому для виявлення найбільш вагомих педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ було проведено опитування 12 експертів – науково-педагогічних працівників НА НГУ з досвідом роботи більше 5-ти років (Додаток Б). Для цього у листі експертного оцінювання було перераховано 15 педагогічних умов, важливість яких слід було проранжувати за ступенем важливості (від 1 до 15). В подальшому вираховувалось середнє значення рейтингових оцінок для кожної з умов. Результати наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

**Результати оцінювання експертами значущості педагогічних умов
формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ**

№ з\п	Педагогічні умови	Середнє арифм. рангів	Загальний ранг
1	готовність і здатність учасників освітнього процесу до рівноправного діалогу	6,4	15
2	формування навичок толерантної комунікативної взаємодії	4,5	7
3	розвиток та удосконалення толерантних якостей особистості	4,9	8
4	створення толерантного освітнього середовища	2,7	1
5	розробка навчально-методичного забезпечення для формування толерантності	3,1	3
6	розвиток позитивної мотивації до формування толерантності	3,7	4
7	спеціальна підготовка науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності	2,9	2
8	оновлення змісту, методів і форм фахової підготовки з метою формування толерантності у курсантів ВВНЗ	5,7	12
9	розроблення навчально-виховного комплексу формування толерантності майбутніх офіцерів	4,3	5
10	впровадження в освітній процес форм і методів особистісно орієнтованого, проблемного та інтерактивного навчання	5,1	9
11	використання методів навчання, що забезпечують формування толерантності у майбутніх офіцерів	6,2	13
12	розроблення та застосування цільової методики формування толерантності майбутніх офіцерів	6,3	14
13	приклад толерантної поведінки НПП та офіцерів ВВНЗ	4,4	6
14	управління процесом формування толерантності на основі принципів авторитету, субординації, креативності та комунікативності	5,2	10,5
15	використання особистісно-орієнтованого підходу під час викладання спеціальних дисциплін	5,2	10,5

Аналізуючи таблицю 2.1, можна побачити, що найменше середнє арифметичне рангів ($K=2,7$) належить умові «створення толерантного

освітнього середовища», яка у підсумку має 1-й ранг. Друге рангове місце належить умові «спеціальна підготовка науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності». На третьому місці умова «розробка навчально-методичного забезпечення для формування толерантності». Отже, вищезазначені педагогічні умови мають важливе місце серед інших у системі ранжування.

За результатами експертного оцінювання, враховуючи аналіз матеріалів з досвіду формування толерантності та специфічні умови навчання у вищому військовому навчальному закладі, зокрема у НА НГУ, педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів полягають в організації толерантного освітнього середовища; підготовці НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності курсантів; підготовці навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності [258].

Першою педагогічною умовою є організація толерантного освітнього середовища.

У рамках реалізації цієї умови становлять інтерес праці: М. Братко [32]; О. Брюховецької [36]; Н. Тарасенко [252]; Ю. Тюріної [272].

На думку авторів [295], освітнє середовище виступає одним із провідних факторів розвитку особистості, що надає можливість молоді віднайти себе у соціумі, задовольнити власні потреби в навчанні, сприймати освіту як індивідуально значущу цінність. О. Ярошинська [307] освітній простір вищого навчального закладу пропонує розглядати як цілісний багатофункціональний комплекс можливостей освітньої установи, що породжує безліч відносин і зв'язків, спрямованих на задоволення професійних та особистісних потреб майбутніх фахівців. Заслуговує на увагу праця М. Братко [32], яка освітнє середовище вищого навчального закладу визначає як комплекс умов-можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних, репутаційних) для освіти особистості, що склались цілеспрямовано в установі, яка виконує

освітні функції щодо надання вищої фахової освіти, забезпечує можливості для загальнокультурного та особистісного розвитку суб'єктів освітнього процесу, при цьому наголошується, що, змінюючи умови чи ресурс, можна здійснювати опосередкований вплив на всі складові освітнього процесу, у тому числі на його результат – випускника-фахівця.

Для поданої дисертаційної роботи особливе значення має думка Н. Тарасенко [252] про те, що освітнє середовище вищого військового навчального закладу повинне забезпечувати всебічне навчання та виховання військовослужбовців, тобто виконувати основну мету – сприяти високій якості професійної підготовки майбутніх офіцерів. Для досягнення цієї мети освітнє середовище з точки зору сучасних проблем і викликів повинно являти собою певну зону безпеки, у якій би відчували себе повноцінно реалізованими та захищеними всі суб'єкти навчально-виховного процесу ВВНЗ.

А. Турчинов зазначає, що сенс організації освітнього процесу полягає у створенні умов для формування досвіду самостійного розв'язання пізнавальних, комунікативних, організаційних, моральних та інших проблем, що складають зміст професійної освіти [268].

Освітнє середовище, як доводить у науковому дослідженні О. Марченко [157], має забезпечувати сприятливий вплив на всі сфери особистості курсанта: біологічну (збереження та зміцнення здоров'я і фізичного розвитку); психічну (забезпечення психоемоційної стійкості, формування необхідного типу пізнавальних психічних процесів); соціальну (засвоєння норм і цінностей служби в авіації ПС ЗСУ).

Поділяємо думку В. Брюховецької [36], яка стверджує, що толерантне освітнє середовище ґрунтується на гуманістичних, моральних цінностях, створює умови для розвитку інтрасуб'єктного освітнього процесу на тлі актуальних перетворень особистості і саме є умовою гуманістичної освіти, що розвиває і виховує толерантну особистість з адекватною самооцінкою, яка активно освоює і перетворює навколишній світ, відкриту, з

високорозвиненими механізмами самоідентифікації, що виражає певні духовні і культурно-історичні цінності.

У сучасних дослідженнях виокремлюються різні види освітнього середовища, а саме: традиційне, соціальне, навчальне, інформаційне, гуманітарне, природне, активне, ігрове, технологічне, креативне, інтегроване, мовне та ін. Потрібно відмітити, що для кожного навчального закладу освітнє середовище формується з урахуванням його специфічних особливостей. Як зауважує М. Петровська [194], специфіка ВВНЗ являє собою особливу комплексну характеристику, визначену структуру, зміст і динаміку військових статусно-статутних і професійних вимог і взаємовідносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу.

Особливості військового середовища вдало підкреслено у працях Ю. Тюріної: «Якщо для студентів система вищої освіти є соціальним інститутом, що спрямований на всебічний розвиток інтелектуальних здібностей, який не обмежує прав і свобод громадянина, сприяє формуванню соціально активної особистості, система військової освіти зокрема, військова служба взагалі, репрезентують нормативне військове середовище, специфічні умови життєдіяльності, що включають суттєве обмеження свободи особистості» [272].

Організація освітньої діяльності у ВВНЗ здійснюється відповідно до нормативно-правових актів – Закону України «Про вищу освіту», Положення про вищі військові навчальні заклади, Статутів окремих вищих військових навчальних закладів, Положення про підготовку офіцерських кадрів та проходження військової служби курсантами вищих військових навчальних закладів, військового законодавства України згідно з державним замовленням з конкретних спеціальностей та спеціалізації, а по деяких з них – з військово-облікових спеціальностей у різних ВВНЗ [206; 213; 208; 207; 211].

Таким чином, аналіз педагогічних і нормативних документів дає змогу розглядати освітнє середовище ВВНЗ як систему впливів та умов, що

забезпечують всебічне навчання та виховання військовослужбовців і сприяють ефективності роботи з формування їхніх професійних компетентностей.

Зазначена умова реалізувалася за допомогою створення сприятливого толерантного освітнього середовища ВВНЗ, що задовольняє особистісні і професійні потреби майбутніх офіцерів НГУ і не тільки сприяє успішній адаптації до специфіки військового середовища, але й слугує основою толерантності майбутнього офіцера у динамічних умовах соціального і військово-професійного оточення. Н. Нечипор [175] указує, що важливе місце серед перешкод для формування безпеки освітнього середовища ВВНЗ займає проблема забезпечення психологічного комфорту. Наявні дослідження з цього питання [298] підтверджують, що створення психологічно комфортного середовища у навчальному процесі військового інституту сприяють розвитку психічно здорових взаємовідносин учасників освіти та, в свою чергу, створять інтелектуально-емоційний фон, актуалізують творчий початок: насагу до отримання та передачі військово-професійної освіти.

Н. Нечипор [175] акцентує увагу на тому, що сучасний військовослужбовець повинен уміти протистояти всім викликам, небезпекам сьогодення, тому рівень бойової та морально-психологічної підготовки повинен бути максимально високим, оскільки від нього залежатиме ефективність виконання професійних обов'язків і головного завдання – оборони держави.

Реалізація безпечного освітнього середовища можлива, на нашу думку, лише у випадках створення для особистості військовослужбовця:

- емоційного комфорту;
- можливості розвитку здібностей та нахилів;
- можливості вільно висловлювати свою точку зору та думку;
- можливості відчувати повагу і справедливість, гідність і свободу;
- позитивного ставлення;

- можливості вчасно звернутися за допомогою;
- емпатійного ставлення;
- віри в сили і можливості учасників освітнього процесу;
- можливості для самореалізації.

Спрямованість освітнього середовища, його характер залежить від особливостей організації, форм і методів, які використовуються, від специфіки психолого-педагогічної організації взаємодії учасників освітнього процесу. Побудова позитивних, конструктивних взаємин можлива лише на демократичних засадах, за умови прояву толерантності стосовно один до одного [245].

Отже, для формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ пропонуємо створювати освітнє середовище без авторитаризму та формалізму, а дієвими факторами досягнення нашої мети буде виступати сукупність спеціальних організаційних заходів, що у ньому дослідженні побудовані на ідеї педагогічного супроводу. Майбутній офіцер одночасно є учасником кількох груп, що сприяють його становленню у професійній діяльності і потребують певної міжособистісної взаємодії. Створення емоційно комфортної взаємодії сприятиме не тільки ефективній діяльності, а й підвищенню розумової активності, розвитку позитивної особистісної системи, нетворкінгу, профілактиці запобігання стресів, неврозів. Для цього пропонуємо впровадити в освітній процес ВВНЗ коучинговий підхід, при якому завдання НПП та офіцерів – організувати освітній процес так, щоб викладання сприяло комфортному професійному розвитку та самореалізації курсантів. Г. Поберезська [199] акцентує, що коучинговий підхід підвищує культуру викладання, яка в контексті студентоцентрованого навчання повному осмислюється через учіння. На нашу думку, такий підхід можливий на основі фасилітативної підтримки, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, взаємодопомоги та інтерактивного навчання.

Погоджуємося із висновками Н. Мирончук, яка стверджує, що дослідники розуміють гуманізацію освіти як створення умов для виявлення

і розвитку здібностей людини, її позитивну самореалізацію, в основі яких – повага до людини і віра в неї, визначення цілей, змісту, організації й засобів її життєдіяльності, а також характер взаємодії з оточуючими людьми, загалом – із середовищем [163].

Орієнтуючись на позицію В. Сидоренко [235], що в основу педагогічного коучингу покладає ідею про те, що кожна особистість неповторна, відрізняється власними потребами, цілями, інтересами, мотивами, задоволення яких передбачає індивідуальні способи, форми, підходи до підвищення професійного та особистісного рівня, коуч, на наше переконання, повинен мати такі якості, які притаманні толерантній особистості, щоб застосувати принципово інший підхід у процесі професійної діяльності. Т. Борова, досліджуючи поняття «освітній коучинг», визначає його основні ідеї в розкритті потенціалу людини для максимального його використання, у допомозі людині розвивати компетенції й усунути обмеження для досягнення особистісно-значущих та стійких змін у професійній та особистій сферах життя. А відносини, побудовані на коучинговій концепції, характеризує як плідну, активну співпрацю, як альянс між рівними партнерами [30, с.12]. У цьому контексті особливо значущою є думка І. Залесової: «...організація безпечного середовища має на меті створити атмосферу, у якій відсутні образи щодо інших, а створити безпечне середовище в колективі – це означає надати можливість кожному, незалежно від етнічного походження, виражати власні думки, брати участь у діалозі на рівних, сприяти розвитку самовираження, навчитись співпрацювати на рівних з представниками різних культур, збагачуючи себе й не відчуваючи загрози з боку інших» [100, с.104].

Розвиток толерантності в освітньому процесі ЗВО повинен відбуватися шляхом конструктивного діалогу та взаємодії між викладачем і здобувачем. За таких умов відбувається взаємне збагачення досвіду толерантності, що створює емоційно-інтелектуальну моральну царину, на основі якої набувається позитивний досвід взаємин і спілкування.

Важливим завданням викладача вищої школи є така організація життєдіяльності здобувачів, що породжує ситуації, які уможливають прояви толерантності серед молоді. Тобто створюється спосіб життя, який продукує толерантність та зменшує саму необхідність у ній [205].

Другою педагогічною умовою формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ є спеціальна підготовка науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності.

У контексті обґрунтування сутності другої педагогічної умови дослідження на особливу увагу заслуговує думка І. Сухопарової, що сформувати толерантну особистість здатний лише толерантний педагог [251]. Цінність для нашого дослідження становить напрацювання Ю. Шакури [292], який зазначає, що першоосновою у вихованні толерантності студентів є особистий приклад викладача, який є гуманною особистістю, а разом з тим професіоналом своєї справи. Дослідники В. Оржеховська, В. Нечерда [182] зауважують, що в системі професійної підготовки та на курсах підвищення кваліфікації вчителів питання виховання у підростаючого покоління толерантності у загальному курсі вивчення педагогіки висвітлюються досить обмежено. Через це самі педагоги у своїй професійній діяльності не акцентують увагу на формуванні толерантних якостей у своїх підопічних.

Ефективність та успішність процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ залежить, на нашу думку, від усіх учасників освітнього процесу, від їх скоординованих дій. Проте визначальну роль у цьому процесі відводимо НПП та офіцерам структурних підрозділів, оскільки саме вони є референтними особами в освітньому процесі ВВНЗ. На відміну від ЗВО, у ВВНЗ навчання і виховання курсантів проводиться не тільки НПП, а й офіцерами структурних підрозділів, що передбачено Положенням про військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти. Крім обов'язків, визначених статутами Збройних Сил України, командири підрозділів курсантів (слухачів, студентів) зобов'язані:

– бути для курсантів (слухачів, студентів) взірцем бездоганного виконання службового обов'язку, ретельності, творчого ставлення до справи, високої культури та моралі;

– виявляти турботу про своєчасне і повне забезпечення курсантів (слухачів, студентів) усіма видами утримання, створення їм умов для творчого опанування обраного військового фаху;

– забезпечувати захист курсантів (слухачів, студентів) від будь-яких форм фізичного, психічного насильства та проводити роботу з попередження появи шкідливих звичок [211].

Про необхідність і важливість активної діяльнісної позиції суб'єктів навчання у професійній підготовці майбутніх офіцерів зазначає більшість дослідників: О. Бандурка [12]; А. Вербицький [48; 49], О. Грива [73]. Головна мета викладачів вищих навчальних закладів на всіх етапах підготовки майбутніх офіцерів до забезпечення виконання правоохоронних функцій – активно допомагати у формуванні необхідних знань, умінь і навичок, сприяти залученню у всі сфери суспільного життя і діяльності навчального колективу [296]. Тому вважаємо, що другою педагогічною умовою є необхідність підготовки НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності. У контексті руху України до НАТО та імплементації наших державних стандартів вищої освіти до стандартів, що діють у державах-членах Альянсу, проблема сформованості у здобувачів вищої освіти компетентностей на рівні, що дозволяє їм професійно виконувати функціональні обов'язки у військах (силах) на посадах за призначенням, потребує систематичних заходів, які сприятимуть підвищенню кваліфікації науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів. Навченість навчатися є однією з ключових компетентностей здобувача вищої освіти, визначених Європейським Парламентом і Радою Європейського Союзу, яка включає оцінювання своїх навчальних потреб, визначення можливостей, подолання перешкод для успішного навчання, відповідну мотивацію і впевненість [322]. З огляду на

зазначене потрібними є належна підготовка НПП і офіцерів НА НГУ до формування толерантності у курсантів з урахуванням їхніх навчальних потреб, а також визначення можливостей, формування мотивації до навчання і переконань у необхідності толерантності у повсякденній службі і житті.

Поняття «підготовка» у більшості досліджень розуміється як процес набуття фахових компетентностей і формування необхідних якостей НПП та військових фахівців: В. Аніщенко [6]; О. Бандурка [12]; Є. Денисенко [81]; В. Желязков [95]; О. Ставицький [240]; К. Тушко [269]; Д. Швець [296]. Проте, на нашу думку, більшість НПП можуть оволодіти високим рівнем фахових компетентностей, але при цьому бути недостатньо підготовленими до формування відповідних якостей у тих, кого навчають.

Сучасна європейська стратегія підготовки кадрів для правоохоронних структур залежить від низки чинників, таких, як: державна політика, ідеологія і соціальні настановлення в тій чи іншій країні; національно-історичні традиції; особливості військової та правоохоронної сфер діяльності держави; освітні концепції, ідеї та принципи; національна правова система; соціально-економічні та управлінські теорії зі сфери державного управління [299, с. 272] тощо.

Погоджуємося з думкою Є. Брижатога [33], який стверджує, що, починаючи з перших років підготовки майбутніх офіцерів у вищих навчальних закладах, у програму навчання закладено акцент на підготовку офіцера-педагога, основним призначенням якого є навчання та виховання особового складу підрозділу, проте методом аналізу робочих програм навчальних дисциплін за спеціальностями 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» та 254 «Забезпечення військ у НА НГУ» встановлено, що підготовка майбутніх офіцерів має недостатню кількість практичних занять методики викладання, які б надавали можливість відпрацьовувати професійно-педагогічні навички.

Є чимала кількість нормативних документів про толерантність. В Україні відзначається День толерантності, проводиться низка різноманітних заходів у суспільстві та засобах масової інформації, але свідомість кожної людини формується індивідуально і тривалий час, тому потрібна окрема робота з формування толерантності у військовослужбовців і підготовка їх до такої роботи. Зокрема, для офіцерів і науково-педагогічних працівників НА НГУ це можливо через підвищення кваліфікації, яке за законодавством про вищу освіту і нормативними документами має бути обсягом 180 годин протягом 5 років. Це можуть бути як формальна освіта – курси підвищення кваліфікації, так і неформальна освіта, інформальна освіта. Це є вибором науково-педагогічних працівників, а для офіцерів діє індивідуальна підготовка, яка передбачає, зокрема, і питання морально-психологічного забезпечення діяльності НГУ [181]. Нам імпонує позиція М. Кляпа, що «сучасний викладач має бути спроможним до саморозвитку та самовдосконалення в ситуації, яка постійно змінюється, готовим до якісної реалізації знань, умінь та навичок у професійній діяльності» [118, с.48].

Керуючись вимогами нормативно-правових актів, а саме п. 174 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [208] і Порядку підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників [202] та інших нормативно-правових актів, у Національній академії Національної гвардії України потрібно створити умови для підвищення кваліфікації з питань формування та розвитку особистої толерантності для можливості формування толерантності у тих, кого вони навчають. Потреба в такому навчанні офіцерів і науково-педагогічних працівників НА НГУ нами вивчалася в усних бесідах за допомогою таких питань:

1. Чому потрібно навчати офіцерів і викладачів формуванню толерантності?
2. Які є проблеми щодо толерантності у курсантському середовищі? У середовищі офіцерів та викладачів?

3. Що потрібно робити, щоб виховати в собі толерантність?

За результатами бесід можна констатувати, що респонденти вбачають важливість толерантності у тому, що вона:

- сприятиме розвитку здібностей до самостійного міркування, умовиводу, критичного мислення;
- навчатиме поважати і розуміти світогляди та характери інших;
- особистість розвиватиметься ефективніше;
- змінить культ сили і домінування на взаємоповагу;
- розвиватиме вміння і готовність вступати у діалог;
- допоможе шукати істину культурною взаємодією;
- сприятиме культурному й інтелектуальному розвитку.

Щоб формувати толерантність, потрібно:

- створювати державні програми етико-прикладного та мотиваційного характеру;
- проводити заходи, спрямовані на підвищення громадянської обізнаності про необхідність толерантності у сьогodнішній Україні, особливо в дискурсі щодо проблем, як-от: збройний конфлікт, корупція, економічні проблеми, внутрішнє переміщення;
- створювати комунікацію на демократичних засадах;
- активно впроваджувати інтерактивні методи в освітній процес та колізійні ситуації;
- розвивати дослідницько-пошукову діяльність;
- застосовувати технології особистісно-орієнтованої освіти.

Стосовно стимулювання позитивної мотивації НПП і офіцерів до формування толерантності у курсантів ми спиралися на наукові підходи, які дають змогу вибрати принципи, зміст, технології, методики, методи та форми роботи. Це системний, компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний, особистісно-орієнтований, екзистенційно-гуманістичний, синергетичний, гендерний, андрагогічний підходи.

Доцільно зауважити, що практичне застосування набутих знань сприятиме формуванню толерантності не тільки у курсантів, але й у офіцерів і НПП, тому вони всі мають бути залучені до безпосередньої роботи з курсантами з виховання толерантності.

Головними принципами формування толерантності, на думку І. Бідонько, є:

- довірче співробітництво – встановлення в освітньому закладі взаємин порозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами, з одного боку, і вихованцями, – з іншого;

- екологія взаємовідносин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому закладі як основи формування толерантного середовища;

- формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточення, людей, незалежно від їх соціальної належності, національності, раси, культури, релігії;

- синергетизм, що забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою;

- творчість, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії [22].

З огляду на зазначене вище варте уваги поняття «взаємодія на принципах толерантності». О. Добровіцька у своєму дослідженні визначає, що толерантна взаємодія – це гармонійність у відносинах, пошук компромісного діалогу, взаєморозуміння та взаємодопомога, толерантна поведінка, ефективна співпраця [84]. Як на нашу думку, в основі підготовки НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності лежить оволодіння головними положеннями педагогіки толерантності (ненасилля) та співробітництва. Підґрунтя цього твердження – те, що сутністю наведеної педагогічної технології є саме толерантність.

Серед принципів педагогіки співробітництва виділяють:

- принцип вимогливості та поваги до особистості;

- принцип довіри до студента та доброзичливості;
- принцип сприйняття певної дисципліни крізь призму постаті самого викладача (тобто визнання його авторитету);
- принцип уміння генерувати нові ідеї, форми, методи;
- принцип здобуття студентами досвіду діяльності та спілкування;
- принцип соціальної активності [2; 223].

Проте Т. П'ятакова [223] стверджує, що педагогічна взаємодія, побудована на принципах педагогіки толерантності, буде ефективною, якщо вчитель:

- усвідомлює, що його сприймають як зразок для наслідування;
- опановує та використовує відповідні вміння для розвитку діалогу та мирного розв'язання конфліктів;
- заохочує творчі підходи до вирішення проблем;
- сприяє залученню учнів та батьків до прийняття рішень і розробки програм спільної діяльності;
- вчить мислити критично та вміє оцінити позиції інших;
- цінує культурне розмаїття й створює умови для визнання культурних розбіжностей та їх проявів у житті.

Для забезпечення ефективності і результативності процесу підготовки офіцерів і науково-педагогічних працівників НА НГУ необхідним є оптимальний вибір методів навчання, максимальне використання можливостей активного та інтерактивного навчання (кейс-метод, написання есе, мозковий штурм, тренінгові заняття, диспути тощо) та традиційні методи (пояснення, бесіда, лекція). Тому третьою необхідною педагогічною умовою, що забезпечить можливість формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ пропонуємо підготовку якісного навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності для офіцерів і НПП.

Сьогодні обов'язковою умовою будь-якої професійної підготовки студентів ЗВО є наявність відповідного навчально-методичного

забезпечення: підручники, посібники, монографії, статті у періодиці, навчально-методичні комплекси з дисципліни [225].

Третьою педагогічною умовою формування толерантності є підготовка навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності.

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу з навчальної дисципліни в єдності його цілей, змісту, дидактичного процесу й організаційних форм являє собою сукупність інформаційних і навчально-методичних матеріалів, що призначені забезпечити всі основні його етапи – від надання навчальної інформації, її сприйняття, усвідомлення й застосування з метою оволодіння визначеним обсягом знань та переліком визначених компетентностей, до контролю результатів вивчення навчальної дисципліни [174].

Розробляючи навчально-методичне забезпечення для формування толерантності у ВВНЗ, ми орієнтувались на Закон України «Про вищу освіту», стандарти вищої освіти, комплекс сучасних актуальних методів та освітніх технологій, засобів навчання, діагностики й контролю. Навчально-методичне забезпечення об'єднує: мету, принципи, зміст, методи і форми, технології і методики, критерії, рівні і показники сформованості толерантності, ресурси для роботи з курсантами, інформацію для самоосвіти. Варто відзначити необхідність використання активних та інтерактивних методів формування толерантності, що надають можливість самостійно продукувати інформацію, визначати й обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання. Офіцери і НПП матимуть змогу вчитися толерантній взаємодії та застосовувати нові знання і навички на практиці.

Навчально-методичне забезпечення з формування толерантності містить такі блоки.

1. Інформаційний блок, матеріал якого можна використовувати для лекцій, групових занять в освітньому процесі, позааудиторних заходах, для

інструкторсько-методичних занять, виховних годин, кураторської роботи, індивідуальних та колективних бесід.

2. *Діагностичний блок*, призначений для виявлення змін в особистості військовослужбовця, у його ставленні до інших культур, до людей, не схожих на нього самого. Це спостереження за поведінкою, емоційним станом курсанта під час проблемних ситуацій, дискусій, групової рефлексії, аналіз письмових робіт курсантів (есе), аналіз продуктів діяльності, анкетування, тестування, експертна оцінка, що відображають рівень сформованості різних компонентів толерантності.

3. *Блок тренінгів і вправ*, спрямований на формування всіх компонентів толерантності. Він містить тренінг «Толерантна поведінка», різні кейси, мозкові штурми, рольові ігри, бесіди, диспути.

4. *Методичний блок* – навчальні програми, плани виховної роботи.

Основні навчальні та виховні матеріали сконцентровані у методичних рекомендаціях «Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України» [261], які призначені для допомоги НПП та офіцерам структурних підрозділів в опануванні практичних технологій формування толерантності. У методичних рекомендаціях акумульовані продуктивні методи і засоби формування толерантності, що забезпечать оволодіння майбутніми офіцерами здатністю здійснювати професійну діяльність у полікультурному середовищі, що визначено стандартами вищої освіти, а саме: застосовувати Кодекс честі офіцера, дотримуватись морально-етичних норм поведінки, створювати атмосферу довіри, взаємоповаги, доброзичливості і толерантності у військовому колективі, діяти соціально відповідально та свідомо, дотримуватись правил військового етикету [214].

Базуючись на аналізі інформаційних джерел і педагогічного досвіду, варто зазначити, що педагогічними умовами успішного формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ є:

– організація толерантного освітнього середовища;

- підготовка НПП і офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності курсантів;
- підготовка навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності.

Визначивши педагогічні умови, що сприяють формуванню у майбутніх офіцерів НГУ толерантності, слід обґрунтувати процес її формування, для чого доцільно розробити структурно-функціональну модель, яка відображає специфіку цього процесу.

2.2. Структурно-функціональна модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України

Потужним механізмом модернізації та вдосконалення якості сучасної освіти на вимогу нових технологічних змін суспільства стає моделювання. Побудова і дослідження моделей полегшує виокремлення наявних процесів, властивостей, закономірностей явища, що визначається, використовується для потреб пізнання, спостереження, аналізу та синтезу. Модель (фр. *modèle*, від лат. *modulus* – «міра, аналог, зразок») – це система, дослідження якої слугує засобом отримання інформації про іншу систему, що є спрощеним уявленням реальної події, та процесів, явищ [256, с. 570]. «Великий тлумачний словник української мови» визначає категорію моделі як «уявний чи умовний (зображення, опис, схема і т. ін.) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його представник» [46].

«Енциклопедія освіти» поняття «модель» визначає уявною чи матеріально реалізованою системою, що відображає об'єкт дослідження і здатна змінювати цей об'єкт так, що ознайомлення з нею надає нові дані щодо окресленого об'єкта [87]. Сучасний словник іншомовних слів модель розуміє як досліджуваний процес (об'єкт), що представлений у загальному вигляді [234, с. 374]. Методи як теоретичного, так і експериментального наукового дослідження ґрунтуються на моделюванні, що належить до

основних категорій пізнання та визначається як процес дослідження певних явищ, процесів або систем об'єктів шляхом побудови та вивчення їх моделей [193, с. 206]. Моделювання об'єктів педагогічної теорії і практики виступає одним з основних сучасних методів дослідження і пояснення характеристик нових об'єктів педагогічної дійсності. Моделювання є теоретичним способом відображення форми, побудови, структури та функціонування або розвитку педагогічного об'єкта (явища) шляхом розкриття його компонентного складу і внутрішніх зв'язків за допомогою визначення параметрів, що забезпечують якісний та кількісний аналіз динаміки змін досліджуваного педагогічного явища [303].

О. Брюховецька зазначає, що метод моделювання дає поштовх розвитку творчих здібностей та теоретичного усвідомлення емпіричного досвіду, завдяки цьому освітній процес отримує еталони, порівнюючи з якими дослідник має можливість оцінити якість форми навчання, методику викладання, навчальні програми та технології удосконалення оцінки знань [37].

Процес моделювання передбачає наявність:

- об'єкта дослідження;
- дослідника, перед яким поставлене конкретне завдання;
- моделі, яка створюється для отримання інформації про об'єкт і є необхідною для вирішення поставленого завдання [299].

Дослідження педагогічних явищ (об'єктів і процесів) відбувається не безпосередньо, а через моделювання і в процесі моделювання, що дає змогу виокремлювати із сукупності характеристик педагогічного явища поодинокі характеристики і досліджувати їх із застосуванням відомих чи спеціально розроблених методик [145]. У процесі моделювання відбувається уявне розкладання реальної системи – оригіналу на елементи, які тим чи іншим чином пов'язані між собою. Створення доцільної й ефективної педагогічної системи неможливе без спеціальної діяльності, спрямованої на її моделювання, до якої, як правило, долучаються всі учасники педагогічного

процесу (не тільки педагоги, вихованці, а й інші зацікавлені особи). Результативність такої спільної роботи залежить від правильного вибору методологічних підходів і принципів взаємодії всіх учасників [245].

Кожний об'єкт наукового дослідження потребує системного підходу, що полягає у їх комплексному вивченні, у їх цілісному дослідженні й узгодженні функціонування всіх частин і елементів. З позицій системного підходу можна розглядати будь-яку сферу. Орієнтація на системний підхід у дослідженні (структура, взаємозв'язки елементів і явищ, їх підпорядкованість, ієрархія, функціонування, цілісність розвитку, динаміка системи, сутність та особливості, чинники й умови) виправдана тоді, коли поставлено завдання вивчити сутність явища, процесу [288].

Отже, для ефективного дослідження процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ є потреба у створенні його моделі, що допоможе його продуктивно втілювати в освітнє середовище майбутніх нацгвардійців. Побудувати модель – означає імітувати об'єкт зазначеного процесу шляхом створення схематичних аналогів, у яких відтворюються мета, структура, принципи, умови, параметри його функціонування як системи [146]. Модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України дасть змогу створити об'єктивну схему реальних шляхів, структурних компонентів та їх взаємозв'язків, дозволить пояснити загальну структуру системи, що досліджується і моделюється. Основна функція моделі – це її використання як засобу пізнання. До конкретизованих (похідних від основної) функцій належать:

- засіб наукового осмислення дійсності;
- засіб спілкування;
- засіб навчання і тренування;
- інструмент прогнозування;
- засіб постановки та проведення експерименту [138].

Водночас потрібно зауважити, що ще у 80-х роках Е. Гусинський сформулював принцип невизначеності для гуманітарних систем, відповідно до якого результати взаємодії і розвитку гуманітарних систем не можуть бути детально передбачені, тому для таких систем використовується вірогідне проєктування [77].

На думку В. Міхеєва, моделювання у педагогіці має кілька аспектів застосування:

- гносеологічний, у якому модель відіграє роль проміжного об'єкта у процесі пізнання педагогічного явища;
- загально-методологічний, який дозволяє оцінювати зв'язки і відношення між характеристиками стану різних елементів навчально-виховного процесу на різних рівнях їх опису і вивчення;
- психологічний, який дозволяє вести опис різних сторін навчальної і педагогічної діяльності та виявляти на цій основі психолого-педагогічні закономірності [164].

У наукових колах сучасності моделі групують на дві категорії: змістові та формальні. Класифікаційною характеристикою найчастіше виступає мова, яка використовується для розроблення моделі. Так, для пояснення змістової моделі застосовується природна мова спілкування, а формальна модель втілюється за допомогою однієї або декількох формальних мов (наприклад, мов програмування) [83]. Серед концептуальних моделей сучасні науковці, зокрема військові, виокремлюють логіко-семантичні, причинно-наслідкові та структурно-функціональні. Детальний аналіз їхніх характеристик з урахуванням того, що нам потрібно дослідити сутність процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, дає змогу припустити, що найефективніше формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ відобразатиме структурно-функціональна модель. Сутність структурно-функціонального підходу полягає у виділенні в системних об'єктах структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їх

ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними утворюють структуру системи. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, які «працюють» на загальносистемні функції. Структура характеризує систему в статичному аспекті, функції – у динамічному. Між ними є певна залежність [287]. Як зазначають науковці [242], у структурно-функціональному моделюванні дослідник прагне виявити структуру окремої системи за її зовнішньою поведінкою (властивостями), і для цього обирає чи конструює аналог – іншу систему, що має подібну поведінку чи володіє подібними властивостями. Цей вид моделювання є основним методом науково-педагогічного дослідження, дає змогу провести мисленнєвий експеримент.

З огляду на зазначене під структурно-функціональною моделлю розуміємо модель, яка поєднує взаємозалежні компоненти процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ під час навчання у ВВНЗ на високому професійному рівні. Вибір структурно-функціональної моделі обумовлений системним підходом до процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ, що характеризується взаємопов'язаністю сукупності функціональних і структурних компонентів. До того ж розробка структурно-функціональної моделі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ дає змогу здійснювати послідовний аналіз та корегування процесу.

Згідно з поглядами науковців [166] структурна модель відображає графічно всі структурні властивості певного об'єкта, а під функціональною моделлю розуміється така модель, яка надає можливість вивчити функціональні особливості певного процесу, а також визначати її значення у взаємозв'язку з усіма внутрішніми і зовнішніми елементами. Зокрема, науковцями зазначаються такі принципи структурно-функціональної моделі, як логічність побудови, науковість, наочність, здатність до реалізації на практиці, та зауважується про обов'язкову наявність у структурі моделі реально існуючих та гіпотетичних педагогічних умов. У педагогічній науці процесу моделювання приділяється значна увага і визначаються його

особливості (О. Брюховецька [36]; Є. Лодатко [145; 146]; І. Осадчий [185]). Так, Є. Лодатко [145] наголошує, що моделювання у педагогіці, – порівняно з багатьма іншими галузями людського знання, має особливості, природа яких ґрунтується на нечіткості, розпливчастості педагогічних понять, практичній відсутності прийнятних механізмів виміру розвитку особистості.

О. Власенко [52] зауважує, що моделювання в педагогіці – це процес створення освітнього середовища, в якому буде забезпечуватися інтеграція особистісно-орієнтованого та професійно-орієнтованого підходів, що спирається, в першу чергу, на двосторонню взаємодію учасників навчально-виховного процесу.

Вивчивши проведені дослідження з практики моделювання в освітньому середовищі, слід відзначити таку особливість цього процесу, як послідовність, тобто він має відбуватися за певними етапами у певній системі та логічній обґрунтованості. У цьому аспекті варто взяти до уваги алгоритм побудови моделі, що пропонується О. Брюховецькою [36], за такими етапами: 1) побудова моделі (мета, завдання, методологічні підходи, методичні принципи, засоби, форми і методи, організаційно-психологічні умови, результат); 2) перевірка розробленої моделі на достовірність; 3) експериментальне випробування моделі; 4) змістова інтерпретація результатів моделювання; 5) модернізація моделі.

Аналогічний алгоритм пропонує І. Осадчий [185]:

- постановка мети моделювання;
- виділення об'єкта моделювання;
- формулювання предмета моделювання;
- з'ясування законодавчо-нормативного забезпечення функціонування об'єкта моделювання;
- обрання теорії, яка описує (пояснює) зміст предмета моделювання;
- обґрунтування основних допущень, що спрощують реальний об'єкт;
- формування понятійного апарата моделювання;

- конструювання моделі об'єкта з використанням категорій, понять, тверджень і суджень;

- експертиза моделі об'єкта щодо дотримання принципів наукового пізнання, законів логічного мислення, чинних юридичних і фінансових норм тощо;

- дослідження властивостей моделі (адекватність і повнота відображення дійсності, прогностичність тощо) за допомогою здійснення мисленнєвого або натурального експерименту під час розв'язання конкретних педагогічних проблем із використанням розробленої моделі;

- доопрацювання, корегування та остаточне конструювання моделі.

О. Марченко [157] переконливо доводить, що модель певного педагогічного явища вважається оптимальною за умови раціонального співвідношення кількості складників (мета, концептуально-теоретична основа, принципи, зміст, форми, методи, прийоми, умови реалізації, аналіз результатів за визначеними критеріями з відповідними показниками) і зв'язків між ними.

Метою, що відображена у створеній нами моделі, є формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ. Визначена мета обумовлює такі завдання:

- актуалізувати в курсантів потребу у формуванні толерантності офіцера та сприяти усвідомленню ними необхідності оволодіння нею для ефективного адаптування у новому освітньому середовищі та підвищення ефективності службово-бойової діяльності;

- ознайомити майбутніх офіцерів НГУ із сутністю, змістом та структурою толерантності офіцера, допомогти усвідомити свій рівень сформованості толерантності та сенс толерантної взаємодії і готовність до неї;

- розробити методичне забезпечення формування толерантності майбутніх офіцерів;

– спроектувати освітній процес ВВНЗ як поетапну роботу, спрямовану на поступове розв’язання проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ;

– підготувати науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів до ефективного впровадження моделі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

У наукових дослідженнях [11; 19; 72] стверджується, що толерантність як особистісна риса не властива людині від народження і може ніколи не з’явитися, не будучи спеціально сформована, саме тому освітній процес повинен включати формування цієї якості особистості, оскільки успішна взаємодія між людьми залежить від їхньої здатності бути толерантними. Як зазначає О. Брюховецька [37], саме вища освіта, у тому числі професійна, здатна підготувати майбутніх фахівців до толерантної поведінки, що припускає відмову від домінування і насильства, готовність до взаємодії на основі згоди і поваги, а також сформувати у майбутніх керівників толерантну свідомість. Погоджуємося з дослідницею, оскільки курсанти – це майбутні керівники, що мають бути підготовлені до вирішення завдань професійної діяльності найбільш гуманним шляхом, тому що діяльність Національної гвардії України ґрунтується на принципах забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, позапартійності, безперервності, законності, відкритості для демократичного цивільного контролю, прозорості, відповідальності, централізованого керівництва та єдиноначальності [215]. Окрім зазначеного, майбутні офіцери НГУ особисто відповідають не тільки за службу та мобілізаційну готовність особового складу, а й за морально-психологічне забезпечення службово-бойової діяльності. Морально-психологічне забезпечення підготовки (військ, сил) – це система заходів, спрямованих на формування та розвиток у особового складу військ (сил) морально-психологічних якостей, навичок і здібностей, які забезпечать необхідний рівень сформованості морально-психологічного стану для

виконання завдань за призначенням. Морально-психологічний стан особового складу – це ситуаційний стан духовної, моральної, ідеологічної налаштованості військово-професійної готовності та психологічної здатності військовослужбовців виконувати завдання за призначенням [169].

Процес формування толерантності майбутнього офіцера НГУ у ВВНЗ є складним і довготривалим та має бути систематичним, цілеспрямованим, взаємопов'язаним, системним, усебічним та індивідуальним.

Варто зауважити, що в педагогічній науці під формуванням розуміють процес становлення людини як соціальної істоти під впливом різноманітних цілеспрямованих чинників. Формування передбачає певний рівень становлення людської особистості [40].

Таким чином, поняття «формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ» розглядаємо як цілеспрямований процес оволодіння системою спеціальних знань, умінь, навичок та якостей, що забезпечать здатність майбутнього офіцера якісно виконувати службово-бойову діяльність на засадах толерантності. З огляду на зазначене виникає необхідність обґрунтувати процес формування толерантності майбутнього офіцера НГУ у ВВНЗ, що вдосконалюватиме формування якісних професійних компетентностей, зокрема, виробить уміння бути гнучким, терплячим, доброзичливим, комунікабельним, толерантним і дипломатичним, відкритим до діалогу. Загальними характеристиками будь-якого процесу є суперечності, що лежать у його основі, етапи, рівні розвитку й умови протікання. Поняття «процес» означає послідовну зміну станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь [236, с. 343]. Крім того, слід зазначити, що розвиток толерантності офіцера полягає у переході від зовнішнього управління формуванням толерантності як особистісної якості до самоуправління, а від цього – до формування вказаної якості у підлеглих.

На всіх етапах формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ варто дотримуватися низки методологічних підходів і принципів, які

визначають основні вимоги змісту, форм, методів формування толерантності та допомагатимуть організаторам та учасникам процесу доцільно спрямувати свою діяльність, творчо підходити до самого процесу та підвищувати його ефективність.

Методологічний підхід, за визначенням В. Жигіря, «– це сукупність ідей, що визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципи, що становлять основу стратегії дослідницької діяльності, а також способи, прийоми, процедури, що забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності» [97, с. 113]. Стосовно дослідження процесу формування толерантності – це сукупність ідей, принципів, що становлять основу стратегії вивчення і практичної реалізації процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ в ВВНЗ.

Тому, розробляючи модель формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, слід урахувати наведені нижче основні методологічні підходи і принципи.

З огляду на зазначене виникає необхідність застосовувати системний підхід у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ. Системний підхід дає змогу інтегрувати більшу частину методологічних підходів в єдине ціле, сформулювати вимоги держави та суспільства [80]. У такому випадку особливої важливості для нашого дослідження набуває системний аналіз, який дозволяє суттєво поглибити і розширити осмислення сутності системи, її структури, організації, цілей і завдань функціонування, закономірностей розвитку, визначити оптимальні шляхи і методи управління [138].

Використовуючи системний аналіз, ми змогли розкласти складну проблему формування толерантності на певні етапи (блоки) – методологічно-цільовий, змістово-операційний, оцінно-результативний та окреслити конкретні завдання для кожного етапу, визначивши конкретні методи для їхньої реалізації.

Для дослідження формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ використано особистісно-орієнтований підхід, що базується на організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії і передбачає: створення умов для самоактуалізації особистості; активізацію її діяльності; забезпечення мотивації; отримання задоволення від вирішення навчальних завдань і завдань у співпраці з іншими суб'єктами освіти; забезпечення умов для самооцінювання, саморегуляції і самоактуалізації; перенесення акценту у функціях педагога на позицію фасилітатора [220].

Практико-орієнтованої тактикою дослідження виступає діяльнісний підхід, засади якого закладені ще С. Рубінштейном [321]. Сутність цього підходу полягає у визначенні провідних видів діяльності, що забезпечують формування толерантності курсантів. Він дозволяє розглянути структуру СБД майбутніх офіцерів; створити умови для формування толерантності шляхом їх залучення до різних видів діяльності (навчальної, творчої, ігрової, дослідницької, проєктної тощо); визначити форми і методи для забезпечення активності курсантів у формуванні толерантності як професійно важливої якості.

Відмінною рисою діяльності майбутніх офіцерів НГУ щодо формування толерантності в процесі професійної підготовки є її двоаспектність: 1) діяльність, обумовлена організацією освітнього процесу із застосуванням різних форм, методів, технологій; 2) діяльність особистості, спрямована на саморозвиток шляхом самопізнання, самовдосконалення і самореалізації своїх якостей і можливостей.

Діяльнісний підхід до дослідження проблеми формування толерантності базується на рефлексивності (самопізнанні, самопроєктуванні і самоуправлінні), що забезпечує ефективний зворотний зв'язок через аналіз кожним курсантом реального стану своєї толерантності.

Важливим складником діялісного підходу є забезпечення активності майбутніх офіцерів, що означає доцільне поєднання керівництва діяльністю курсантів з розвитком їх ініціативи і творчості, при цьому акцент поступово

переноситься з активності педагога на ініціативу та творчість курсантів за рахунок використання активних форм і методів навчання (проблемних, евристичних, ігрових, тренінгових тощо).

Аксіологічний підхід у формуванні толерантності має першочергову роль. Аксіологія – вчення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей [273, с. 14]. Цінності являють собою смислотворчі засади людського буття. Особистість перманентно оцінює реальність з різних позицій, насамперед, моральної. Аксіологічний підхід реалізується через низку принципів: принцип рівноправ'я філософських світоглядних позицій у межах єдиної гуманістичної системи цінностей; принцип рівнозначності традицій і новаторства, визнання необхідності творчого використання досягнень минулого і зорієнтованості на духовні відкриття в теперішньому та майбутньому часі; принцип екзистенціальної рівності людей, соціокультурного прагматизму замість суперечок про підґрунтя цінностей [228].

Компетентнісний підхід вимагає формування толерантності не як «речі в собі», а як необхідного складника професійної компетентності майбутнього офіцера. Орієнтування на компетентнісний підхід передбачає необхідність оволодіння не тільки професійними, а й загальними компетентностями з проблеми, а саме: успішного самостійного вирішення ситуацій; генерування нових ідей, ухвалювання нестандартних рішень і несення за них відповідальності; уміння запобігати конфліктним ситуаціям і знаходити вихід з будь-яких таких ситуацій.

В основі особистісно-орієнтованого підходу, як зазначає О. Дубасенюк, лежить визнання індивідуальності, самоцінності кожної людини, його розвитку не як колективного об'єкту, але, перш за все, як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктивним досвідом [86].

У особистісно-орієнтованому підході нами взято до уваги твердження Н. Кузьменко [135], яка вважає, що головним принципом особистісно-орієнтованої педагогіки є реальне визнання цінності, неповторності, цілісності особистості людини, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей у суспільстві, а також те, що цей підхід має місце і у виховному, і в навчальному процесах, не зменшуючи своєї ваги в жодному з них. Особистісно-орієнтований підхід передбачає врахування не лише досвіду людини, а й її переконання, ставлення, мотивації до навчання і індивідуального підходу у формуванні толерантності у кожного, хто задіяний у процес.

З урахуванням зазначеного у формуванні толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ використовувалися певні педагогічні технології: педагогіка співробітництва, розвитку критичного мислення, проблемного навчання, ігрові технології, колективного та індивідуального навчання.

У пошуках засобів самоактуалізації, що якісно впливатимуть на розвиток комунікативної толерантності особистості, у прагненні до самовдосконалення толерантності використовувався екзистенційно-гуманістичний підхід, що ґрунтується на визнанні людського в кожній людині й повазі до її унікальності й автономії [227]. Принциповими положеннями цього напрямку є наявність у людини глибоких (і не завжди усвідомлюваних) екзистенційних проблем свободи вибору і відповідальності, ізоляваності та взаємопов'язаності з іншими людьми, пошуку сенсу життя тощо. З огляду на те, що в основі екзистенційно-гуманістичного підходу лежить принцип діалогічної відкритості людини, за його допомогою розвивають критичність та самоаналіз толерантної поведінки, використовуючи при цьому діалог, евристичну (сократичну) бесіду, саморефлексію. Для реалізації екзистенційно-гуманістичного підходу в освітньому процесі В. Зуєва [103] виділяє низку базових загальнометодологічних принципів, серед яких: принцип особистісно-орієнтованого підходу, принцип урахування життєвих цілей і цінностей,

принцип визнання відносин людини з іншими людьми як головної рушійної сили розвитку, принцип обліку індивідуальності кожного суб'єкта, принцип обліку базових потреб особистості, принцип переорієнтації технологій навчання на технології самонавчання і самовиховання та ін.

Темп розвитку подій у сучасному суспільному просторі потребує здатності сполучати різні когнітивні стратегії, передбачає можливість альтернатив. Сприяння до нового діалогу людини із самою собою та з іншими людьми, розвиваючи при цьому людські схильності до компромісів, толерантності, відповідальності перед майбутнім, передбачає синергетичний підхід [281]. Синергетичний підхід сприяє формуванню синергетичного мислення, яке веде до самоорганізації, самостійної пізнавальної активності, нового понятійного устрою мислення, ставлення до життя, дієвої життєвої позиції курсантів, формування розуміння ними природи суспільних інституцій [128].

У площині нашого дослідження та сучасних процесів реформування військових формувань особливого значення набуває гендерний підхід. Гендерний підхід у науці ґрунтується на ідеї про те, що важливими є не біологічні відмінності між чоловіками й жінками, а культурне та соціальне значення, якого цим розбіжностям надає суспільство [53]. Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» надано рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [210]. На важливості питання формування толерантності гендерного аспекту наголошує Н. Чупрінова, акцентуючи увагу на тому, що і у нашому суспільстві, і у секторі безпеки та оборони України домінуючими є патріархатні стереотипи та упередження, а військова освіта і досі демонструє традиційну маскуліність, яка притаманна українському військовому середовищу [289]. О. Пархоменко пропонує розглядати толерантність як альтернативу гендерному расизму, яка буде водночас і умовою формування сучасної гендерної культури, що

ґрунтуватиметься на внутрішній готовності людей приймати рівність гендерних відмінностей, і внутрішнім чинником конституювання гендерних ідеалів та символів, які спрямовують гендерну поведінку у векторі мінімізації конфлікту традиційних і нових канонів в образах чоловіків та жінок [191]. С. Васильєв, досліджуючи гендерні особливості адаптації курсантів до навчання у цивільному закладі вищої освіти, зазначає, що розуміння єдиної мети, толерантність та взаємна підтримка можуть допомогти пом'якшити певні труднощі процесу адаптації, особливо для жінок [44].

Формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ в освітньому процесі у гендерному аспекті надає можливість: глибше усвідомити відмінності у поведінці чоловіків і жінок; навчитися вибудовувати стратегії і схеми поведінки у професійній діяльності і життєвих ситуаціях, що не допускати дискримінацію, зокрема, за ознакою статі; переосмислити і переглянути організацію та провадження освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах, який зможе забезпечувати можливість військовослужбовцям розвивати свої здібності й інтереси, незалежно від належності до певної статі, водночас не обмежуючи цей розвиток рамками гендерних стереотипів.

Андрагогічний підхід спрямований на необхідність навчання на власному досвіді, тобто потрібні обговорення й обмін досвідом щодо успіхів у формуванні толерантності, проблем, які виникають, та спільного пошуку їхнього вирішення. Цьому найбільш сприяють методичні семінари і засідання методичної ради НА НГУ.

Визначені вище методологічні підходи реалізуються через відповідні принципи.

1. Принцип гуманізації та демократизації освітнього процесу. Його втілення ускладнюється тим, що військова служба має специфічні умови і передбачає переважно авторитарний стиль управління, а нехтування ним може призвести до певного колапсу. Проте цей принцип насамперед

передбачає не приниження людської гідності, а дотримання прав людини на свободу, на розвиток здібностей та виявлення індивідуальності, гуманне ставлення до особистості, довіру та повагу до неї, розуміння її запитів, інтересів, створення сприятливих умов для всебічного розвитку особистості військовослужбовця. Цей принцип спрямований на встановлення взаєморозуміння і поваги між учасниками процесу формування толерантності.

2. Принцип систематичності, послідовності та наступності. Таку якість особистості, як толерантність, не можна сформувати, якщо процес матиме лише випадковий набір заходів, що будуть епізодичними і не матимуть послідовності та системності. Тому, орієнтуючись на цей принцип, необхідно систематизувати весь матеріал, який планується використовувати у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ, дотримуючись логіки сприймання і засвоєння, зв'язку між засвоєнням попереднього матеріалу та нового, що подається.

3. Принцип індивідуального підходу. Особистість військовослужбовця визначається як суб'єкт зі своїми індивідуальними особливостями, системою цінностей, внутрішнім світом тощо. Тому, орієнтуючись на цей принцип, слід врахувати індивідуально-психологічні властивості особистості, її потреби, що допоможе виважено підійти до процесу формування толерантності.

4. Принцип екології взаємовідносин. Дотримання цього принципу слугуватиме створенню сприятливого соціально-психологічного клімату між учасниками освітнього процесу, створить комфортні умови для всіх учасників процесу формування толерантності і відобразатиметься демонструванням толерантної поведінки у повсякденній та службово-бойовій діяльності.

5. Принцип усвідомленості. Цей принцип забезпечує можливість осмислити майбутніми офіцерами необхідність толерантної взаємодії як складника професіоналізму, як основу професійного становлення та

професійної компетентності, що можливе за наявності навиків чіткої самоідентифікації в суспільному оточенні, де діяльність одного обумовлює діяльність іншого.

6. Принцип поєднання свободи і необхідності. Принцип передбачає діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, мати можливість вибору варіантів поведінки і чітко уявляти оптимальність свободи у цивілізованому суспільстві, при цьому дотримуватись високого рівня правосвідомості.

7. Принцип єдності педагогічних вимог. Процес формування толерантності передбачає взаємодію всіх учасників освітнього процесу та їхнє орієнтування на дотримання єдиних цілей, на вчасне реагування, мотивацію і спонукання курсантів на оволодіння толерантністю як необхідною професійно значущою якістю.

Урахування комплексу наведених принципів забезпечить успішне виконання завдань з формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ і сприятиме ефективному добору й застосуванню методів, засобів та форм зазначеного процесу. Єдність принципів формування толерантності потребує від організаторів освітнього процесу вміння використовувати їх у взаємозв'язку з огляду на конкретні можливості та умови.

Зважаючи на матеріали проведеного дослідження, ми дійшли висновку щодо необхідності створення моделі, яка водночас відображає етапи формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ у певній послідовності, а також компоненти та умови, без яких цей процес унеможлиблюється. Серед компонентів формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ нами було визначено: когнітивний, емоційно-вольовий та діяльнісний. Ці компоненти, природно поєднані з критеріями формування толерантності та комплексом виділених педагогічних умов: організація толерантного освітнього середовища; підготовка НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовка якісного навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності. Ураховуючи особливості військової

служби, етапи формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ необхідно впроваджувати відповідно до логіки організації та особливостей освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі. На кожному з них ставиться конкретна мета, вирішується конкретне завдання, проте основною метою моделі є реалізація педагогічних умов, що забезпечує високий рівень сформованості толерантності серед майбутніх офіцерів НГУ.

Утім, процес формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ має індивідуальний характер і може реалізуватися переважно через суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Тому особливу роль у цьому процесі відводимо організаторам процесу формування толерантності, а саме науково-педагогічним працівникам та офіцерам структурних підрозділів, які мають виступати не тільки у ролі ментора, а й фасилітатора та створювати оптимальні умови для прогресу у цьому процесі. Для того, щоб формувати толерантність, викладач сам повинен володіти цією якістю. Здатність власною поведінкою і прикладом залучити інших на позиції толерантності є необхідною для викладача і вельми важливою для розвитку толерантності [282].

З огляду на зазначене НПП важливо оцінити, наскільки зміст навчального матеріалу, що ними використовується, вміщує матеріал щодо формування толерантності в середовищі майбутніх офіцерів НГУ, передусім у напрямках: розвитку комунікативних навичок, делікатності та гнучкості у ситуаціях міжсуб'єктної взаємодії; вироблення навичок вольового керування своїм психоемоційним станом; удосконалення вмінь вести змістовний діалог з навколишніми, підвищення власної самооцінки через отримання зворотного зв'язку та підтримки групи; освоєння конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вияву своїх переживань і почуттів без агресії, конфліктів, насильства. Необхідно створювати толерантне освітнє середовище за допомогою, зокрема, використання рефлексії, розпочинаючи ознайомлення з навчальною дисципліною і навіть кожне навчальне заняття із запитання про очікування курсантів, давати курсантам можливість вибору

формату або подачі інформації, створювати умови для обміну думками та зворотного зв'язку.

Модель формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ являє собою схематичне відображення взаємодії суб'єктів освітнього процесу, спрямованого на підвищення рівня сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ. Запропонована модель демонструє наше бачення процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ у комплексі взаємозв'язаних, взаємозалежних і взаємозумовлених чинників (модель наведена на рис. 2.1).

Структурно-функціональна модель формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ складається із трьох блоків, а саме методологічно-цільового, змістово-операційного та оцінно-результативного і об'єднує: мету діяльності – формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ; підходи до організації освітнього процесу (компетентнісний, системний, діяльнісний, аксіологічний, особистісно-орієнтований, екзистенційно-гуманістичний, синергетичний, гендерний, андрагогічний) формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ та принципи; діагностику формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, що здійснюється відповідно до критеріїв, показників та рівнів; педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ; сукупність методів і засобів впливу на майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ відповідно до певних етапів; прогнозований результат – підвищення рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ.

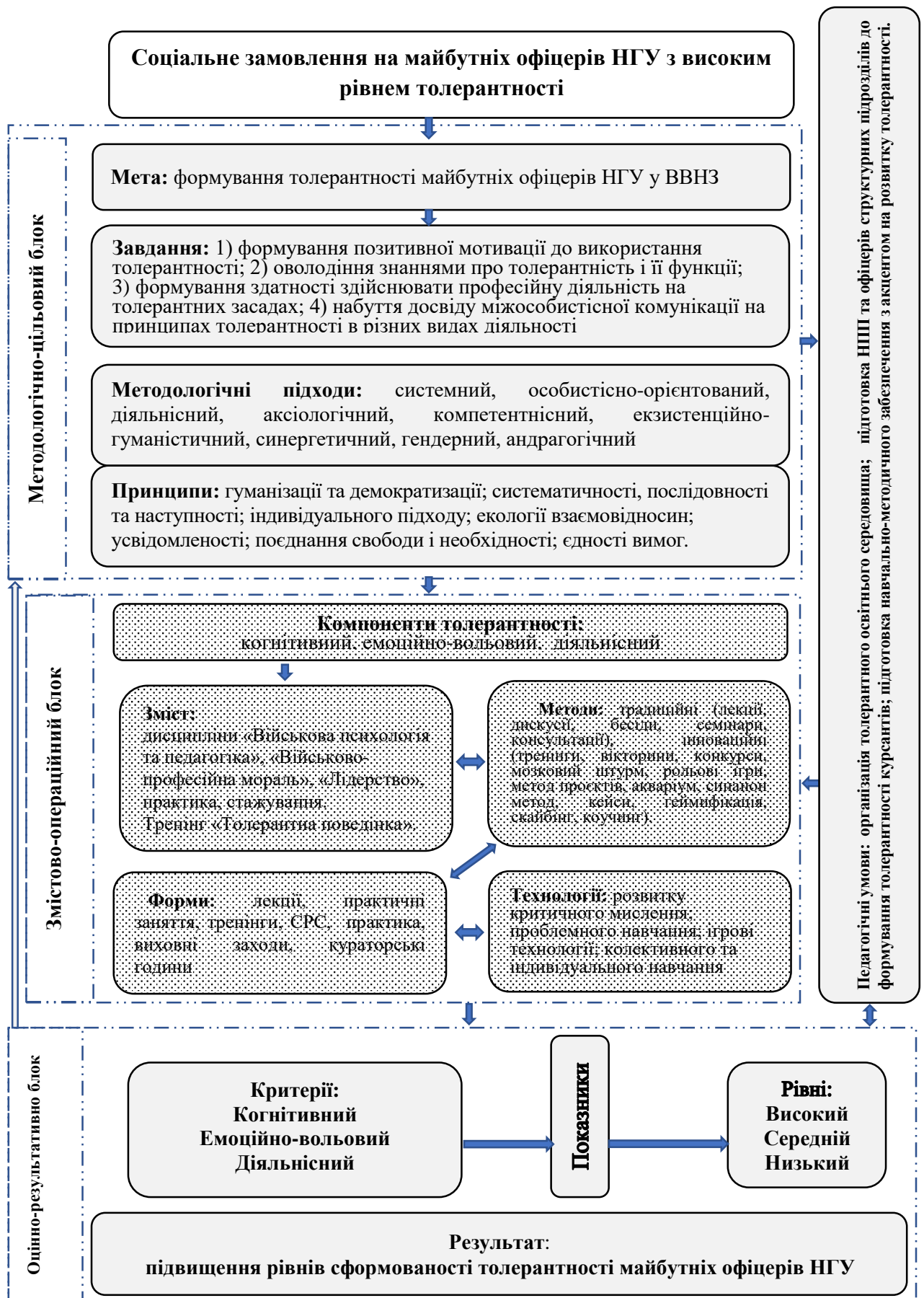

Рис 2.1. Структурно-функціональна модель формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ

Умовою реалізації моделі є відповідність тому середовищу, яким у дослідженні виступає освітній процес у ВВНЗ. Для провадження процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ проведено аналіз робочих програм навчальних дисциплін підготовки майбутніх офіцерів НГУ за спеціалізацією 254 «Забезпечення військ (сил)» та 253 «Військове управління (за видами збройних сил)», що дало змогу встановити, що питання, пов'язані з толерантністю у професійній діяльності майбутніх фахівців та її формуванням, не знайшли свого відображення в їхньому змісті. Відповідно до вимог сучасних стандартів вищої освіти [204] підвищення рівня компетентності майбутніх фахівців, удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ та з метою формування у них толерантності пропонується внести до програми навчальної дисципліни професійного спрямування «Військова психологія та педагогіка» авторський модуль «Формування толерантності майбутніх офіцерів» (Додаток В). Щоб виробити вміння, необхідні офіцерам структурних підрозділів і науково-педагогічним працівникам НА НГУ для формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ та вдосконалення відповідних компетентностей, запроваджено тренінг «Толерантна поведінка» на курсах підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та в індивідуальну підготовку військовослужбовців НГУ. Розвиток системи військової освіти щодо гарантування якості підготовки військових фахівців у ВВНЗ тісно пов'язаний з рівнем професійної компетентності НПП, їх здібностями та спроможностями забезпечувати якісне формування необхідних компетентностей у здобувачів вищої військової освіти [43].

Для ефективного формування толерантної особистості військовослужбовця у системі закладів вищої освіти важливим є вибір методів, засобів чи технологій навчання. Як показали результати останніх психолого-педагогічних досліджень, традиційні способи і методи передачі знань та інформації не відповідають вимогам постіндустріального

суспільства і потребують іншої, більш гнучкої технології, яка спрямована, насамперед, на активне залучення слухача (споживача інформації) до навчального процесу. На зміну традиційній лекції приходять інтерактивні методи навчання – творчі, дослідницькі, ігрові [106]. Поділяємо думку науковців [126], що інтерактивне навчання (за різних форм організації) виховує в особистості позитивні поведінкові якості: повагу до колег, толерантність тощо; навчає виживати без конфліктів у суспільстві собі подібних; формує стійкі певні позитивні поведінкові якості, що потрібні особистості протягом життя. З огляду на зазначене найбільший потенціал мають інтерактивні методи навчання, такі, як рольова гра, дискусія, метод проєктів, акваріум, мозковий штурм, синанон-метод та інші, які дають змогу не тільки розвивати творчий потенціал, а й виховувати толерантну особистість із розвиненими якостями: відповідальністю, незалежністю, адекватністю самооцінки, готовністю до ризику, творчістю. Наприклад, застосування в освітньому процесі синанон-методу, що відбувається у формі гри з використанням «гарячого стільця». Кожен учасник заняття сідає перед аудиторією на стільці й опитується учасниками за визначеною темою раніше вивченого матеріалу (тобто вирішується завдання поглиблення і систематизації теоретичних знань та формування психологічної гнучкості). Своїми запитаннями і діями учасники заняття «провокують» опитуваного до агресивної поведінки, а його завдання – демонструвати толерантність у відповідях і поведінці. Таким чином, в учасників заняття окрім професійних знань має вироблятися емоційна врівноваженість, толерантність до негативних емоційних дій, відбуватися вдосконалення рис характеру і, зокрема, емоційно-вольових якостей. Мета інноваційних методів навчання полягає у створенні комфортних умов, за яких студент відчуває свою інтелектуальну спроможність та успішність, що робить ефективним сам процес навчання [36]. Під час інтерактивного навчання, як правило, аналізуються дії, змінюється модель поведінки, більш усвідомлено засвоюються знання і вміння, тому є сенс говорити про те, що інтерактивні

методи сильні не тільки як засіб поліпшення навчання, але і як засіб формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ. Ефективними ресурсами у процесі формування толерантності майбутнього офіцера НГУ у ВВНЗ виступатимуть і засоби навчання. Сучасні погляди трактують засоби навчання як «різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за коротший час досягаються визначені цілі навчання» [167, с. 327].

У процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ пропонується використовувати дидактичні, технічні та інформаційні засоби. Дидактичні засоби навчання є важливим джерелом знань, умінь та навичок, у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ вони сприятимуть удосконалюванню всіх компонентів толерантності, розвиватимуть пізнавальні здібності, полегшать закріплення опрацьованого матеріалу, оскільки мають інформаційну, мотиваційну, управлінську та оптимізуючу можливості. Одним із найпоширеніших засобів в освітньому процесі вважається слово, оскільки виконує інформаційну, виховну, розвивальну функції. Водночас цей засіб найбільше залежить від особистості того, хто ним користується. Тому дуже важливо у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ проявляти толерантність мовлення, адже разом із словами передаються емоції, що демонструються жестами, мімікою, інтонацією, тобто відбувається, так зване, «емоційне зараження». Емоційним зараженням у психології називають процес передачі емоційного стану окрім смислового впливу або додатково до нього, який залежить від спільності установок та рівня ідентифікації [314]. Особливої ваги у цьому контексті набуває думка Е. Боевої та В. Урсул, які звертають увагу на те, що нині дуже високий рівень агресивності у мовній поведінці людей. Активізувався жанр мовної інвективи, що використовує різноманітні образні засоби негативної оцінки поведінки й особистості адресата, – від експресивних слів і оборотів, що перебувають у межах літературного слововживання, до грубо просторічної

лексики. Усі ці особливості сучасного спонтанного усного мовлення, як рідною, так і іноземною мовами, які відбиваються у мовленнєвій дійсності, є наслідком негативних процесів і тісно пов'язані із загальними деструктивними явищами в сфері культури й моральності [24]. Таким чином, комунікативна толерантність стає тією властивістю особистості, що дасть змогу комфортно й ефективно взаємодіяти з іншими, створювати атмосферу доброзичливості та довіри, розуміти індивідуальні особливості особистості та знаходити індивідуальний підхід до кожного. Варто погодитися із думкою авторів [283] про те, що комунікативна толерантність проявляється у певній поведінці особистості, що відповідає ситуації спілкування, темі розмови, особливостям особистостей комунікаторів та характеру стосунків між ними, зорієнтованій на уникнення конфлікту, досягнення компромісу заради миру та реалізації спільних цілей взаємодії, та ставленні до співрозмовника як до рівного.

Безпосередньо процес демократизації освіти, який відбувається в сучасному суспільстві, насамперед пов'язаний з толерантністю, де в центрі всієї діяльності має бути особистість, що навчається, тобто особистісно зорієнтований підхід. Відповідно до змін і завдань сучасної освіти від педагога вимагається виконання різних ролей: розробник, ментор, фасилітатор, презентатор, тренер, наставник, менеджер, консультант, дослідник, агент змін. Реагуючи на широкий спектр завдань, потреб, особливостей освітнього процесу, педагог повинен демонструвати, що прийняття розбіжностей, вияв толерантності є важливою соціальною цінністю. Потужною допомогою у такому насиченому і різнобічному процесі можуть виступати інноваційні засоби навчання. Використання інноваційних засобів навчання суттєво підвищує ефективність викладання, наочно демонструє переваги особистісно-орієнтованого навчання, дозволяє НПП переставити акценти в методиці викладання предмета, підвищити інтерес студентів (слухачів) до свого предмету, залучити до активної форми роботи як сильних студентів, так і тих, кому опанування предмету дається

важче [37]. Застосування інноваційних засобів навчання у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ стимулюватиме увагу на етапі ознайомлення з поняттям, змістом та видами толерантності; активізує навчально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, допоможе пов'язати теоретичні питання про толерантність з безпосередньою практичною діяльністю НГУ, збільшить можливість показу практичного застосування толерантності, створюючи певні моделювання толерантних чи інтолерантних дій, дадуть змогу у більш доступній формі (застосовуючи таблиці, схеми) усвідомити матеріал, сприятимуть формуванню мотивації бути толерантним, підвищать інтерес до її формування та допоможе більш швидко і просто оцінити рівень своєї толерантності. Підвищенню якості й інтенсивності формування толерантності офіцерів НГУ у ВВНЗ сприятимуть органічне застосування інноваційних методик із класичними, традиційними, продумане і гармонійне поєднання різних методів щодо кожної навчальної дисципліни і кожного заняття та залежатиме від їхньої мети та специфіки.

Отже, запропонована нами структурно-функціональна модель формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ характеризується інтегральною єдністю всіх її елементів і у комплексному поєднанні створює передумови для формування всіх компонентів цього феномена.

Обґрунтувавши модель, слід надалі розглянути методику її реалізації в освітньому процесі.

2.3. Методика формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України

Для ефективності процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, його цілісності, системності та послідовності виникає потреба у систематизації певних прийомів його реалізації. Саме методика формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ,

побудована з урахуванням визначених педагогічних умов і моделі, дасть змогу компетентно вирішити це завдання. Методика – це сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи [236]. На думку О. Коваленко, основним завданням методики є трансформація відомого науково-технічного матеріалу за допомогою дидактичних знань для навчання майбутніх спеціалістів [119, с. 29].

Сутність методики формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ передбачає визначення мінімуму компетентностей і здатностей, якими повинен оволодіти майбутній офіцер, що реалізується формами, методами та засобами освітнього процесу. Розробляючи цю методику, ми враховували найважливіші положення Стратегії розвитку вищої освіти у Україні на 2021–2031 роки [248], Закону України «Про вищу освіту» [206] та інших нормативних документів, зокрема Рамкову програму ЄС оновлених ключових компетентностей [224], Стандартів вищої освіти [214], Положення про навчально-методичне забезпечення освітньої діяльності Національної академії Національної гвардії України [200].

Методика формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ має за мету впровадження визначених у розділі 2.1 педагогічних умов і передбачає виконання певних завдань, зокрема:

- роз'яснити майбутнім офіцерам НГУ суть, зміст та структуру толерантності офіцера, допомогти усвідомити свій рівень сформованості толерантності і сенс толерантної взаємодії та готовність до неї;
- сприяти усвідомленню майбутніми офіцерами НГУ необхідності оволодіння толерантністю для ефективного адаптування у новому освітньому середовищі та підвищення ефективності службово-бойової діяльності;
- відпрацювання на необхідному рівні практичних умінь і навичок толерантності.

Зважаючи на особливості освітнього процесу ВВНЗ, необхідність у майбутньому формувати толерантність у своїх підлеглих, пропонуємо

впроваджувати в освітній процес ВВНЗ формування толерантності майбутніх офіцерів за такими етапами.

Когнітивний етап, що спрямований на усвідомлення курсантами толерантності як соціальної цінності і норми сучасного суспільства, невід'ємної складової іміджу майбутньої діяльності в контексті її значущості, охопив перший і другий курси навчання курсантів у ВВНЗ та реалізувався шляхом застосування проблемної, проєктної, пошукової та дослідницької методик, що активізували пізнавальну діяльність курсантів. На цьому етапі необхідно було зацікавити курсантів у засвоєнні набутих знань, акцентуючи змістово-ціннісні аспекти толерантності, усвідомлення курсантами необхідності толерантної поведінки офіцера в системі правоохоронних органів України. Разом з тим вироблялася позитивна мотивація до активного формування особистої толерантності. Курсантам у процесі навчання і проведення виховних заходів пропонувалося висловлювати свої міркування за допомогою есе за темами: «Толерантність починається з мене», «Чому важливо бути толерантним», «Для чого потрібна толерантність», «Я толерантна людина», «Толерантність офіцера: Інь і Янь». Курсанти також брали участь у круглих столах за темами: «Толерантність – потреба сьогодення», «Толерантність як запорука людяності», «Особливості виховання толерантності у майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах», з ними проводились індивідуальні й колективні бесіди під час кураторських годин, де обговорювалось, у яких випадках і як проявляється толерантність; як формується толерантність – із середини як якість особистості, чи ззовні як вимога суспільства; як відрізнити толерантну особистість від інтолерантної; які межі толерантності; передумови для розвитку толерантності у військовому середовищі тощо. Метою таких заходів було показати значимість толерантності під час взаємодії з іншими, закріпити знання учасників про компоненти толерантності, усвідомити необхідність поважати один одного, необхідність виробляти вміння толерантного

спілкування, необхідність розвитку толерантності як якості особистості, необхідність оволодіти методами виходу з конфліктних ситуацій та формувати толерантну поведінку. Сформувати у майбутніх офіцерів зацікавленість до зазначеної проблеми допомогли лекційні і семінарські заняття, що проводились у рамках дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство», зміст яких відображено у навчально-методичному посібнику «Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України». Потрібно зауважити, що курсанти з інтересом та ініціативою брали участь у семінарських заняттях, де активно демонстрували есе, виступали з доповідями та рефератами. Під час проведення занять і виховної роботи відмічалася зацікавленість курсантів проблемою толерантності, в тому числі пов'язаною з професійною діяльністю, що в подальшому, на наступних етапах, відображувалося в уміннях використовувати набуті знання. Важливу роль на цьому етапі виконують науково-педагогічний працівник і офіцер структурного підрозділу, що в освітньому процесі власним прикладом, демонстрацією толерантної взаємодії з тими, кого навчають і виховують, активним впливом на свідомість курсанта сприяють формуванню у нього толерантності, а також створенню толерантного освітнього середовища. Як зазначає А. Дончак [85], для ефективності розвитку взаємодії викладачів і майбутніх офіцерів викладачам необхідні такі психологічні характеристики особистості, як гнучкість, критичність мислення, толерантність до думки курсанта та студента, схильність до психолого-педагогічного впливу, готовність до інновацій, виражена емоційна стабільність, упевненість у собі, адекватний рівень тривожності, незалежність у судженнях, сміливість і рішучість, оптимальний рівень довірливості, активно-позитивний тип ставлення до майбутніх офіцерів, довірливо-діалогічне спілкування. У ситуації, коли НПП не мають профільної педагогічної освіти й орієтуються в освітньому процесі тільки на інформаційну та теоретико-пізнавальну функції, ускладнюється формування у тих, хто навчається, свідомого

ставлення до процесу засвоєння знань, умінь та навичок. З огляду на зазначене і з метою надання офіцерам структурних підрозділів та НПП необхідних знань з теорії та методики формування толерантності і вдосконалення сукупності відповідних умінь і навичок упроваджено тренінг «Толерантна поведінка» у курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та в індивідуальну підготовку військовослужбовців НГУ, міжкафедральні семінари, круглий стіл за такими темами: «Толерантність – потреба сьогодення», «Толерантність як запорука людяності», «Особливості виховання толерантності у майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах».

Під час організації процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ ми орієнтувалися на активне залучення курсантів до освітнього процесу. Для вдосконалення знань і мотивації до формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ нами було використано сучасні ігрові форми цифрового інструменту: Kahoot, Mentimeter, Classtime. Так, за допомогою онлайн інструменту «Mentimeter» проводиться опитування щодо розуміння поняття «толерантність» для формувального оцінювання та збирання думок учасників, для отримання зворотного зв'язку від аудиторії. Командна вікторина «Толерантність – цінність особистості» за допомогою онлайн інструменту «Kahoot» сприяє спілкуванню і співпраці у військовому колективі, підвищує рівень обізнаності і в інформаційно-комунікаційних технологіях, і в понятті, що вивчається (у нашому випадку поняття «толерантність»). За допомогою таких інструментів навчання учасники освітнього процесу відчують себе рівноправними, активна та творча участь дає змогу отримувати задоволення від процесу навчання, налагоджувати комфортну атмосферу, що сприяє толерантній поведінці.

Упровадження тренінгу «Толерантна поведінка» в курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників, в індивідуальну підготовку військовослужбовців НГУ має за мету надання офіцерам структурних підрозділів і НПП необхідних знань з теорії та

методики формування толерантності і вдосконалення сукупності вмінь та навичок, що сприятимуть їхній психологічній гнучкості, здатності плідно й ефективно взаємодіяти і реалізовувати ці знання та вміння в освітній діяльності військовослужбовців. Програма тренінгу передбачає короткотривалу підготовку (12 академічних годин), яку поділено на кілька днів інтерактивної форми навчання, що сприяє розвитку навичок критичного і креативного мислення, надасть змогу не піддаватися маніпулятивним впливам, допоможе приймати рішення зважено та відстоювати їх толерантно. Критичне і креативне мислення у професійній діяльності військовослужбовців НГУ допоможе в пошуку вирішення проблемних ситуацій новим толерантним шляхом. Такі заходи були спрямовані на реалізацію зазначеної мети тренінгу.

У розробленні тренінгу нами було використано різні розробки, що пройшли апробацію та визнані ефективними [35; 67; 96; 106; 105; 203], і застосовано такі методи інтерактивного навчання, як обговорення у малих групах, рольова гра, ситуативний аналіз, що спрямовані на формування толерантної поведінки шляхом оперантного наuczіння та моделювання. Тренінг «Толерантна поведінка» сформовано таким чином, щоб ефективно розвивати всі компоненти толерантності майбутнього офіцера НГУ.

Структуру тренінгу «Толерантна поведінка» подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Структура тренінгу «Толерантна поведінка»

№ з\п	Основні частини тренінгу	Вправи, що використовуються
1	2	3
Перший день		
1	Вступна частина Оголошення теми та мети тренінгу	Притча «Про цвяхи» Вправа «Біла ворона»

Продовження таблиці 2.2

1	2	3
1.1	Актуалізація теми поточного тренінгу і з'ясування очікувань	Вправа «Асоціативний ряд» Вправа «Сподівання – сумніви» Мозковий штурм «Толерантність в системі військового формування»
1.2	Знайомство учасників тренінгу	Вправа «Чим ми схожі?» Вправа «Чим я особливий?»
1.3	Коллективне прийняття правил тренінгу	Вправа «Норми взаємодії»
1.4	Діагностика	Вправа «Пропозиція» Анкета (авторська) «Толерантна особистість» (вхідний контроль)
2	Основна частина	
2.1	Теоретичний та практичний блоки	Вправа «Колаж толерантного військовослужбовця» Вправа «Стереотипні окуляри» Вправа «Особистий аудит» Рольова гра «Цивілізація»
3	Заключна частина	
3.1	Підбиття підсумків першого дня заняття; Отримання зворотного зв'язку від учасників	Вправа на рефлексію «Клубок»
3.2	Визначення домашнього завдання	Розробити план пропозицій до заходів на рік зі створення толерантного середовища (відповідно до посади)
3.3	Релаксація і процедура завершення першого дня тренінгу	Ритуал прощання «Лотос»
Другий день		
1	Вступна частина	
1.1	Актуалізація матеріалу попереднього заняття	Вправа «Мені приємно тобі сказати..»
1.2	Актуалізація теми поточного тренінгу і з'ясування очікувань	Вправа «Поговорімо про день вчорашній»
1.3	Уточнення і повторення правил групи	Вправа «Актуалізація норм взаємодії» Бесіда «Створення толерантного освітнього середовища» (за матеріалами домашнього завдання)
2	Основна частина	

Продовження таблиці 2.2

1	2	3
2.1	Теоретичний та практичний блок	Вправа «Доміно» Вправа «Якщо б ..., то я почав би...» Вправа «Антистрессова релаксація» (рекомендована Всесвітньою організацією охорони здоров'я) Диспут «Межі толерантності» Вправа «Траєкторія невизначеності» Вправа «Керівник-співробітник-підлеглий»
3	Заключна частина	
3.1	Підбиття підсумків другого дня заняття	Вправа «Згода, незгода, оцінка»
3.2	Отримання зворотного зв'язку від учасників	Вправа «Шлях до толерантності» Анкета (авторська) «Толерантна особистість» (вихідний контроль)
3.3	Релаксація і процедура завершення тренінгу	Ритуал прощання «Листи»

Під час проведення тренінгу «Толерантна поведінка», при отриманні зворотного зв'язку, учасники стверджували, що вони розширили свої знання, удосконалили навички щодо толерантної взаємодії, вміння адекватно реагувати на різні ситуації та мобільно корегувати свою поведінку. Серед факторів, що сприяли успішному й ефективному процесу формування толерантності під час проведення тренінгу, учасники відмітили позитивну атмосферу, що спонукала їх до чесних і відкритих взаємовідносин, активності та можливості висловлювати власні думки без побоювань. Зазначається, що офіцери структурних підрозділів та НПП, які проходять навчання, за допомогою тренінгу не тільки розширюють свої теоретичні знання про толерантність і міжособистісну взаємодію на її основі, а можуть в освітньому процесі активно демонструвати толерантну взаємодію та навчати інших таким стосункам. Головна мета запропонованого тренінгу – не тільки навчити толерантній взаємодії, а й створити глибоке усвідомлення ролі толерантності у професійній діяльності

військовослужбовців НГУ. У процесі тренінгу під час бесіди за темою «Толерантність офіцера НГУ» учасники вказували, що толерантність є цінною моральною якістю, яка демонструє готовність до взаємодії з іншими людьми чи групами з різних соціальних прошарків та активну соціальну позицію, що є дуже необхідною і важливою якістю для майбутніх офіцерів НГУ і неодмінно корисною під час виконання службово-бойової діяльності. У ході аналізу анкетування учасників – на початку тренінгу (вхідне анкетування) та наприкінці (вихідне анкетування) – відмічено різницю у відповідях, що демонструє вплив тренінгу на їхні погляди щодо толерантності. Зокрема, відповідями на запитання «Чи впливатиме на Вашу оцінку курсанту за доповідь на занятті те, що у Вас був конфлікт з ним» були: 1) так; 2) ні; 3) залежить від його поведінки. При вхідному анкетуванні 43 % учасників тренінгу вибирали відповідь 3, 20 % – відповідь 1; 37 % – відповідь 2; при вихідному опитуванні лише 15 % учасників вибрали відповідь 3, а 75 % учасників – відповідь 2. Відповідями на запитання «При визначенні командира відділення в курсантському підрозділі Ви надаватиме особливого значення статі» були: 1) так; 2) орієнтуюсь тільки на можливості особистості; 3) ні. При вхідному анкетуванні 50 % учасників обрали відповідь 3, 20 % – відповідь 1; 30 % – відповідь 2; при вихідному анкетуванні 25 % учасників вибрали відповідь 3, 15 % – відповідь 1 і 60 % – відповідь 2. Відповідями на запитання «Якщо курсант не вірно відповідає на запитання, то критика по відношенню до нього не є інтолерантністю» були: 1) так; 2) ні. При вхідному анкетуванні 45 % учасників обрали відповідь 1; при вихідному анкетуванні відповідь 1 вибрало 15 % учасників. Також учасники тренінгу відзначили важливу роль науково-педагогічного персоналу та офіцерів структурних підрозділів у освітньому процесі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ. Досить влучно цю позицію підкреслює і О. Бойко [25], який зазначає, що науково-педагогічні працівники та курсові офіцери у ВВЗО несуть величезну відповідальність не тільки перед своїми вихованцями, а й перед

Україною й армією – в жодній професії людина не стає самостійно на життєвий і професійний шлях так швидко, – з усією її мінливістю – у такому ранньому віці, як офіцер-випускник.

Наші напрацювання посилюють дослідження Г. Гайдук, у висновку якої зазначено про толерантність як генералізовану диспозицію професійної свідомості педагога, що актуалізує стиль освітньої взаємодії у системі «викладач – студент», запобігає появі ранніх професійних деформацій особистості та заохочує процеси професійно-особистісного зростання [57].

Круглий стіл за темою «Толерантність як запорука людяності», що був організований на гуманітарному факультеті НА НГУ, дав змогу його учасникам обговорити нагальні проблеми поняття «толерантності» в освітньому процесі ВВНЗ. Метою заходу було: показати значимість толерантності під час взаємодії з іншими, особливо у виконанні службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ, закріпити знання учасників про компоненти толерантності, навчити розуміти і поважати один одного, удосконалювати вміння толерантного спілкування, удосконалювати розвиток толерантної особистості, методи виходу з конфліктних ситуацій, прийоми толерантної поведінки. В усіх учасників обговорення були рівні права, ніхто не мав права диктувати свою волю і рішення, виступаючи в ролі опонентів, висловлювались з приводу обговорюваного питання, а не з приводу думок інших учасників. За результатами круглого столу були окреслені напрями для створення толерантного освітнього простору ВВНЗ, а саме: включити у план виховної роботи НА НГУ обов'язкові заходи з формування толерантності, зокрема лекцію для особового складу НА НГУ за темою «Толерантність офіцера як показник інтелектуального розвитку особистості»; запровадити «Тиждень толерантності», приурочений до Дня толерантності 16 листопада; інструкторсько-методичні заняття на кафедрах НА НГУ за темами «Корпоративна культура і толерантна поведінка» та «Толерантність – цінність особистості»; міжкафедральний семінар «Стан проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ в освітній

теорії та практиці». Поряд із цим визначено напрями щодо вдосконалення та розвитку особистої толерантності, а саме: демонстрування поваги до іншої особистості, прийняття його іншості, надання можливості для самовираження, спілкування через діалог, співробітництво, формування емоційної стабільності, емпатії, розвиток критичного мислення з позиції полікультурності.

Навчання за програмою підвищення кваліфікації у Національній академії Національної гвардії України спрямоване на оволодіння, оновлення та поглиблення науково-педагогічними і педагогічними працівниками спеціальних фахових, науково-методичних, педагогічних, соціально-гуманітарних, психологічних, правових, економічних та управлінських компетентностей, у тому числі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду, що сприяє якісному виконанню ними своїх посадових обов'язків, розширенню їх компетентностей тощо [202].

На основі аналізу компонентів професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ у робочу навчальну програму навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль» та «Лідерство» впроваджено змістовий модуль «Толерантність у військовому середовищі» (Додаток Г). Змістовий модуль складається з лекційних занять за темою «Толерантність у військовому середовищі», де розглядаються питання змісту, видів та функцій толерантності і толерантності військовослужбовців НГУ під час виконання СБЗ та у повсякденній діяльності; практичних занять за темою «Формування толерантності у майбутніх офіцерів», де за допомогою тренінгових вправ формувалися і розвивалися вміння комунікативної, гендерної, міжособистісної толерантності, толерантності до невизначеності; самостійної роботи, де вивчаються методики діагностики комунікативної установки В. Бойко, «толерантності до невизначеності» (С. Баднер) та семінарських занять, де обговорюються переваги і недоліки різних стилів взаємодії у професійній діяльності військовослужбовцями НГУ, толерантність військовослужбовця

НГУ під час виконання СБЗ і у повсякденній діяльності та переваги толерантної взаємодії у виконанні професійної діяльності військовослужбовцями НГУ. Упровадження змістового модуля «Толерантність у військовому середовищі» сприяло підвищенню освіченості з питань толерантності до індивідуальних відмінностей особистості, усвідомленню існування меж толерантності, виробленню умінь конструктивно взаємодіяти, співпрацювати та прийомів емоційної саморегуляції.

Особливу роль у формуванні толерантності майбутніх офіцерів НГУ було відведено куратору навчальної групи. Кураторами навчальних груп курсантів призначають офіцерів-викладачів та науково-педагогічних працівників, які виконують функцію наставника, реалізуючи систему виховних заходів, спрямованих на створення оптимальних умов щодо виховання курсантів, їхньої швидкої соціалізації та адаптації до нових освітніх умов, реалізації своїх здібностей та потреб. З кураторами навчальних груп курсантів проводилися семінарські заняття «Виховання толерантності у майбутніх офіцерів НГУ», основними завданнями якого були такі: розширити, систематизувати і поглибити знання та спонукати до колективного творчого обговорення кураторів курсантських груп про сутність понять «толерантність», «толерантність офіцера»; розглянути особливості формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ під час навчання у ВВНЗ; ознайомити кураторів з методиками діагностики рівня толерантності; сприяти формуванню толерантного освітнього середовища та окреслити шляхи формування толерантності у майбутнього офіцера НГУ. Обов'язки куратора навчальної групи доповнено і зорієнтовано на організацію роботи з курсантами на принципах толерантності, а саме: спілкування на рівних, взаємна повага, доброзичливість і терпиме ставлення, відмова від насилля, свобода у думках, поглядах та висловлюваннях, співпраця і солідарність у вирішенні спільних проблем, відмова від негативних стереотипів. Запроваджена обов'язкова тематика

бесід: «Можливості толерантної поведінки у діяльності військовослужбовця», «Провокативна поведінка стосовно особистості військовослужбовця НГУ, засоби її нейтралізації», «Професійно важливі якості особистості військовослужбовця НГУ як умова забезпечення толерантної поведінки». Серед заходів, які запроваджено до Дня толерантності, проведено і включено в систему виховних заходів НА НГУ такі: виготовлення і виставка плакатів від курсантських груп «Толерантність у нашому житті», конкурс серед курсантських підрозділів «Толерантність у висловах», тренінг «Гендерна толерантність». У заходах «Вихідного дня» для майбутніх офіцерів демонструють добірку відеоматеріалів, тематика яких спрямована на розвиток толерантності, до якої включено цикли документальних та художніх фільмів: «Толерантність як категорія етики», «Простір толерантності» (режисер Петро Мироненко); «Startup.com» (режисери Джехан Нуджаймта, Кріс Хегедус); «Посередники» (режисер Джордж Галло); «Чемпіони» (2018, режисер Хав'єр Фессер); «Портрет дівчини у вогні» (2019, режисер Селін Сьямма), «Вавилон» (2006, Алехандро Гонсалес Іньярріту); «Дівчина-шибеник» (2011, Селін Сьямма); «Гастарбайтер» (2009, Юсуп Разиков); «Суфражистка» (2015, Сара Гаврон). У подальшому у групі проходить обговорення фільму, що дає можливість курсантам висловлювати й аналізувати свої думки з тих чи інших питань фільму та робити певні висновки. Як показує проведене дослідження, саме такі ситуації, де відбувається спілкування «на рівних» і є можливість вільного висловлювання своєї точки зору, відіграють позитивну роль у формуванні толерантності майбутнього офіцера НГУ.

Емоційно-вольовий етап, спрямований на формування здатності особистісно сприймати себе, справлятися із власними емоціями, переживаннями і водночас спроможністю адекватно сприймати і розуміти інших людей, володіти власною поведінкою у різних ситуаціях, здатності свідомо управляти своїми діями, станами і самопочуттям, витривалості до соціально-побутових незручностей, здібності продуктивно діяти у

незнайомій ситуації й у разі недостатньої інформації брати на себе відповідальність, приймати рішення без довгих сумнівів і боязні невдачі. Цей етап реалізовувався за допомогою впровадження в освітній процес інтерактивних методів навчання та колізійних ситуацій. Закріплення отриманої на першому етапі інформації відбувалося на практичних заняттях в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство», «Психологія екстремальної діяльності», що включали в себе елементи тренінгових вправ (Додаток Д). У такий спосіб курсанти мали змогу проаналізувати поняття особистісної та професійної толерантності, з'ясувати різницю між терпимістю та байдужістю, виробити навички толерантного та швидкого реагування на конфліктну/стресову ситуацію, мали змогу побачити, як поєднуються відмінності, сформувані навички, необхідні для успішної взаємодії між людьми, які мають розбіжності в думках і поглядах, поважати точку зору іншого та його особистість, виробити та підвищити толерантність до невдач та невизначеності, оволодіти методикою поліпшення настрою та виходу з емоційної кризи, навчитися вибирати способи і методи створення і посилення мотивації іншої людини, краще усвідомити образ толерантного військовослужбовця.

Варто зазначити, що особливу увагу приділяли вправам на проблематизацію, що дало можливість актуалізувати досвід учасників з приводу певної проблеми, підкреслити її неоднозначність, складність і водночас актуальність вирішення, підвищити пізнавальний інтерес до проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ. Функцію проблематизації вирішували і кейс-технології, які пропонувалися курсантам на заняттях. У результаті курсанти активізували свою пізнавальну діяльність у штучно створеному професійному середовищі та мали можливість поєднати теоретичну підготовку і практичні вміння, необхідні для виконання функцій, що покладені на НГУ. Курсантам пропонувалося осмислити реальну професійну ситуацію, опис якої

відображає проблему толерантності офіцера у професійній діяльності й передбачає необхідність її вирішення, наприклад: «До складу Вашого військового підрозділу входить один військовослужбовець жіночої статі. Інші військовослужбовці ставляться до неї прискіпливо, зверхньо, грубо. Жінка реагує на це агресивно. Як би ви вчинили на місці командира підрозділу?» або: «Молодий офіцер після закінчення ВВНЗ прибувши за місцем проходження служби у військовий підрозділ військової частини, відчуває недовіру і зверхність від підлеглого особового складу. Вони нехтують його думкою та спілкуванням з ним, тільки через те, що він молодий і немає достатнього практичного досвіду. Щоб Ви зробили на місці безпосереднього командира? Молодого офіцера? Військовослужбовця зазначеного підрозділу?». У процесі вирішення проблемної ситуації курсанти актуалізують необхідний для цього комплекс засвоєних раніше знань з формування толерантності. Вирішуючи кейси, курсанти не отримують знання у готовому вигляді, а повинні здобути їх самостійно, при цьому готуватися та брати участь в обговоренні, висловлювати власні ідеї.

У методичних рекомендаціях «Формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ» подаються приклади кейс-методів, які пропонується використовувати для формування толерантності в освітньому процесі. На наш погляд, організація процесу формування толерантності такими методами допоможе курсантам осмислити і зрозуміти проблеми, оскільки вони будуть обізнані з можливими труднощами у професійній діяльності військовослужбовців НГУ, зможуть спрогнозувати вирішення ситуації, аргументувати своє особистісно-професійне ставлення. У процесі використання кейсових технологій особливе місце відводиться ролі науково-педагогічному працівнику, основне завдання якого – створювати відповідне освітнє середовище, у якому курсант зможе активно, відверто й об'єктивно відобразити свою позицію у толерантному підході до вирішення ситуацій.

Також на цьому етапі застосовувалися виховні засоби в індивідуальній та колективній формах, завдяки яким вдалося залучити до участі значну кількість курсантів. Виховні години, які передбачені та проводяться згідно з розпорядком дня НА НГУ офіцерами структурних підрозділів, кураторами навчальних груп, надають певні можливості для активації процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ. Так, у системі виховних заходів проводилися виховні години з елементами тренінгу «Вчимося толерантному спілкуванню», «Ліміт людяності», де курсанти склали портрет толерантного військовослужбовця НГУ, навчалися здатності йти на компроміс у разі суперечок і розбіжностей, відстоювати справедливість у відносинах з людьми з позиції правового поля. В умовах виховання толерантності особливого значення набувають демократичні механізми цього процесу, що будуються на взаємоповазі, орієнтації на індивідуальність особистості, доброзичливості, чуйності, тактовності та схильності до розуміння інших. Майбутні офіцери НГУ мають бути готовими виконувати завдання, що покладаються на НГУ, на високому професійному рівні, для цього вони повинні добре орієнтуватись у галузі професійних знань, а також, що є дуже важливим, бути підготовленими до плідної взаємодії з іншими військовими формуваннями, громадськими організаціями, цивільним населенням та ін. Така діяльність характеризується високим розумовим, емоційним та вольовим напруженням. Доволі вдало це підмітив у своєму дослідженні В. Пізінцалі, зазначивши, що в процесі взаємодії кожен опонент інтенсивно контактує з іншим, вимушений зважати на його дії, які часто блокують власні, тим самим коригуючи свою поведінку [197]. Для вирішення проблеми саморегуляції та самоуправління особистості, на цьому етапі в освітній процес було впроваджено такий метод навчання, як «синанон-метод», що дає можливість одночасно вирішувати питання належного засвоєння курсантом теоретичного матеріалу і формувати вміння контролювати негативні прояви свого емоційного стану та знаходити засоби їх подолання,

загалом демонструвати толерантну поведінку й емоційну стійкість, що полягає в здатності справлятися з емоційним напруженням. Використовуючи «синанон-метод», навчання організовується в ігровій формі. Для кожного учасника заняття, що сідає на стілець перед аудиторією, відбувається опитування членами групи за конкретною навчальною темою (тобто вирішується завдання поглиблення та систематизації теоретичних знань). У той же час своїми запитаннями члени групи «провокують» його на агресивну поведінку, а його завдання – вести себе толерантно. Таким чином, у учасників заняття окрім професійних знань має виховуватися емоційна врівноваженість, толерантність до негативних емоційних дій, відбуватися вдосконалення рис характеру та вольових якостей. За творчої ініціативи викладача та певної модифікації «синанон-метод» можна використовувати як у процесі вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, так і під час вивчення спеціальних дисциплін. Особливу увагу у разі застосування «синанон-методу» потрібно звернути на дієве психологічне налаштування, яке має створюватися на початку заняття. При цьому викладач на початку заняття повинен аргументувати аудиторії, для чого необхідні вміння регуляції своїх психічних станів у системі роботи офіцера НГУ, чому толерантність буде показником його високого професіоналізму. Вступ-інструктаж викладача може мати приблизно такий зміст: «Під час виконання своїх професійних обов'язків ви постійно контактуєте з людьми, які мають свої проблеми, поганий настрій, не мають гарного виховання, у них свої аргументи і життєвий досвід у певній ситуації, свої обов'язки і т. п. Їхні негативні емоції можуть бути направлені на вас як без умислу, так і з метою спровокувати вас. Ваше завдання – виробити вміння і навички, не відповідати на агресію агресією, знаходити компроміси, регулювати свій емоційний стан. Управління та регулювання своїми думками, почуттями досягається певними вольовими зусиллями, саме за допомогою волі як свідомої саморегуляції діяльності та поведінки ви зможете подолати труднощі, що можуть виникнути у виконанні службово-бойової діяльності

як у мирний, так і воєнний час». Здатність і вміння володіти своїм емоційним станом, контролювати свою поведінку, діяти впевнено і цілеспрямовано у будь-якій складній ситуації – головні фактори виживання для представників професій підвищеного ризику [222].

З урахуванням зазначеного у системі професійної підготовки офіцерів НГУ проведено інструкторсько-методичні заняття за темою «Використання інноваційних технологій навчання в освітньому процесі НА НГУ».

Погоджуємося з думкою О. Царькової, яка зазначає, що людина не автоматично переключається з однієї діяльності на іншу, а свідомо, з урахуванням соціальної ситуації, важливості виконуваних операцій, можливих результатів своїх учинків тощо. Процес емоційно-вольової саморегуляції будується на трьох основних принципах:

- релаксації;
- візуалізації;
- самонавіювання [279].

Емоційно-вольова сфера військовослужбовця і закономірності її функціонування в різних умовах вивчаються курсантами у рамках дисципліни «Військова психологія та педагогіка» і «Психологія екстремальної діяльності». Саме на цих заняттях курсанти мають можливість ознайомитися й оволодіти навиками регуляції емоційних станів та механізмами опанування емоцій. Зокрема: способом «аутогенне тренування», що розроблений німецьким психіатром І. Шульцом; «прогресивної релаксації», «психорегулюючим тренуванням» О. Алексєєва; відключення, перемикання, зниження значущості майбутньої діяльності або отриманого результату. Для зняття із себе емоційного напруження курсантами також засвоєнні і такі способи, як: отримання додаткової інформації, що знімає невизначеність ситуацій; розроблення запасної стратегії відступу від досягнення мети на випадок невдачі; відкладання на час досягнення цілей і в разі усвідомлення неможливості зробити це за наявних знань, засобів; фізична розрядка; слухання музики; написання

листа, запис у щоденнику з викладом ситуації та причини, що зумовила емоційне напруження.

З метою ефективної побудови тактики толерантної поведінки військовослужбовцями НГУ у «Пам'ятку», що видається військовослужбовцям під час виконання службово-бойових завдань з охорони громадського порядку, внесено доповнення з правил етичної поведінки, зокрема такі:

- проявляйте гідність у спілкуванні;
- дайте людям можливість пояснити ситуацію;
- створюйте гарну репутацію;
- домагайтеся, щоб люди були раді зробити те, що ви пропонуєте.

Емоційно-вольовий етап забезпечувався на основі дотримання певних принципів (принцип емоційності навчання, принцип індивідуалізації і диференціації навчання, принцип емоційно-вольової корекції, принцип спонукання до самовираження), що загалом сприяють створенню сприятливого психологічно-комфортного середовища освітнього процесу, активній взаємодії учасників, відкритості до співпраці, рівності аргументів.

Діяльнісний етап передбачає формування навичок і досвіду толерантної поведінки внаслідок практичних дій у системі міжособистісних відносин. На цьому етапі курсантів залучали до практичної професійної діяльності, а саме практики і стажування, де їм потрібно було не тільки демонструвати толерантну взаємодію у виконанні службово-бойової діяльності, а й навчати і виховувати у дусі толерантності підлеглий особовий склад. Ефективність застосування такої методики навчання підкреслюється відомим висловом давньоримського філософа Луція Сенеки: «Навчаючи інших, вчимося самі». Так, в індивідуальних завданнях стажування і практики прописано, що потрібно провести лекторії з військовослужбовцями за темою «Зміст поняття толерантності, її типи та функції», провести бесіди за темами «Толерантна поведінка військовослужбовця», «Толерантне військове середовище», організувати

проведення тренінгових вправ, що сприяють згуртуванню колективу військовослужбовців і впливають на толерантну взаємодію, провести діагностичні заходи з виявлення рівня толерантності та її складових. Матеріали для якісного відпрацювання завдань курсанти мали змогу отримати у методичних рекомендаціях «формування толерантності офіцерів Національної гвардії України». Варто зауважити, що під час стажування і військової практики курсанти не тільки відпрацьовують теоретичні знання, набуті під час навчання у НА НГУ, а й моделюють майбутню професійну діяльність, що дозволяє їм успішно формувати особистісні професійні якості. Для вдосконалення дієвості цього етапу з курсантами перед стажуванням і військовою практикою проводились інструкторсько-методичні заняття, де було розглянуто принципи, методи, форми та засоби процесу формування толерантності військовослужбовців НГУ і надано комплекс інформаційно-методичного забезпечення цього процесу. За відгуками курсантів, ці матеріали зручні й доступні у використанні і містять достатню кількість теоретичного і практичного матеріалу, що дало їм можливість ефективно виконувати завдання. Аналізуючи матеріали, подані курсантами для звітності після завершення практики і стажування, а саме анонімного анкетування розробленої нами анкети «Що таке толерантність», слід зазначити, що необхідність таких заходів очевидна. Так, більшість опитуваних військовослужбовців, що проходять службу у військових частинах НГУ, не знали, що є Міжнародний день толерантності, що існують нормативні документи, такі, як «Декларація принципів толерантності», які гарантують створення справедливого законодавства, дотримання правопорядку, судово-процесуальних і адміністративних норм та проголошення неприйняття всіх форм дискримінації, недопущення геноциду і покарання за нього. Поняття «толерантність» у військовослужбовців НГУ часто розмите і невизначене, а для деякого взагалі незрозуміле. Деякі з військовослужбовців переконані, що це ознака слабкості, інші вважають, що вона заважає досягненню особистого успіху.

Робота, проведена майбутніми офіцерами НГУ під час військової практики і стажування, була спрямована на ознайомлення військовослужбовців військових частин з поняттям «толерантність», його типами та функціями (за допомогою лекцій, бесід, тестування), а також на розвиток особистісної толерантності у військовослужбовців НГУ, демонстрування можливостей толерантності у вирішенні конфліктних ситуацій, виході із стресових станів, гармонії у взаємовідносинах (за допомогою тренінгових вправ, розв'язання кейсів), забезпечення можливості у взаємному задоволенні потреб (демонстрування особистої толерантності). Для загального сприйняття процесу формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ пропонується таблиця основних етапів та заходів, що задіяні в цьому процесі (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні етапи та заходи з формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ

№ з\п	Етапи	Заходи	Примітки
1	2	3	4
1	Когнітивний етап	Есе: «Толерантність починається з мене»; «Чому важливо бути толерантним»; «Для чого потрібна толерантність»; «Я толерантна людина»; «Толерантність офіцера: Інь і Янь»	З навчальними групами в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль»
		Круглий стіл: «Толерантність – потреба сьогодення»; «Толерантність – запорука людяності»; «Особливості виховання толерантності у майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ»	З навчальними групами в рамках гуртка «Військового товариства курсантів та студентів»
		Бесіди: «Як формується толерантність – із середини як якість, чи ззовні як вимога суспільства?»; «Як відрізнити толерантну особистість від інтолерантної?»; «Межі толерантності»	З курсантами в рамках кураторської роботи

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
		Лекції: Толерантність у військовому середовищі; Зміст, види та функції толерантності; Особливості толерантності під час виконання СБЗ	З навчальними групами в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль»
		Семінари: «Толерантність офіцера як показник інтелектуального розвитку особистості»; «Корпоративна культура і толерантна поведінка»	З навчальними групами в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль»
		«Стан проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ в освітній теорії і практиці»	З науково-педагогічними працівниками та офіцерами НА НГУ в рамках інструкторсько-методичних занять
		Тренінги: «Толерантна поведінка»; «Гендерна толерантність»	З науково-педагогічними працівниками та офіцерами НА НГУ в рамках курсів підвищення кваліфікації
		Тестування: Kahoot вікторина «Толерантність – цінність особистості»; Mentimetr «Толерантність це?»; «Для чого потрібна толерантність?»; «Як формується толерантність?»; Classtime «Толерантність офіцера НГУ»	З навчальними групами в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль»
2	Емоційно-вольовий етап	Інтерактивні методи, колізійні ситуації, «кейс-технології»	Навчальні дисципліни гуманітарного та спеціального спрямування
		Практичні заняття з елементами тренінгових вправ з формування толерантності	З навчальними групами в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль», «Соціально-психологічний тренінг»

Продовження таблиці 2.3

1	2	3	4
		Упровадження та вдосконалення принципів навчання та виховання: гуманізації; демократизації; індивідуалізації; емоційності	Інструкторсько-методичні заняття з НПП НА НГУ, курси підвищення кваліфікації
		Виховні години з елементами практичних завдань: «Вчимося толерантному спілкуванню»; «Ліміт людяності»; «Портрет толерантного військовослужбовця»	Кураторські години, інструкторсько-методичні заняття з офіцерами структурних підрозділів
		Практичні заняття з використанням: «Синанон-метод»; «Регуляція емоційних станів»; «Механізми опанування емоцій»	З навчальними групами в рамках навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль»; «Психологія екстремальної діяльності»
		Групове заняття «Використання інноваційних технологій в освітньому процесі НА НГУ»	Інструкторсько-методичні заняття з НП та ПП НА НГУ (в програмі курсу підвищення кваліфікації)
		Пам'ятка «Толерантна поведінка»	Інструктаж перед заступленням на службу
4	Діяльнісний	Завдання для проведення занять з особовим складом військових частин	Практика та стажування курсантів у військових частинах НГУ
		Опанування методики проведення інтерактивних занять з особовим складом: «кейс-методи»; лекторії; есе; бесіди; діагностичні вправи; тренінгові вправи	Інструкторсько-методичні заняття з курсантами НА НГУ перед організацією практики та стажування; в рамках навчальної дисципліни «Військова педагогіка»
		Методичні рекомендації щодо формування толерантності офіцерів Національної гвардії України	Навчально-методичний посібник «Формування толерантності офіцерів НГУ»

Отже, описані етапи передбачають формування толерантності: у процесі вивчення дисциплін гуманітарного характеру; спеціальних дисциплін; у процесі практики та стажування; у процесі позааудиторної діяльності; у процесі підготовки НПП та офіцерів. У навчальному, виховному, практичному та службово-бойовому аспектах формування толерантності передбачає набуття знань про види, сутність та компоненти толерантності, можливість діагностики рівня особистої толерантності та інтолерантності, вправління в толерантній взаємодії під час комунікативних дій, створення проблемних ситуацій і пошуку толерантних шляхів їх вирішення, участь у проведенні заходів толерантної спрямованості, відтворення рівня екстеріоризації формування толерантності у професійній діяльності. Формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ визначає впровадження в освітній процес різних видів діяльності творчого характеру, насичення його змісту такими знаннями, які максимально активізують пізнавальні інтереси, відповідатимуть вимогам практичної діяльності та формуватимуть почуття відповідальності за оточення. Досягнення цієї мети можливе лише за умови створення толерантного освітнього середовища, що передбачає відмову від авторитарного догматизму, побудову освітнього процесу на основі суб'єкт-суб'єктних відносин, відкритості та відвертості діалогу, використання різноманітних форм діяльності на інтегративній основі і методів, що активізують мислення, уяву, пошукову діяльність.

Дослідження толерантності як професійної якості майбутнього офіцера НГУ, визначення її структурних компонентів дало змогу розробити етапи формування толерантності, які охоплюють аудиторні та позааудиторні освітні заходи, тренінги, діагностичні заходи, що визначає їх як цілеспрямований поетапний процес формування професійно важливої якості майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ.

Для ефективної реалізації зазначеного підготовлено навчально-методичне забезпечення, зокрема, методичні рекомендації «Формування

толерантності у майбутніх офіцерів НГУ» [261], у яких акумулюються матеріали для заходів формування толерантності в освітньому процесі.

Висновки до другого розділу

Для якісної організації професійної підготовки з метою формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ визначено педагогічні умови з урахуванням особливостей діяльності та організації освітнього процесу, а саме: створення толерантного освітнього середовища; підготовка НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовка якісного навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності.

Розроблено структурно-функціональну модель формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, що складається з трьох блоків: методологічно-цільового (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); змістово-операційного (зміст, засоби, технологія формування толерантності); оцінно-результативного (критерії, показники й рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів та очікуваний результат); педагогічних умов, які забезпечують належне функціонування всіх блоків.

Згідно зі структурно-функціональною моделлю розроблено методику формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, яка реалізується через: доповнення нормативних курсів «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство» змістовим модулем «Толерантність у військовому середовищі»; включення до планів виховної роботи заходів, пов'язаних з толерантністю (виготовлення та виставка плакатів, конкурсів, тренінгів); упровадження в курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та в програми індивідуальної підготовки військовослужбовців змістового модуля «Формування толерантності в особового складу НГУ»; проведення міжкафедральних семінарів; доповнення обов'язків куратора

навчальної групи щодо організації роботи з курсантами на принципах толерантності, а саме: спілкування на рівних, взаємна повага, доброзичливість і терпиме ставлення, відмова від насилля, свобода в думках, поглядах та висловлюваннях, співпраця і солідарність у вирішенні спільних проблем, відмова від негативних стереотипів. Запроваджена обов'язкова тематика бесід: «Можливості толерантної поведінки в діяльності військовослужбовця», «Провокативна поведінка стосовно особистості військовослужбовця НГУ, засоби її нейтралізації», «Професійно важливі якості особистості військовослужбовця НГУ як умова забезпечення толерантної поведінки».

З метою надання офіцерам структурних підрозділів та НПП необхідних знань з теорії та методики формування толерантності й вдосконалення сукупності відповідних умінь і навичок упроваджено тренінг «Толерантна поведінка» в курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та в індивідуальну підготовку військовослужбовців НГУ, міжкафедральні семінари, круглі столи за такими темами: «Толерантність – потреба сьогодення», «Толерантність як запорука людяності», «Особливості виховання толерантності в майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах». Для ефективного впровадження педагогічних умов і методики формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ розроблено методичні рекомендації «Формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ», які акумулюють усі заходи, що застосовуються для цього процесу, мають практичне спрямування та зорієнтовані на формування толерантності.

Матеріали розділу відображено в публікаціях автора [258; 260; 261; 264; 325].

РОЗДІЛ 3

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ
ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ
У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

3.1. Особливості організації педагогічного експерименту

Наведені у праці теоретичні положення та висновки, розроблені й обґрунтовані педагогічні умови, структурно-функціональна модель формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у процесі професійної підготовки потребують підґрунтя для практичного впровадження. Основою практичної реалізації висновків наукового пошуку, підтвердженням наукової новизни одержаних результатів щодо формування досліджуваної якості майбутніх фахівців стали результати експериментальної роботи.

Для того, щоб отримати вірогідні факти за результатами впровадження в освітній процес ВВНЗ технології формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ було застосовано педагогічний експеримент.

За визначенням науковців: «Експеримент – активне і цілеспрямоване втручання в протікання процесу, що вивчається, відповідну зміну об’єкта або його відтворення в спеціально створених і контрольованих умовах» [23, с. 26]. С. Гончаренко вказує, що експеримент – один із спеціальних методів наукового пізнання в педагогіці. З його допомогою виявляються, старанно вивчаються і точно описуються факти, пов’язані з об’єктом вивчення [65].

Проблему організації та проведення педагогічного експерименту з’ясовували багато відомих вчених, як вітчизняних: Т. Агапова [1], П. Воловик [55], І. Гавриш [89], Ю. Гільбух, С. Гончаренко [65], О. Жосан [191], Т. Кожухова, Л. Кайдалова, В. Шпалінський [122],

Г. Ніколаї [178], так і зарубіжних: Л. Нортон [319], У. Рейпс [323], Т. Брігман [310], С. Ліберсон [316] та ін. Проте, С. Гончаренко [65], розглядаючи теоретичні та практичні питання дослідно-наукової та експериментальної роботи, зазначає, що серед науковців немає єдності в розумінні суті і призначення педагогічного експерименту.

Слушним є зауваження науковців [256], що від звичайного спостереження експеримент відрізняється активним впливом дослідника на явище, яке вивчається. Наявні погляди щодо цього питання стверджують, що експеримент:

- у педагогіці і психології один з основних (поряд зі спостереженням) методів наукового пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються явища дійсності;

- у психолого-педагогічному дослідженні спрямований на виявлення змін у поведінці людини у процесі планомірної маніпуляції факторами (змінними), що спричиняють цю поведінку;

- особливий вид дослідження, спрямований на перевірку сформульованих гіпотез шляхом логічного доведення на основі достовірних фактів, виявлених в емпіричних дослідженнях [240].

Педагогічний експеримент – своєрідний освітній процес, організований так, щоб можна було спостерігати педагогічні явища в контрольованих умовах. У загальній системі методів дослідження він допомагає встановити наукові факти, пояснити та узагальнити нові дані з позицій більш загальних теорій; будувати на базі одержаних результатів нові гіпотези та теорії [191]. Науковці А. Грабченко, В. Федорович, Я. Гаращенко формувальний експеримент називають творчим, перетворювальним, акцентуючи увагу на тому, що такий експеримент націлений на перетворення, удосконалення якості об'єкта, явища, відзначаючи його призначення для випробування, апробування й перевірки вірогідності висунутих гіпотез, переваги та ефективності пропонованих методів, прийомів, форм, умов тощо [68, с. 23]. Описуючи методи педагогічних

досліджень, науковці зазначають, що сутність експерименту як методу дослідження полягає у спеціальній організації педагогічної діяльності вчителів і учнів, вихователів і вихованців з метою перевірки й обґрунтування наперед розроблених теоретичних припущень або гіпотез. Якщо гіпотеза знаходить своє підтвердження в педагогічній практиці, дослідник робить відповідні теоретичні узагальнення і висновки [19].

Е. Панасенко [189] характеризує різницю змісту педагогічного експерименту та природничо-наукового, відзначаючи, що педагогічний експеримент:

- передбачає побудову об'єкта всередині його структури, після чого він стає предметом вивчення;
- є полідисциплінарним і комплексним, адже передбачає або одночасне використання декількох ідеалізацій, або побудову на основі конфігурації нової ідеалізації;
- є засобом організації та технології дослідницького пошуку, включає елементи проєктування;
- визначається ефективним з точки зору реалізації проєктної ідеї та аналізу результатів;
- разом з науково-дослідною функцією забезпечує організацію та зв'язок науковців, педагогів, учнів та їхніх батьків.

Враховуючи зазначене, під *педагогічним експериментом* будемо розуміти науково-обґрунтований, спеціально організований дослідницький процес, за допомогою якого в керованих і контрольованих умовах можна встановити результати впливу тих чи інших умов та виявити їх ефективність.

Серед сучасних праць, де ґрунтовно викладається організація і проведення педагогічного експерименту, особливої уваги заслуговує праця Н. Тверезовської та В. Сидоренка [252]. Науковці зазначають, що такий експеримент має особливості і його завданням є з'ясування порівняльної ефективності застосованих у навчально-виховній роботі методів.

Переконаливою є думка авторів [50], які зазначають, що педагогічний експеримент повинен відповідати таким критеріям:

- вносити у педагогічний процес принципово нову дію (зміну) з метою отримання певного результату;
- забезпечити умови, що дозволяють виділити зв'язки між дією та її результатом;
- включати фіксований облік параметрів (показників) початкового та кінцевого стану педагогічного процесу;
- забезпечувати достовірність висновків.

На основі аналізу сучасних літературних джерел та з метою отримання вірогідних емпіричних даних нами було розроблено програму педагогічного експерименту щодо формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ. Мета експерименту полягала в перевірці педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ під час навчання у вищих військових навчальних закладах. Реалізація поставленої мети передбачала вирішення таких завдань:

- розробити методики для оцінки рівня прояву різних компонентів толерантності майбутніх офіцерів НГУ та виявити вихідний рівень толерантності;
- визначити контрольні та експериментальні сукупності курсантів;
- розробити комплекс засобів експериментального впливу на експериментальні групи;
- реалізувати експериментальний фактор у експериментальних групах;
- виявити проміжні рівні толерантності;
- виявити підсумковий рівень толерантності;
- здійснити математичну обробку отриманих емпіричних даних і сформулювати висновки щодо ефективності запропонованих педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Об'єктом експерименту визначено процес формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах, а

предметом – педагогічні умови, що реалізуються в методиці формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах.

В основу дослідження покладено гіпотезу про те, що підвищення рівня сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах буде забезпечено, якщо у процесі професійної підготовки: створити толерантне освітнє середовище; забезпечити спеціальну підготовку НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготувати і використати в освітньому процесі навчально-методичне забезпечення з акцентом на розвитку толерантності.

Структурно-логічну схему педагогічного експерименту наведено на рисунку 3.1.

Для розв'язання поставлених в експерименті завдань та досягнення мети було використано наступний комплекс методів:

– *емпіричні*: анкетування, бесіда, спостереження, метод експертних оцінок, тестування застосовано для з'ясування рівня толерантності майбутніх офіцерів НГУ;

– *статистичної обробки*: для кількісного та якісного аналізу одержаних результатів, узагальнення та забезпечення їхньої вірогідності та об'єктивності.

Залежна змінна – рівень толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Часткові залежні змінні: рівень розвитку когнітивного компонента толерантності; рівень розвитку емоційно-вольового компонента толерантності; рівень розвитку діяльнісного компонента толерантності.

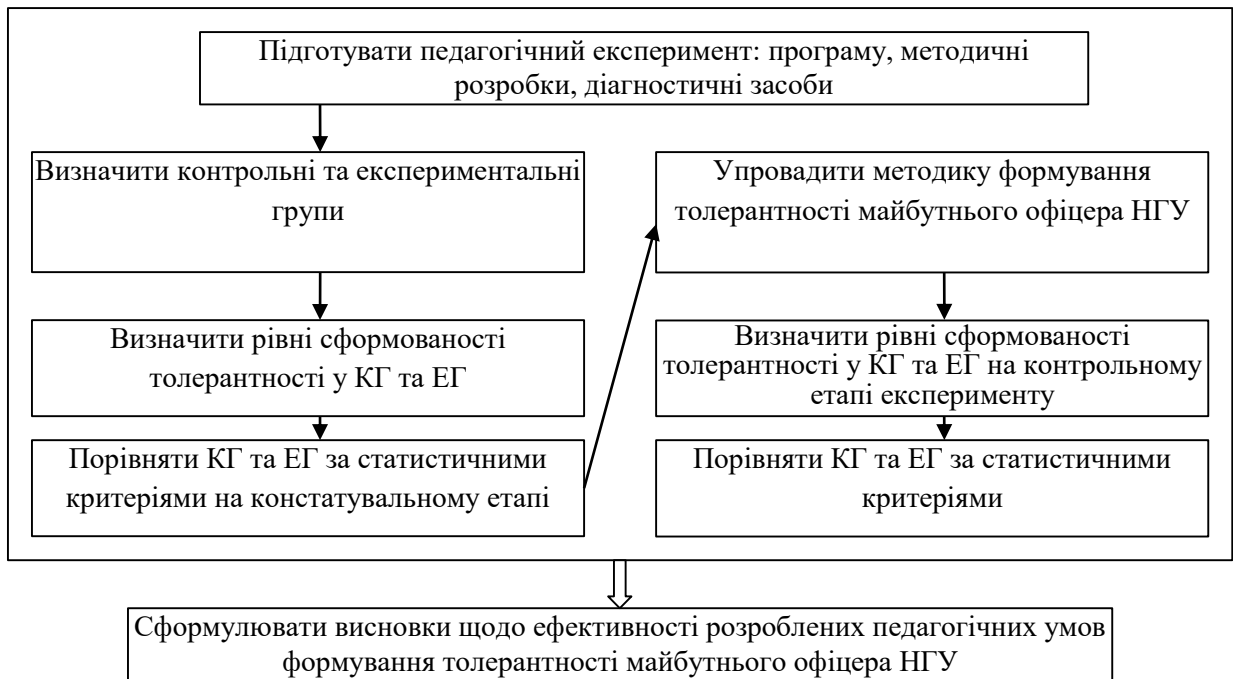

Рис. 3.1. Структурно-логічна схема педагогічного експерименту

Експериментальний фактор (незалежна змінна) – навчально-методичний комплекс з організації освітньої діяльності курсантів, побудований на проблемно-пізнавальних, творчих, індивідуальних завданнях, що реалізує педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах.

Учасники експерименту: курсанти, офіцери структурних підрозділів, науково-педагогічні працівники.

Відповідно до Положення про організацію освітнього процесу в НА НГУ [200] педагогічні експерименти організуються і проводяться з метою перевірки на практиці результатів наукових досліджень у галузі військової освіти та педагогічної науки. Втілення в освітній процес рекомендацій, заснованих на результатах наукових досліджень, здійснюється після їх експериментальної перевірки, обговорення на кафедрі, розгляду на Методичній раді та на Вченій раді Академії. Експеримент проводився на базі НА НГУ тому, що тільки цей заклад здійснює підготовку майбутніх офіцерів НГУ.

Під час проведення педагогічного експерименту передбачалося встановити залежність між впливом педагогічних умов формування толерантності в освітньому процесі ВВНЗ та рівнями її сформованості. Для проведення дослідження були здійснені такі кроки [8]:

- визначено контрольні та експериментальні групи, їх склад, кількість респондентів та їх рівень сформованості досліджуваної якості на основі врахування подібності;

- організовано у КГ традиційний освітній процес, а в ЕГ – реалізація визначених педагогічних умови формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ;

- забезпечено ідентичність умов проведення експериментальної роботи на основі її організації у ВВНЗ;

- здійснено контроль за станом реалізації педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Для прийняття формулювання обґрунтованих висновків щодо результатів дослідження та встановлення факту чи є збіги або розбіжності випадковими під час отримання даних проведеного експерименту використовувались статистичні методи.

Серед позитивних наслідків використання статистичних методів науковці [63; 227] називають:

- можливість систематизувати, науково опрацювати та подати матеріали дослідження, перевірити їх достовірність;

- спроможність виявити деякі стійкі властивості та тенденції, що повторюються;

- можливість оцінити явище не відокремлено, а з урахуванням впливу зовнішнього середовища на нього;

- широку функціональність результатів.

Особливості виконуваних завдань Національною гвардією України (відповідно, й особливостей професійної підготовки), обмеженість кількості вищих військових навчальних закладів, що готують фахівців для

забезпечення діяльності зазначеного військового формування, зумовили визначення бази для проведення педагогічного експерименту – Національну академію Національної гвардії України (м. Харків). Експериментальна робота здійснювалася з 2017 по 2021 рік на базі гуманітарного та командно-штабного факультетів, де проводиться підготовка майбутніх офіцерів Національної гвардії України за спеціальностями: 253 Військове управління (за видами збройних сил) та 254 Забезпечення військ (сил) першого бакалаврського рівня вищої освіти. Цей ВВНЗ був визначений експериментальною базою тому, що тільки в ньому здійснювалась підготовка майбутніх офіцерів НГУ.

У дослідженні визначено генеральну сукупність, що є загальною сукупністю однорідних об'єктів (одиниць), з якої здійснюється відбір для експерименту. У нашому дослідженні генеральна сукупність – це курсанти, що здобувають фах офіцера Національної гвардії України. Ця інформація є службовою і не підлягає поширенню.

Вибірка або вибіркова сукупність – це відібрана для обстеження частина генеральної сукупності, за результатами дослідження якої можна зробити висновки про властивості генеральної сукупності. Формуючи вибірку, нами було враховано, що для забезпечення репрезентативності за виділеними параметрами (критеріями) її склад має наближатися до відповідних пропорцій у генеральній сукупності, тобто вибірка має відображати всі характерні особливості генеральної сукупності [296].

З урахуванням наповнення навчальних груп курсантів (групи, в яких навчаються лише чоловіки; змішані групи, в яких навчаються як чоловіки, так і жінки) були обрані дві спеціальності, за якими здійснюється підготовка майбутніх офіцерів Національної гвардії України – «військове управління (за видами збройних сил)» та «забезпечення військ (сил)» (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Склад курсантів Національної академії Національної гвардії України,
які взяли участь в експерименті**

Курсанти НАНГУ	Кількість осіб, які взяли участь в експерименті						Усього
	КГ			ЕГ			
за умовами навчання в групі з протилежною статтю	не змішані	змішані		не змішані	змішані		
за статтю	Ч		ж	ч		ж	
за спеціальністю 253 Військове управління (за видами збройних сил)	59	9	10	84	-	-	162
за спеціальністю 254 Забезпечення військ (сил)	25	-	-	-	20	9	54
Разом	84	9	10	84	20	9	216
	103			113			

Експериментом було охоплено 216 осіб (113 осіб – ЕГ, та 103 особи – КГ). За рівнем знань, умінь, практичних навичок курсанти ЕГ та КГ суттєво не відрізнялися, завдяки чому була забезпечена однорідність складу груп на початку проведення педагогічного експерименту.

Педагогічний експеримент проводився у п'ять етапів: діагностичний, організаційно-підготовчий, констатувальний, формувальний та контрольний. Він відбувався у природних умовах ВВНЗ та організовувався з орієнтуванням на пріоритетні завдання запроваджених стандартів НАТО у складові сектору безпеки та оборони, потреби сучасної військово-політичної ситуації, вимог загальних тенденцій розвитку вищої освіти в Україні і, зокрема військової освіти.

I етап – діагностичний (аналіз відомостей про сучасний стан досліджуваної проблеми, розроблення та добір методик оцінювання стану толерантності майбутніх офіцерів НГУ у вищих військових навчальних закладах, виявлення рівня обізнаності респондентів з проблеми толерантності, щодо шляхів формування толерантності, прогнозування

можливостей впливу на рівень толерантності майбутніх офіцерів НГУ), (2017 р.).

II етап – організаційно-підготовчий (розроблення програми експерименту, експериментальних матеріалів, визначення учасників експерименту та відповідальних осіб) (2017–2018 рр.).

III етап – констатувальний (розробка діагностичних методик: опитувальники, тести, визначення контрольних та експериментальних груп, проведення оцінювання вхідних рівнів толерантності майбутніх офіцерів НГУ, математична обробка результатів оцінювання, порівняння контрольних та експериментальних груп за статистичними критеріями). Констатувальний етап експерименту передбачав вивчення освітніх компонентів у контексті формування толерантності, практики роботи у ВВНЗ (2018 р.).

IV етап – формувальний (розроблення програми формувального впливу та її реалізація в експериментальній групі, проміжний контроль рівнів сформованості толерантності) (2019–2021 рр.).

Формувальний етап експерименту передбачав організацію заходів, визначених процесом формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ. До початку його проведення були організовані тренінги з науково-педагогічними працівниками та офіцерами (учасниками експерименту) щодо особливостей формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Основою різних процедур на цьому етапі експерименту було впровадження виявлених та обґрунтованих педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, структурно-функціональної моделі з використанням методики формування толерантності (детально описано у розділі 2 дисертації).

V етап – контрольний (виявлення динаміки рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ за обраними критеріями і показниками), (2021 р.). На цьому етапі проведено узагальнення результатів

педагогічного експерименту, зроблено висновки щодо сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Діагностику рівня толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ проводили за етапами та добраними методиками, наведеними у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Засоби діагностики толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України під час педагогічного експерименту

Етапи експерименту	Зміст	Діагностична методика
діагностичний	виявлення рівнів обізнаності респондентів у проблемі толерантності	анкета «Стан сформованості толерантності офіцера НГУ»
організаційно-підготовчий	розробка програми експерименту та дії експериментального фактора	експертна оцінка
констатувальний	визначення вихідних рівнів когнітивного, емоційно-вольового, діяльнісного складників толерантності	«Індекс толерантності»; есе «Толерантність це...»; «Шкала емоційного відгуку»; «Вольова саморегуляція»; «Загальна комунікативна толерантність»; експертна оцінка; опитувальник; тест
формувальний	упровадження в освітній процес експериментальної групи педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ	бесіда, спостереження
контрольний	визначення рівнів сформованості толерантності курсантів	«Індекс толерантності»; есе «Толерантність це...»; «Шкала емоційного відгуку»; «Вольовий самоконтроль»; «Загальна комунікативна толерантність»; експертна оцінка; опитувальник; тест

У результаті дослідження було з'ясовано, що серед особистісних і професійних якостей майбутнього офіцера НГУ, які допомагають проявляти толерантність, виділяються: відповідальність, витривалість, гнучкість,

емпатійність, емоційна незалежність, здатність свідомо управляти своїми діями, комунікативність. Враховуючи зазначене, вивчивши досвід застосування психодіагностичних методів оцінювання толерантності та провівши належні розвідки-обстеження, для характеристики показників кожного критерію було здійснено добір комплексу методів і методик, який уможливив встановлення рівня прояву різних компонентів толерантності.

Серед методик і методів, що увійшли до комплексу, використовувалися такі:

- есе «Толерантність це...»;
- авторська анкета «Стан сформованості толерантності офіцера Національної гвардії України»;
- опитувальник для визначення рівня сформованості емоційно-вольового компонента толерантності;
- тест для визначення рівня сформованості когнітивного компонента толерантності;
- карта експертного оцінювання рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ;
- опитувальник для самооцінювання курсантами рівня толерантності;
- «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, О. Кравцова та ін.);
- анкета для визначення готовності НПП щодо формування у курсантів толерантності;
- методика визначення толерантності до невизначеності (С. Баднер);
- «Шкала емоційного відгуку» (А. Меграбян і Н. Епштейн);
- методика «Вольової саморегуляції» (Є. Ейдман);
- методика діагностики комунікативної толерантності (В. Бойко);
- бесіда з курсантами.

Крім зазначених методик, використовувалися спостереження за діями курсантів під час різних видів діяльності: проведення тренінгових вправ,

розв'язання завдань, вирішення ситуацій і ведення дискусій; аналіз звітів зі стажування та практики тощо.

Розглянемо діагностичні методики більш детально. Під час розроблення анкети «Стан сформованості толерантності офіцерів НГУ» (Додаток А) передбачалося, що вона зможе схарактеризувати загальний стан толерантної освіченості курсантів. Під час застосування методу анкетування ми орієнтувалися на твердження науковців [249], які зазначили, що підготувати та успішно провести анкетне опитування можна у разі наукового підходу до визначення завдання, яке буде вирішуватися за його допомогою, та мали за мету не тільки одержати інформацію про факти, а й про мотиви та причини, що їх зумовили. Було взято до уваги зауваження науковців [241], що в процесі опитування виявляється лише думка респондента, а ґрунтуючись тільки на чийсь думці, не можна зробити об'єктивних психолого-педагогічних висновків. Також нами було враховано визначені ними типові помилки, що виникають під час складання питань: уникнення прихованих підказок бажаної відповіді; надмірної деталізації запитань; двозначності питань; переважання закритих питань, що в анкетах знижують можливість якісного аналізу відповідей; відсутності логічного зв'язку питань, їхньої послідовності і взаємозамінності, що часто робить отримані результати з наукового погляду безглуздими. Анкетування мало анонімний характер, що дозволило отримати від респондентів відверті відповіді. Обробка даних здійснювалася шляхом обрахунку середнього арифметичного значення, що характеризує рівень сформованості знань майбутніх офіцерів НГУ про поняття «толерантність», її складники та прояви у професійній діяльності військовослужбовців НГУ, взаємозв'язку функцій НГУ та толерантності.

Для оцінювання рівня прояву когнітивного компонента толерантності застосовувався тест (Додаток Е). Він складається з двох субтестів: перший містить 10 закритих, другий 10 відкритих запитань, спрямованих на встановлення рівня знань про толерантність і її значення.

Прояв емоційно-вольового компонента толерантності оцінювався анкетною, що подана в додатку Ж.

Для визначення рівнів особистої та загальної толерантності майбутніх офіцерів НГУ було використано методику «Індекс толерантності» (Додаток И), оскільки вона спрямована на виявлення як загального рівня сформованості толерантності особистості, так і її різновидів – особистої, етнічної, соціальної. Опитувальник включає твердження, що відображають не тільки ставлення до навколишнього світу та інших людей, а й соціальні настанови різних сфер взаємодії, де проявляється толерантність чи інтолерантність. Для опрацювання даних та отримання кількісного аналізу підраховується загальний результат без поділу на субшкали, кожній відповіді на пряме твердження надається від одного до шести балів залежно від ступеня ствердження. Отримані бали додаються.

Групова оцінка виявлених рівнів толерантності в майбутніх офіцерів НГУ показала переважання низького рівня толерантності та нижніх меж середнього рівня в обох групах. Таким чином, для респондентів характерне поєднання толерантних і інтолерантних рис, проте переважала схильність курсантів до прояву інтолерантності. Високий рівень характеризувався у майбутніх офіцерів яскраво вираженою терпимістю особистості; середній рівень характеризував респондентів, яким властива сукупність як толерантних, так і інтолерантних проявів, тобто в одних соціальних ситуаціях вони ведуть себе толерантно, а в інших можуть проявляти нетерпимість. Низький рівень свідчить про виражену інтолерантну спрямованість стосовно навколишнього середовища.

Майбутнім офіцерам НГУ у професійній діяльності необхідна здатність протистояти не лише складним проблемам, а й діяти в умовах невизначених завдань. Задля визначення здатності продуктивно діяти в нестандартній ситуації і за браком інформації брати на себе відповідальність, здатності приймати рішення без тривалих сумнівів і боязні невдач була застосована методика діагностування толерантності до

невизначеності (С. Баднер в адаптації Г. Солдатової). Опитувальник є досить зручним і «економним», складається з 16 пунктів з трьома шкалами: (1) новизна проблеми, (2) її складність і (3) нерозв'язність (Додаток К). Ці шкали дають можливість виявити специфіку поведінкових реакцій людини на проблему та описують здатність протистояти їй [221]. Враховуючи особливості діяльності НГУ, яка спрямована на забезпечення та створення умов безпеки у суспільстві, попередження і вирішення конфліктів, реагування на виникнення надзвичайних ситуацій (кількість яких постійно зростає) та подолання їх наслідків, виявлений показник інтолерантності потребує, на нашу думку, суттєвого зниження. Адже саме офіцер під час виконання своїх службових обов'язків виступає керівником, наставником та лідером і є прикладом для наслідування не тільки особового складу, а й цивільного населення, на чому акцентують увагу В. Мірошніченко та В. Журавльов [165]. Тому високий рівень толерантності майбутнього офіцера НГУ є значущим фактором у створенні комфортного психологічного клімату в підрозділі та в міжособистісних контактах під час виконання СБД.

Ми погоджуємося з думкою дослідників [142], про те, що для досягнення бажаного рівня авторитету у військовому колективі важливе значення має здатність безпосереднього начальника до емпатії, як складової комунікативно-організаційного компоненту лідерських якостей офіцерів. Вченими доведено, що емпатія позитивно впливає на розвиток міжособистісних стосунків, дозволяє надавати підтримку людині у звичайному житті, а також екстремальних умовах, проте для цього необхідні певні вміння. Здатність майбутнього офіцера до толерантного сприйняття вираження емоцій іншими людьми; можливості об'єктивно оцінити суб'єктивний внутрішній світ співрозмовника, не розкриваючи водночас власного настрою і світу; готовності адаптувати своє сприймання до сприймання іншої людини задля кращого розуміння того, що з нею відбувається, ми оцінювали за допомогою опитувальника «Шкала

емоційного відгуку», розробленого А. Меграбяном і модифікований Н. Епштейн (Додаток Л). На думку А. Меграбяна, емоційна емпатія є здатністю співпереживати іншій людині, відчувати те, що відчуває вона, переживати ті ж емоційні стани, ідентифікувати себе з нею. Як показали дослідження, емоційна емпатія пов'язана із загальним станом здоров'я людини, її соціальної адаптованості та відображає рівень розвитку навичок взаємодії з людьми.

Зазначена методика дозволяє проаналізувати здатність до емоційного відгуку на переживання людини, уявлення себе на місці цієї людини і надання на цій основі дійсної допомоги водночас утримуючи емоційної незалежності.

Опитувальник складається з 25 суджень закритого типу – як прямих, так і зворотних. Респондент повинен оцінити ступінь своєї згоди / незгоди з кожним із них. Шкала відповідей (від «повністю згоден» до «повністю не згоден») дає можливість висловити відтінки ставлення до кожної ситуації спілкування. Слід зауважити, що високі показники емпатії відображають готовність прощати інших (але не себе), готовність виконувати рутинну роботу та знаходяться у оберненому зв'язку з агресивністю та схильністю до насилля. Враховуючи, що на сьогодні надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках в специфічних умовах військового середовища (діяльність, що чітко регламентована статутними взаємовідносинами, відповідальність командира за життя та здоров'я його підлеглих, часті перебування разом 24/7) зазначені показники набувають особливої актуальності. Ми погоджуємось із думкою В. Шопенгауера [301], що емпатія допомагає особистості подолати власний егоїзм для того, щоб зрозуміти інших та змогти ототожнити себе з ними, зрозуміти їх переживання і надати допомогу, проте для майбутніх офіцерів дуже важливо, щоб ця якість не стала гіпертрофованою, що може формувати емоційну залежність від інших людей, підвищену вразливість,

що ускладнюватиме ефективність виконання сужбово-бойових завдань та ефективну соціалізацію.

Військовослужбовці з середнім рівнем розвитку емпатії більш схильні формувати думку про інших, при цьому менше орієнтуючись на свої власні враження, тобто характеризуються емоційною стійкістю, умінням чути інших.

Низький рівень емпатії характеризується складностями у встановленні контактів з іншими людьми, дискомфортом у середовищі, низькою продуктивністю в груповій роботі, що, враховуючи функції НГУ, шкодить не тільки особистій адаптації в новому соціальному статусі «курсант», «офіцер», не сприяє ефективності під час виконання службової діяльності, а й безпеці суспільства.

Одним із показників толерантності майбутніх офіцерів НГУ ми виділили емоційно-вольову стійкість, водночас до уваги взяли наукові дослідження С. Костів [129], який розглядає її як один із важливих показників психологічної підготовленості військових фахівців до професійної діяльності. Спираючись на зазначене, слід зауважити, що невід'ємним складником розвитку особистості військовослужбовця є процес саморегуляції, завдяки якому він зможе планувати та управляти власною поведінкою та діяльністю, що особливо є актуальним для майбутніх офіцерів у професійному самоствердженні та під час виконання СБД, де важлива швидкість дій та адекватна поведінка. Для визначення зазначеного показника ми використали методику «Вольового самоконтролю» Є. Ейдмана (Додаток М), що узагальнює оцінку індивідуального рівня розвитку вольової регуляції. Дві субшкали, що виділені в опитувальнику (наполегливість і самовладання), та загальна шкала рівня вольового самоконтролю, характеризують доступний енергетичний потенціал свідомої мобілізації та рівень довільного контролю емоційних реакцій і станів.

Нами було взято до уваги твердження І. Ковальчук [120], що ефективність професійної діяльності офіцера визначається, зокрема, рівнем

сформованості комунікативної компетентності, оскільки належить до професій типу «людина – людина», а також те, що офіцерам НГУ доводиться часто під час виконання СБЗ перебувати у нестандартних та екстремальних ситуаціях, вирішувати завдання, що передбачають налагодження взаємодії з іншими військовими формуваннями, цивільними організаціями та пересічними громадянами. Вони відповідають за соціально-психологічний клімат у колективі, що також є одним із чинників бездоганного виконання службових обов'язків, оскільки за умови створення в групі комфортного мікроклімату, її учасники отримують впевненість у власних діях. Крім того, сьогоденні тенденції реформування військ України передбачають участь НГУ у військових навчаннях із представниками інших країн, збільшення участі у миротворчих місіях, тому дуже важливим показником толерантності майбутнього офіцера НГУ є комунікативні вміння. В. Желязков [95], досліджуючи професійну комунікативну взаємодію зазначає, що вона прогнозує насамперед спілкуванням між людьми як на соціальному, так і на професійному рівні. Сформована в людини толерантність допомагає їй легко вступати в спілкування, виступає головною умовою нормальної комунікації [92; 93]. Для визначення зазначеного показника ми використали методику діагностики загальної комунікативної толерантності В. Бойка (Додаток Н). За визначенням В. Бойка [25], комунікативна настанова особистості визначається як кліше реагування, звичка відповідати певним способом на знайомі життєві ситуації, повторювані соціальні явища та типи людей. Комунікативна настанова виступає носієм психічної енергії та економить наші психічні та фізичні ресурси, також вони мають досить потужний інформаційно-енергетичний заряд. Методика дозволяє діагностувати толерантні та інтолерантні установки індивіда, що проявляються в спілкуванні. Автор методики відзначив, що комунікативна толерантність чи інтолерантність у спілкуванні поділяється на професійну, ситуативну, типологічну і загальну [221]. Рівень ситуативної толерантності визначається

ставленням людини до конкретного партнера зі спілкування (дружини, колеги, випадкового знайомого), типологічної – ставленням до збірного типу або групи людей (представників будь-якої національності, професії тощо). Професійна комунікативна толерантність проявляється в робочій обстановці, у взаємодії з тими людьми, з якими доводиться мати справу за родом діяльності (клієнтами, пацієнтами тощо). Загальна комунікативна толерантність обумовлена життєвим досвідом, властивостями характеру, моральними принципами і значною мірою зумовлює інші форми комунікативної толерантності.

Зазначені вище види комунікативної толерантності можна адаптувати до діяльності офіцера НГУ, що виявлятимуться у його ставленні до людей, з якими доводиться мати справу під час професійної діяльності.

До опитувальника входить 45 запитань, згуртованих у дев'ять шкал: 1 шкала – неприйняття або не розуміння індивідуальності іншої людини; 2 шкала – використання себе як еталону під час оцінювання поведінки і способу мислення інших людей; 3 шкала – категоричність або консерватизм в оцінюванні інших людей; 4 шкала – невміння приховувати або залагоджувати неприємні почуття від зіткнення з некомунікательними якостями партнера; 5 шкала – прагнення переробити, перевиховати партнерів; 6 шкала – прагнення підігнати партнера під себе, зробити його «зручним»; 7 шкала – невміння прощати іншим помилки, незручність, ненавмисно заподіяні вам неприємності; 8 шкала – нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту, що виникає через дії, вчинки інших людей; 9 шкала – невміння пристосовуватись до характеру, звичок і бажань інших. За кожною шкалою підраховується сума балів. Максимальна кількість за кожною шкалою 15 балів. Загальна сума за всіма шкалами 135 балів. Чим більша кількість набраних респондентом балів, тим вищий ступінь його нетерпимості до оточуючих.

Діяльнісний критерій формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ передбачав з'ясування рівня її прояву в поведінці та різних видах

діяльності. Для діагностики толерантної поведінки використано метод експертних оцінок, прямих спостережень і бесід, для чого було сформовано групу експертів з числа кваліфікованих і досвідчених офіцерів та професорсько-викладацького складу НА НГУ. Серед основних вимог до експертів були: компетентність, досвід участі в аналогічних дослідженнях і позитивне ставлення до експертизи (методика здійснення експертної оцінки наведена в додатку Р).

Після вивчення стану сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ за визначеним інструментарієм отримано результати констатувального етапу експерименту (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у контрольній та експериментальній групах на констатувальному етапі експерименту

Рівні сформованості	Контрольна група		Експериментальна група	
	кількість	%	кількість	%
1	2	3	4	5
За когнітивним критерієм				
низький	49	48	52	46
середній	29	28	35	31
високий	25	24	26	23
За емоційно-вольовим критерієм				
низький	55	54	57	50
середній	29	28	36	32
1	2	3	4	5
високий	19	18	20	18
За діяльнісним критерієм				
низький	41	40	46	41
середній	35	34	36	32
високий	27	26	21	27

Таким чином, аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження засвідчив, що домінують низький та середній рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ в експериментальній та контрольній групах. Причини цього ми вбачаємо в недостатній увазі до проблеми формування толерантності, в обмеженому використанні можливостей освітнього процесу у формуванні досліджуваної якості, насамперед: у несформованості толерантного освітнього середовища, неготовності науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності, у відсутності сучасного навчально-методичного забезпечення.

Тому, виходячи з означеного, було вирішено на формувальному етапі експерименту впровадити зміни в освітній процес для підвищення рівня толерантності курсантів.

Суттєвий вплив на цей процес можуть здійснити дисципліни «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство», практика, стажування, тренінг «Толерантна поведінка», інструкторсько-методичні заняття. При цьому зазначимо, що в процесі вивчення означених дисциплін недостатня увага приділяється їх практичному спрямуванню, оновленню навчального матеріалу відповідно до сучасних досліджень у галузі військової педагогіки та психології.

Постає проблема встановлення того, наскільки різниця між експериментальною і контрольною вибірками суттєва, адже для коректного проведення експерименту перед початком формувального етапу вона не повинна бути статистично достовірною. Для порівняння контрольної і експериментальної вибірок можна використовувати різні статистичні критерії. У дослідженні застосовувався критерій згоди Пірсона χ^2 [66, с. 237]. Доцільність його використання у педагогічних дослідженнях полягає в тому, що цей критерій не ставить жорстких вимог до типу вимірювальної шкали та розподілу випадкової величини і порівнює між

собою самі розподіли. Для цього використовуємо формулу 3.1.

$$\chi^2_{\text{емп.}} = NM \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{n_i + m_i} \quad (3.1)$$

де N - кількість курсантів контрольної групи, M – кількість курсантів експериментальної групи.

Для КГ на початок експерименту n_i – кількість членів контрольної групи, які потрапили в i -ий інтервал. Для ЕГ на початку експерименту m_i – кількість членів експериментальної групи, які потрапили в i -ий інтервал. L – кількість інтервалів (у нашому випадку $L=3$, за кількістю рівнів).

Здійснимо порівняння результатів оцінювання.

Сформулюємо нульову H_0 і альтернативну H_1 гіпотези. Нульова гіпотеза H_0 : досліджувані сукупності достовірно не різняться за характером розподілу випадкової величини (оцінкою рівня прояву компонента толерантності на констатувальному етапі експерименту). Тобто невідповідність між законами розподілу рівнів сформованості толерантності у КГ і ЕГ на констатувальному етапі експерименту випадкова.

Альтернативна гіпотеза H_1 : досліджувані сукупності достовірно різняться за характером розподілу випадкової величини (оцінкою рівня прояву компонента толерантності у КГ і ЕГ на констатувальному етапі експерименту).

Розрахунки здійснювались у комп'ютерній програмі «Статистика в педагогіці».

Порівняння контрольної та експериментальної груп до початку формувального етапу експерименту засвідчило відсутність статистично значущої різниці між рівнями прояву всіх компонентів толерантності. За критичного значення критерію $\chi^2 = 5,991$, емпіричне значення за когнітивним компонентом $\chi^2 = 0,2087$, за емоційно-вольовим компонентом $\chi^2 = 0,353$, за діяльнісним компонентом $\chi^2 = 0,1146$. Оскільки емпіричні значення менші за критичне значення, то отримані результати

підтверджують сформульовану нульову гіпотезу про відсутність істотних розбіжностей між рівнями сформованості толерантності в експериментальній та контрольній групах за всіма критеріями.

Для формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ необхідно впровадити в дослідно-експериментальне навчання розроблену модель та визначені педагогічні умови.

3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Для перевірки ефективності реалізації педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ було застосовано низку діагностичних методик, охарактеризованих у п. 3.1, що дало змогу простежити динаміку рівнів сформованості кожного компонента досліджуваної якості.

З урахуванням результатів сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в контрольній та експериментальній групах до початку експерименту було застосовано метод бесіди (додаток П). Цінність цього методу полягає у встановленні контакту з респондентами, в уточненні висновків та з'ясуванні чинників, що могли б вплинути на процес формування толерантності під час їх перебування у ВВНЗ. Усього було проведено понад 200 індивідуальних бесід, під час яких уточнювалося, наскільки респонденти готові до формування в них толерантності, що може вплинути на цей процес, яким вони бачать толерантного військовослужбовця, які зміни потрібні в суспільстві та військовому середовищі для формування толерантного військовослужбовця.

Зазначений метод дозволив встановити, що 32,4 % респондентів не впевнені, що толерантність – саме та якість, яка допоможе їм управляти підрозділом; 46,7 % відзначили, що до цього часу в їхньому середовищі таке поняття, як «толерантність» не порушувалося. Також ми з'ясували, що в колективах респондентів є міжособистісні конфлікти, в основі яких гендерні питання, різні погляди та переконання, зневага до думки курсанта, низька

зацікавленість щодо його духовних потреб та психологічного стану, образлива лексика. Натомість вони хотіли б бачити довіру, товариськість, співпрацю, співпереживання та психологічний комфорт. Вони прагнуть відчувати довіру й доброзичливість, допомогу, щоб до кожного був індивідуальний підхід. Проте тільки 32,8 % респондентів заявили, що вони готові йти на компроміси, але не збираються при цьому нехтувати власними інтересами; що не хотіли б у службових відносинах відчувати зверхність і зарозумілість з боку керівництва та офіцерів тільки через свій статус, посаду й малий досвід; що хотіли б навчитися вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності, володіти собою та йти на компроміс, безконфліктно вирішувати різні ситуації, що виникають у підрозділі, бути терпимішими до професійного дискомфорту.

У результаті бесід з респондентами також виявлено такі форми інтолерантності у військовому середовищі, як: глузування, образа, зневага, негативні стереотипи, упередження, егоцентризм, перенесення провини за негаразди на інших, погрози, залякування, сегрегація. Виявлені проблеми, як зауважує А. Логвіненко [144], зумовлені сучасною соціальною ситуацією і не сприяють формуванню толерантності. Серед серйозних причин цього виділяють: відсутність поваги до прав інших, поширеність націоналістичних настроїв і культурних стереотипів, конфліктність, агресивність, нетерпимість до інших. На особливу увагу заслуговує питання недорозвиненості толерантного мислення, недосконалості регулятивно-організаторських здібностей, управлінських комунікативних навичок з позиції толерантної взаємодії, умінь саморегуляції в процесі професійного спілкування в суб'єктів освітнього процесу. Виходячи з отриманих результатів, можемо зробити висновок, що доцільно активізувати роботу в напрямі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ, створити позитивні умови для міжособистісних відносин у колективах НА НГУ. Це сприятиме успішній адаптації до нового середовища, ефективній взаємодії, успішному засвоєнню знань, умінь і навичок професійної діяльності та ефективного виконанню службових обов'язків. Ще однією умовою, як бачимо за аналізом бесід, є необхідність спеціальної підготовки НПП та

офіцерів, що має бути, на думку курсантів, об'єктом для наслідування. Отже, під час формувального етапу експерименту основну увагу акцентували на формуванні пізнавальних інтересів щодо розуміння толерантності як соціальної та професійної цінності, невід'ємної складової іміджу майбутньої діяльності, створення середовища, що сприятиме задоволенню власних потреб особистості курсанта в навчанні та оволодінні професійною гнучкістю, що сприятиме позитивним взаємостосункам, формуванню позитивних емоцій та допоможе досягти емоційного комфорту в професійній діяльності. Тобто настанова на толерантність сприятиме створенню у ВВНЗ комфортних умов для співіснування, нейтралізації агресивних і конфліктних взаємовідносин.

Також на цьому етапі ми застосували метод експертного оцінювання, який становить процедуру отримання емпіричних даних шляхом дослідження думки спеціально відібраних експертів про об'єкт оцінювання. У нашому дослідженні експерти оцінювали змістово-інформаційне наповнення освітньо-професійних програм НА НГУ курсантів першого освітнього рівня вищої освіти «бакалавр». Експертами були науково-педагогічні працівники випускових кафедр психології та педагогіки й соціально-гуманітарних дисциплін гуманітарного факультету НА НГУ. Зазначений аналіз засвідчив, що особливості професійного спілкування, адаптації, культури військовослужбовця НГУ розглядаються переважно лише під час вивчення тем, пов'язаних з історією та культурою суспільства. Також це відображено в нормативних документах, зокрема статутах ЗСУ. Вони мають вказівний, регламентувальний характер, чітко визначають усі взаємозв'язки в підрозділі, але водночас є авторитарними за змістом. Особливості ж культури поведінки військовослужбовця, проблеми толерантності в міжособистісному спілкуванні у військовому середовищі, під час виконання СБД та під час взаємодії з цивільними практично не висвітлюються, за винятком хіба що формування окремих умінь, необхідних для виконання професійних обов'язків.

Зокрема, в освітньо-професійній програмі підготовки майбутніх офіцерів НГУ наголошується, що вони повинні під час навчання у ВВНЗ:

– навчитися застосовувати Кодекс честі офіцера, дотримуватися морально-етичних норм поведінки, створювати атмосферу довіри, взаємоповаги, доброзичливості й толерантності у військовому колективі, діяти соціально відповідально та свідомо, дотримуватися правил військового етикету;

– навчитися спілкуватися та працювати в команді з представниками інших професійних груп різного рівня, з військовослужбовцями інших країн, беручи до уваги різну термінологію, фонові знання та розуміння своїх колег щодо визначених завдань;

– демонструвати творче та гнучке мислення, здатність до самооцінки, наполегливість, активність, комунікабельність, стресостійкість, навички самоконтролю, особисту мотивацію на військову службу.

Ці положення реалізувалися в експериментальній програмі формувальної дії.

Вивчення рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України на контрольному етапі педагогічного експерименту дало змогу отримати узагальнені результати за всіма компонентам досліджуваної якості, виражені в абсолютних і відносних показниках у контрольних та експериментальних групах, що представлені в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Динаміка прояву рівнів сформованості різних компонентів толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України під впливом експериментальної програми

Компонент толерантності	Рівень	Група курсантів											
		ЕГ (113 осіб)						КГ (103 особи)					
		конст. етап експерим.		контр. етап експерим.		динаміка		конст. етап експерим.		контр. етап експерим.		динаміка	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
когнітивний	низький	52	46	21	19	-31	-27	49	48	43	42	-6	-6

Продовження таблиці 3.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
	середній	35	31	23	20	-12	-11	29	28	26	25	-3	-3
	високий	26	23	69	61	43	38	25	24	34	33	9	9
емоційно-вольовий	низький	57	50	29	26	-28	-24	55	54	49	48	-6	-6
	середній	36	32	43	38	7	6	29	28	31	30	2	2
	високий	20	18	41	36	21	18	19	18	23	22	4	4
діяльнісний	низький	46	41	24	21	-22	-20	41	40	35	34	-6	-6
	середній	36	32	33	29	-3	-3	35	34	34	33	-1	-1
	високий	31	27	56	50	25	23	27	26	34	33	7	7

Охарактеризуємо зміни в рівнях розвитку толерантності за окремими критеріями (див. табл. 3.4).

Когнітивний компонент толерантності

Найбільшу динаміку (приріст на 38 % високого рівня толерантності) зафіксовано стосовно когнітивного компонента (рис. 3.2).

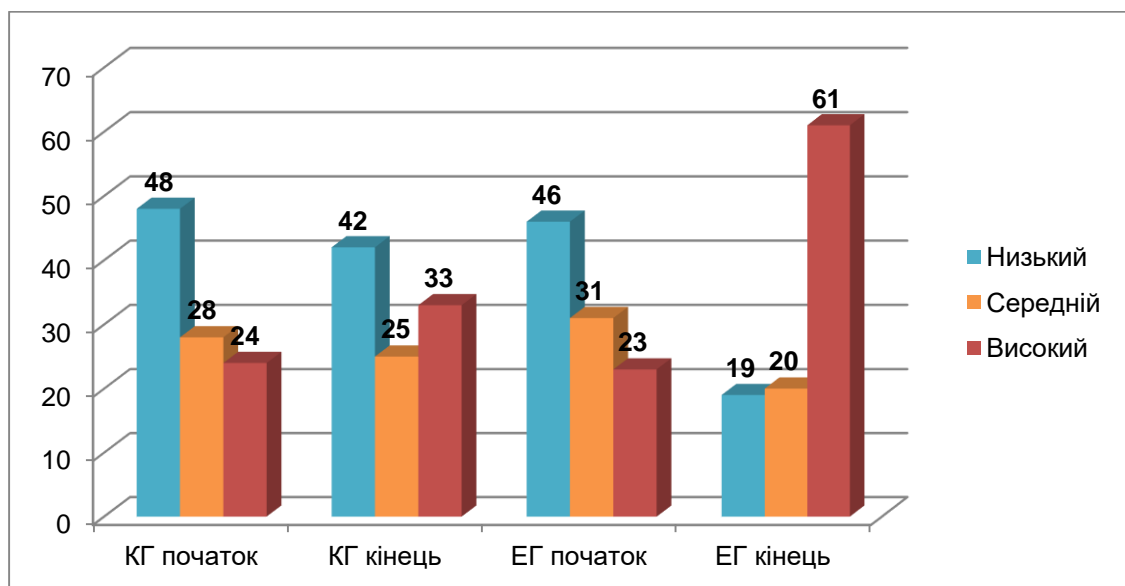

Рис. 3.2. Динаміка рівнів сформованості когнітивного компонента толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в контрольній та експериментальній групах під впливом експериментального комплексу (у %)

Результати аналізу даних щодо впровадження в освітній процес педагогічних умов формування толерантності засвідчують, що

запропоновані методи формувального впливу під час підготовки майбутніх офіцерів НГУ мали позитивні результати, що підтверджують рівні сформованості когнітивного компонента в респондентів ЕГ порівняно з КГ.

У таблиці 3.4 спостерігаємо підвищення когнітивного компонента високого рівня в ЕГ з 23 % до 61 %, а також зниження середнього з 31 % до 20 % та низького – з 46 % до 19 %. Результати КГ засвідчують менш виражену динаміку: на низькому рівні перебувають 42 % досліджуваних, на середньому – 25 %, на високому – 33 % (на констатувальному етапі дослідження ці показники становили 48 %, 28 % та 24 %).

Вважаємо, що таку різницю між показниками рівнів сформованості когнітивного компонента толерантності можна пояснити впровадженням запропонованих та обґрунтованих педагогічних умов у процес професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ. На формування зазначеного компонента особливий вплив мало доповнення змісту навчальних дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Військово-професійна мораль», «Лідерство» спеціальним змістовим модулем «Толерантність у військовому середовищі» та впровадження розробленого авторського навчально-методичного посібника «Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України» [261].

Незважаючи на суттєве збільшення кількості курсантів експериментальної групи з високим рівнем прояву когнітивного компонента, у 19 % констатовано низький рівень.

Під час виконання тестів (додаток Е) деякі курсанти не могли назвати повний перелік основних документів, якими регламентується професійна діяльність на принципах толерантності, не називали частину функцій толерантності у СБД тощо .

Додаткові бесіди з педагогічними працівниками та курсантами і визначення самооцінки (додатки П, Т) показали, що це пов'язано насамперед з недостатньою сформованістю спрямованості на оволодіння толерантності, як професійно важливої якості. Зокрема, бажання підвищити свою толерантність отримало середню оцінку 3,4 за 5-бальною шкалою,

здатність визначати власний рівень толерантності – 4,1.

Причина констатованого стану полягає ще й у тому, що, незважаючи на проведення з педагогами та офіцерами структурних підрозділів спеціальних занять і тренінгів, не всі вони об'єктивно оцінюють значення толерантності у СБД і ставляться до її формування в курсантів дещо формально.

Анонімне опитування науково-педагогічних працівників і офіцерів структурних підрозділів щодо визначення їх готовності до формування у курсантів толерантності (додаток Т), засвідчило, що не зважаючи на спеціальну підготовку (тренінги, семінари), тільки 45 % з них вважають себе повністю готовими до формування в курсантів толерантності.

Це дає підстави для активізації роботи як з курсантами, так і з педагогічними працівниками.

Емоційно-вольовий компонент толерантності

Для вивчення емоційно-вольового компонента толерантності майбутніх офіцерів НГУ на контрольному етапі експерименту були проведені: анкетування (додатки Ж, С); бесіди з курсантами (додаток П), науково-педагогічними працівниками та офіцерами структурних підрозділів; спостереження за діяльністю майбутніх офіцерів; методики «Індекс толерантності» (додаток И), «Толерантність до невизначеності» (додаток К), «Шкала емоційного відгуку» (додаток Л), «Дослідження вольової саморегуляції» (додаток М), «Діагностика загальної комунікативної толерантності» (додаток Н).

Різницю між показниками рівнів сформованості емоційно-вольового компонента толерантності майбутніх офіцерів НГУ на констатувальному і контрольному етапах та наприкінці експерименту можна побачити на рисунку 3.3.

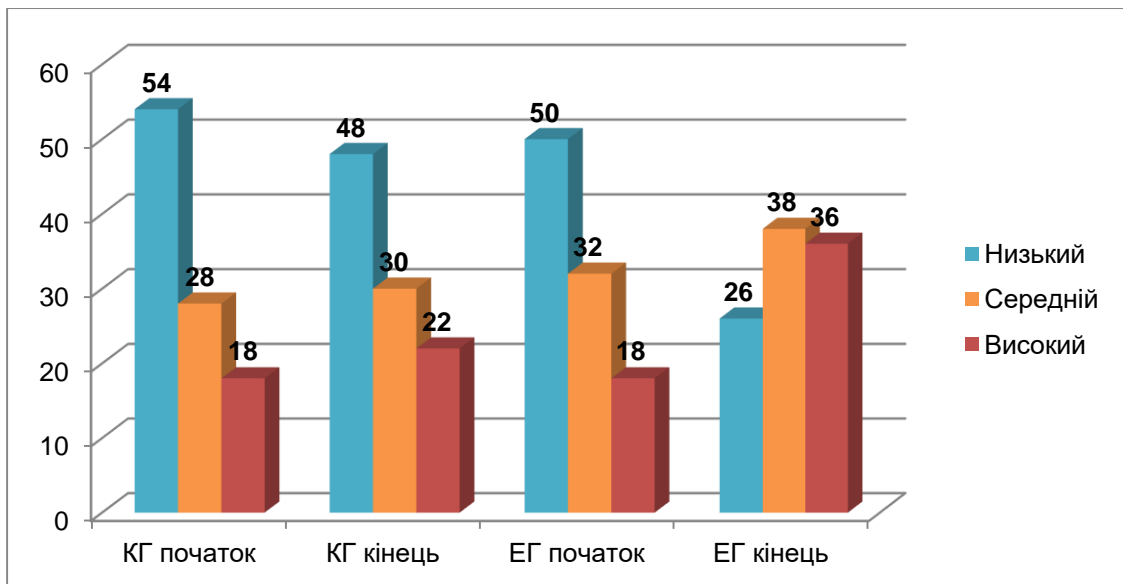

Рис. 3.3. Динаміка рівнів сформованості емоційно-вольового компонента толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у контрольній та експериментальній групах (у %)

Простежуючи відмінності рівнів сформованості емоційно-вольового компонента толерантності курсантів, помічаємо помітне зростання високого рівня – з 18 % до 36 % в ЕГ і з 18 % до 22 % у КГ, збільшення середнього – з 32 % до 38 % в ЕГ і з 28 % до 30 % у КГ та зменшення низького – з 50 % до 36 % в ЕГ і з 54 % до 48 % у КГ.

Позитивні зміни в рівнях емоційно-вольового компонента толерантності досягнуто завдяки запровадженню низки заходів формувального впливу: бесід з курсантами під час кураторських годин на такі теми: «Можливості толерантної поведінки в діяльності військовослужбовця», «Провокативна поведінка стосовно особистості військовослужбовця НГУ, засоби її нейтралізації», «Професійно важливі якості особистості військовослужбовця НГУ як умова забезпечення толерантної поведінки»; спеціальної підготовки НПП і офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності курсантів під час тренінгу «Толерантна поведінка» (додаток Д).

В експериментальній групі наявна суттєва позитивна динаміка: 36 % курсантів експериментальної групи досягли високого рівня сформованості зазначеного компонента толерантності, але у 26 % майбутніх офіцерів

констатовано низький рівень.

За результатами оцінювання за допомогою анкети (додаток Ж) значна частина респондентів у відповідях обрала проміжні варіанти, які неповною мірою відображають спрямованість на толерантність. Зокрема, на запитання «Чи цікаво вам опанувати технології СБД на принципах толерантності?» понад 50 % респондентів обрала відповідь «Скоріше ні, ніж так».

Це пояснюється наявністю деяких ментальних стереотипів, що виявлено за допомогою бесід.

Діяльнісний компонент толерантності

Цей компонент є надзвичайно важливим, оскільки саме в ньому реалізуються всі інші компоненти.

З метою вивчення та подальшого оцінювання рівня сформованості діяльнісного компонента толерантності майбутніх офіцерів НГУ на контрольному етапі педагогічного експерименту було застосовано експертне оцінювання курсантів педагогами (додаток Р), самооцінювання (додаток С), бесіди з курсантами, НПП та офіцерами структурних підрозділів і спостереження.

Показники рівнів сформованості діяльнісного компонента толерантності майбутніх офіцерів НГУ на початку та наприкінці експерименту маємо змогу спостерігати на рисунку 3.4.

Насамперед відзначимо суттєву позитивну динаміку діяльнісного компонента толерантності в експериментальній групі, де 50 % курсантів досягли високого рівня, що на 17 % більше, ніж у контрольній.

Так, на початку констатувального етапу експерименту високий рівень виявили 27 % учасників ЕГ, тоді як на контрольному – показник цієї групи зріс до 50 %; показники інших двох рівнів зменшились – середній знизився з 32 % до 29 %, а низький – з 41 % до 21 %. У КГ відмінності на початку й наприкінці дослідження менш помітні.

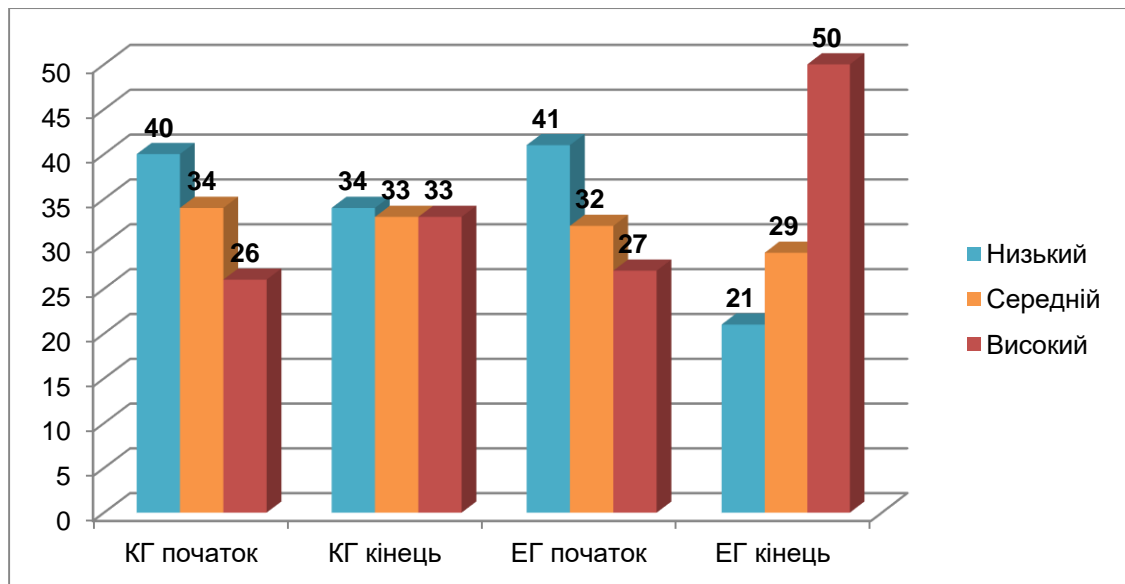

Рис. 3.4. Динаміка рівнів сформованості діяльнісного компонента толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в контрольній та експериментальній групах під впливом експериментального комплексу (у %)

Порівняльний аналіз результатів на початку й наприкінці дослідження дозволив відзначити, що позитивні зміни в ЕГ були викликані реалізацією визначених і впроваджених педагогічних умов та експериментальної методики формування толерантності.

Поряд із суттєвими позитивними змінами варто зазначити, що 21 % курсантів ЕГ і 34 % КГ не досягли середнього рівня. Результати експертного оцінювання (додаток Р) засвідчили недостатнє володіння здатністю проєктувати та здійснювати свою взаємодію як толерантну щодо різних осіб (середній показник – 3,3); здатністю пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову в різних обставинах без упередженості (середній показник – 3,5); здатністю розв’язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах (середній показник – 3,4).

Це підтвердилось і результатами самооцінювання курсантами свого рівня толерантності (додаток С), що дає підстави для продовження дослідницької діяльності в напрямі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Аналіз емпіричних даних засвідчив позитивну динаміку

толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в ЕГ. З'ясовано, що в процесі експерименту значно зменшилася кількість курсантів ЕГ з низьким рівнем сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України (за когнітивним компонентом – на 27 %, за емоційно-вольовим – на 24 %, за діяльнісним – на 20 %), водночас збільшилася кількість майбутніх офіцерів, які мають високий рівень сформованості толерантності (за когнітивним компонентом – на 38 %, за емоційно-вольовим – на 18 %, за діяльнісним – на 23 %). У респондентів КГ зміни виражені меншою мірою. Порівняльний аналіз даних експерименту свідчить про збільшення відсотка курсантів ЕГ порівняно з КГ з високим рівнем сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України за когнітивним компонентом на 29 %, за емоційно-вольовим – на 14 %, за діяльнісним – на 16 %.

Порівняння контрольної та експериментальної груп на контрольному етапі експерименту за рівнями сформованості кожного компонента толерантності дозволяє констатувати, що емпіричні значення критерію χ^2 (для когнітивного – 19,2176, для емоційно-вольового – 11,6988, для діяльнісного – 6,9956) більші за критичне – 5,991. Достовірність розбіжностей характеристик порівнюваних контрольної та експериментальної груп становить 95 %.

Отже, одержані результати дають підстави для висновку про не випадковість відмінностей значень рівнів сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в ЕГ та КГ і засвідчують ефективність виявлених педагогічних умов та методики формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Висновки до третього розділу

З метою перевірки ефективності педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ було підготовлено педагогічний

експеримент, який проведено на базі Національної академії Національної гвардії України 2017 по 2021 рік.

Усього в експерименті взяло участь 216 курсантів, які були розподілені на експериментальну групу в кількості 113 осіб та контрольну групу – 103 особи.

Дослідження проводилось протягом 2017–2021 навчальних років і охоплювало етапи: діагностичний, організаційно-підготовчий, констатувальний, формувальний, контрольний. Усі етапи експерименту взаємозалежні, взаємопов'язані та мали спільну мету.

Констатувальний етап експерименту було спрямовано на відбір курсантів до ЕГ та КГ, виявлення рівнів толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; порівняння статистичних даних ЕГ та КГ.

На *формуальному етапі* дослідження реалізовано методику формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, побудовану з урахуванням обґрунтованих педагогічних умов і структурно-функціональної моделі. Експериментальна робота полягала у впровадженні педагогічних умов та моделі формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ, що стало підґрунтям для розроблення та впровадження в освітній процес навчально-методичного посібника «Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України», внесення доповнень до навчальних програм дисциплін «Військова психологія та педагогіка», «Лідерство», «Військова мораль», внесення до планів виховної роботи заходів, пов'язаних з формуванням толерантності, проведення тренінгів і круглих столів, доповнення обов'язків куратора навчальної групи щодо організації роботи з курсантами на принципах толерантності.

На *контрольному етапі експерименту* визначено рівень сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ в контрольній і експериментальній групах, здійснено порівняння груп за статистичним критерієм χ^2 та аналіз отриманих експериментальних даних.

Аналіз емпіричних даних засвідчив позитивну динаміку толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в процесі професійної підготовки в ЕГ. З'ясовано, що під час експерименту значно зменшилася кількість курсантів ЕГ з низьким рівнем сформованості толерантності (за когнітивним компонентом – на 27 %, за емоційно-вольовим – на 24 %, за діяльнісним – на 20 %), водночас збільшилася кількість майбутніх офіцерів Національної гвардії України, які мають високий рівень сформованості толерантності (за когнітивним компонентом – на 38 %, за емоційно-вольовим – на 18 %, за діяльнісним – на 23 %). У респондентів КГ зміни виражені меншою мірою. Порівняльний аналіз даних експерименту свідчить про збільшення відсотка курсантів ЕГ порівняно з КГ з високим рівнем сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України (за когнітивним компонентом на 29 %, за емоційно-вольовим – на 14 %, за діяльнісним – на 16 %).

Порівняльний аналіз результатів за критерієм χ^2 на констатувальному та контрольному етапах експериментального дослідження засвідчив позитивну динаміку рівнів сформованості всіх компонентів толерантності майбутніх офіцерів НГУ експериментальної групи під впливом упроваджених педагогічних умов.

Матеріали розділу відображено в публікаціях автора [265; 317].

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено розв'язання актуального наукового завдання щодо формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України під час навчання у вищих військових навчальних закладах.

Узагальнення результатів дослідження дало змогу сформулювати такі висновки:

1. З'ясовано, що успішність діяльності військовослужбовців різних формувань залежить від їхньої толерантності як регулятора взаємостосунків між членами військового підрозділу та іншими учасниками процесу комунікації.

За результатами вивчення стану проблеми сформульовано висновок, що в професійній підготовці не завжди дотримуються принципів толерантної спрямованості освітнього процесу – довірчого співробітництва, екології взаємовідносин, незалежного мислення і критичної оцінки, не забезпечуються необхідні педагогічні умови, що негативно впливає на стан сформованості толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Аналіз стану формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ демонструє важливість цієї проблеми, але вказує на недостатнє її висвітлення, що засвідчує необхідність розроблення та впровадження нових підходів до формування толерантності.

2. На основі узагальнення результатів дослідницького пошуку уточнено сутність ключового поняття дослідження *«толерантність майбутнього офіцера Національної гвардії України»*, яку розуміємо як професійну якість особистості, що забезпечує здатність виявляти терпимість до різних поглядів, норм поведінки, звичок особи, групи осіб, з якими майбутній офіцер здійснює комунікацію в процесі навчальної та службово-бойової діяльності, керуючись вимогами нормативно-правових актів та загальнолюдських цінностей, і характеризується наявністю знань про толерантність, емоційно-вольового ставлення до її застосування та

проявляється у всіх видах діяльності особистості.

У структурі цієї якості виокремлено взаємопов'язані компоненти: *когнітивний, емоційно-вольовий, діяльнісний*.

Відповідно до структури толерантності майбутнього офіцера НГУ виокремлено критерії, однойменні з визначеними компонентами, та показники для кожного з критеріїв (*когнітивний*: знання про сенс толерантної взаємодії; інформованість про толерантність, її види та межі, нормативні акти, пов'язані з толерантністю; обізнаність про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами; *емоційно-вольовий*: мотивація і налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію; емоційна незалежність, здатність уявляти себе на місці іншої людини і надавати допомогу; відповідальність за свої дії та прийняті рішення, самоконтроль, стресостійкість; *діяльнісний*: здатність проєктувати та реалізовувати свою взаємодію як толерантну; володіння комплексом толерантних комунікативних умінь; уміння пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову; здатність розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах).

Схарактеризовано рівні сформованості кожного компонента толерантності: *високий, середній, низький*.

3. З урахуванням поглядів науковців на основі аналізу результатів експертного оцінювання виявлено та науково обґрунтовано педагогічні умови, які сприяють формуванню толерантності майбутніх офіцерів НГУ, а саме: створення толерантного освітнього середовища; підготовка НПП та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовка якісного навчально-методичного забезпечення з акцентом на розвиток толерантності. Для реалізації кожної з них запропоновано комплекс заходів, що передбачають удосконалення змісту та складників професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ.

4. Спроектовано структурно-функціональну модель, що відображає складний цілісний процес формування толерантності майбутніх офіцерів

НГУ у ВВНЗ та складається з трьох блоків: методологічно-цільового (мета, завдання, методологічні підходи, принципи); змістово-операційного (зміст, засоби, технологія формування толерантності); оцінно-результативного (критерії, показники й рівні сформованості толерантності майбутніх офіцерів та очікуваний результат); педагогічних умов, які забезпечують належне функціонування всіх блоків.

Відповідно до структурно-функціональної моделі розроблено методику формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ у ВВНЗ, що дозволила реалізувати визначені педагогічні умови та результативно вплинути на процес формування толерантності шляхом: доповнення нормативних курсів змістовим модулем «Толерантність у військовому середовищі»; унесенням до планів виховної роботи спеціальних заходів (виготовлення та виставка плакатів, конкурсів, тренінгів); запровадження в курси підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників та в програми індивідуальної підготовки військовослужбовців змістового модуля «Формування толерантності в особового складу НГУ»; проведення міжкафедральних семінарів; доповнення обов'язків куратора навчальної групи щодо організації роботи з курсантами на принципах толерантності. Розроблено навчально-методичні рекомендації «Формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ», які акумулюють усі заходи, що застосовуються для цього процесу, мають практичне спрямування та сприяють формуванню толерантності.

5. Експериментально перевірено результативність запропонованих педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Узагальнення результатів експериментального дослідження дало змогу з'ясувати динаміку кількісно-якісних змін. У результаті цілеспрямованого впливу відбулися суттєві зміни в рівнях сформованості всіх компонентів толерантності майбутніх офіцерів НГУ експериментальної групи.

З'ясовано, що в ході експерименту значно зменшилася кількість

курсантів ЕГ з низьким рівнем сформованості толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України (за когнітивним компонентом – на 27 %, за емоційно-вольовим – на 24 %, за діяльнісним – на 20 %), водночас збільшилася кількість курсантів, які мають високий рівень сформованості толерантності (за когнітивним компонентом – на 38 %, за емоційно-вольовим – на 18 %, за діяльнісним – на 23 %). У респондентів КГ зміни виражені значно меншою мірою.

Статистичний аналіз результатів контрольного етапу експерименту підтвердив об'єктивність змін, що стало підставою для висновку щодо дієвості обґрунтованих педагогічних умов формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ і не претендує на остаточне її вирішення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з пошуком шляхів оптимізації формування толерантності майбутніх офіцерів НГУ в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова Т. П., Гавриш І. В., Євдокимов В. І., Олійник Т. О. Педагогічний експеримент : навч. посіб. для студ. пед. вузів. Харків : ТОВ «ОВС», 2001. 148 с.
2. Александрова О. С. Межі й антиподи толерантності як суперечливої суспільної цінності. *Грані*. 2011. № 1 (75). С. 54–59.
3. Александрович Т. З., Малинка М. М. Педагогіка співробітництва як необхідна складова сучасних технологій навчання. *Спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. 2019. № 4. Кн. 2. Том II (84). С. 8–18. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/16093>.
4. Амельчаков И. Ф., Чесовская М. Г., Долин В. А. Толерантность как личностное качество сотрудника органов внутренних дел (теоретико-методологические основания). *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2016. № 1 (64). С. 44–47.
5. Андреев М. В. Наукові підходи до поняття «толерантність». *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2012. Вип. 28 (2). С. 7–16.
6. Аніщенко В. О. Теоретичні і методичні засади ступеневої професійної підготовки офіцерів державної кримінально-виконавчої служби України: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2020. 515 с.
7. Антоненко Ю. М. Толерантність в українській лінгвокультурі (аналіз лексикографічних джерел). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2019. Вип. 70. С. 223–233.
8. Асмолов А. Г., Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А. О смыслах понятия «толерантность». *Век толерантности: Научно-публ. вестник*. 2001. Вып. 1. С. 8-18.
9. Бабанский Ю. К. Педагогический эксперимент. Введение в научное исследование по педагогике. М. : Педагогика, 1988. 214 с.

10. Бабчук О. Г. Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2012. 20 с.
11. Балл О. Г. Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне : Ліста-М, 2003. 128 с.
12. Бандурка О. М. Формування свідомої дисциплінованості курсантів вищих навчальних закладів МВС України. *Організація виховної роботи в вищих навчальних закладах МВС України* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 26–27 квіт. 2002 р. Харків, 2002. С. 8–20.
13. Барбелко Н. С. Виховання міжкультурної толерантності студентівколеджів у процесі вивчення іноземної мови : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2015. 304 с.
14. Барбелко Н. Толерантність та її види. *Гуманітарні та соціальні науки* : матеріали III міжнар. конф. молодих вчених HSS-2011, 24–26 лист. 2011 р. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 260–263.
15. Барбінова А. В. Виховання сімейних цінностей учнів у навчально-виховному процесі професійно-технічних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Полтава, 2017. 294 с.
16. Бардиер Г. Л. Научные основы социальной психологии толерантности: учебное пособие. СПб. : Изд-во «МИРС», 2007. С. 100.
17. Бафаев М. М. Структура и критерии классификации толерантности. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2019. № 3. С. 44–51.
18. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.
19. Бех І. Д. Принципи інноваційної освіти. *Освіта і управління*. 2005. Т. 8. № 3/4. С. 7–19.
20. Бельчева Т. Ф., Избаш С. С., Бельчев П. В. Педагогіка. Практичний курс : підручник за кредитно-модульною технологією навчання для бакалаврів. Мелітополь, 2014. 304 с.

21. Бирко Н. М. Впровадження основ педагогіки толерантності в практичну діяльність сучасних закладів освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки.* 2022. Вип. 4 (111). С. 5–18. DOI 10.35433/pedagogy.4(111).2022.5-18.
22. Бідонько І. В. Соціальна толерантність старшокласників як індикатор їхньої соціальної компетентності. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки».* Київ : Вид-во Університету менеджменту освіти, 2018. Вип. 6 (35). С. 35–48.
23. Бірта Г. О., Бургу Ю.Г. *Методологія і організація наукових досліджень.* К. : «Центр учбової літератури». 2014. 142 с.
24. Боєва Е. В., Урсул В. С. Вербальна агресія та засоби її вираження в сучасному соціумі. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки.* 2011. № 13. С. 46–54.
25. Бойко В. В. *Психоенергетика : учеб. пособ.* СПб. : Питер, 2016. 409 с.
26. Бойко О. Педагогічні умови впровадження у навчально-виховний процес вищих військових закладів освіти методики формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. Педагогічні науки.* 2018. Вип. 4. С. 32–40.
27. Большой психологический словарь / сост. Мещеряков Б., Зинченко В. СПб. : пройм-ЕВРОЗНАК, 2004. 672 с
28. Бондырева С. К. Колесов Д. М. Толерантность (введение в проблему). М. : МПСИ, Воронеж : МОДЭК, 2003. 240 с.
29. Бондырева С. К. Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика). М. : МПСИ, Воронеж : МОДЭК, 2003. 368 с. С. 172.

30. Борова Т. А. Концепція освітнього коучингу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 12. С. 12–16.

31. Бородієнко О. В. Педагогічні умови розвитку професійної компетентності керівників структурних підрозділів підприємств сфери зв'язку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 76 (2). С. 55–60.

32. Братко М. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 135. С. 67–72.

33. Брижатиий Є. Формування професійно-педагогічної готовності майбутніх офіцерів-педагогів: сучасний підхід. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2017_2_8.

34. Бричок С. Б. Педагогічна толерантність як складова професіограми учителя. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія Педагогічні науки*. Вип. 1.47 (114). С. 43–46.

35. Брюховецька О. Авторський спецкурс «формування професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів в процесі післядипломної педагогічної освіти (підвищенні кваліфікації)». *Психологічний часопис*. 2016. № 2. С. 5–19.

36. Брюховецька О. В. Модель формування професійної толерантності майбутніх керівників у процесі професійної підготовки (здобуття вищої освіти). *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки*. 2016. Вип. 2. С. 29–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2016_2_6.

37. Брюховецька О. В. Психологічні основи формування професійної толерантності у керівників загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 09.00.10. Київ, 2018. 47 с.

38. Брюховецька О. Толерантність як професійно важлива якість керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Післядипломна освіта в Україні*. 2016. № 1. С. 73–78.
39. Бузько В. Структурно-функціональна модель управління навчальним процесом у вищих навчальних закладах цивільного захисту. *Людинознавчі студії. Педагогіка*. 2014. Вип. 29 (3). С. 4–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstud_2014_29%283%29__3.
40. Бухальська С. Є., Голобош Г. В. Формування толерантності студентів у виховному просторі медичних закладів вищої освіти. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 4 (100). С. 134–137.
41. Вавринів О. С. Становлення поняття емпатії в психології. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 2. Т. 1. С. 28–31.
42. Вакалюк Т. А. Структурно-функціональна модель хмаро орієнтованого навчального середовища для підготовки бакалаврів інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Т. 59. № 3. С. 51–61.
43. Васильєв О. Професіоналізм викладачів ВВНЗ як складова внутрішньої системи гарантування якості вищої військової освіти. *Збірник наукових праць. Військова освіта*. Київ, 2020. № 1 (41). С. 46–60.
44. Васильєв С. П., Тюріна Ю. В. Гендерні особливості адаптації курсантів до навчання в вищому навчальному закладі. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*. 2014. Вип. № 2 (23). С. 45–49.
45. Вдовичин Т. Я. Обгунтування організаційно-педагогічних умов для забезпечення навчального процесу майбутніх бакалаврів інформатики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2013. Вип. 34. С. 225–230.
46. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII. 1728 с.

47. Великий тлумачний словник української мови / кер. вид проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. Київ : Дніпро, 2009. 332 с.
48. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. М. : Высш. шк., 1991. 207 с.
49. Вербицкий А. А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования. *Высшее образование в России*. 2010. № 5. С. 32–37.
50. Військове виховання: історія, теорія та методика : навч. посіб. / за ред. В. В. Ягупова. Київ, 2002. 560 с
51. Власенко О. М. Практичне застосування системного підходу в моделюванні науково-дослідної роботи студентів. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 268–278.
52. Власенко О. М. Специфіка викладання спецкурсу «Методика педагогічного експерименту». Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання : монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 380–396.
53. Вовк Г. О. Соціальна толерантність в контексті комунікативної компетентності особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 44–48.
54. Вовк Л. М. Педагогічні умови формування гендерної культури молодших школярів у навчально-виховній діяльності школярів початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. 23 с.
55. Воловик П. М. Проблеми підвищення якості педагогічних досліджень. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарнотехнічної еліти: збірник наукових праць* / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. Харків : НТУ «ХП», 2002. Вип. 3. С. 111–118.
56. Гаврилюк В. В. Педагогічні умови навчання майбутніх офіцерів-прикордонників основ бойового забезпечення оперативно-

службових (бойових) дій підрозділів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки*. Хмельницький : НАДПСУ, 2016. № 4 (6). С. 46–54.

57. Гайдук Г. А. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Луцьк, 2019. 23 с.

58. Галицький І. В. Типи толерантності в сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 280–289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_47.

59. Галицький І. В. Толерантність у правовому житті сучасного суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Одеса, 2011. 17 с.

60. Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операцій об'єднаних сил у реабілітаційний період : дис. ... д-ра філософії : 053. МВСУ. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020. 207 с.

61. Генералова Н. М. Педагогічні умови керівництва самостійною підготовкою курсантів військових вищих навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2003. 162 с.

62. Глинська Л., Склярів Р. Феномен толерантності в соціальнофілософських інтерпретаціях. *Соціологічні студії*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. № 2 (15). С. 42–47.

63. Гнатовська К. С. Формування толерантності майбутніх учителів початкових класів на засадах культурологічного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2021. 245 с.

64. Голинський Ю. О. Методи наукових досліджень та аналізу процесу виконання бюджетів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 15. С. 96–99.

65. Головачов В. Толерантность. *Педагогіка толерантності*. 1999. № 3/4. С. 163–167.

66. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
67. Гордієнко Ю. Тренінг «Навчаємось педагогічній толерантності» : метод. рекомендації. / за ред. Л. Є. Гусак. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 60 с.
68. Городяненко В. Г. Соціологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
69. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посіб. Харків : НТУ «ХПІ», 2009. 142 с.
70. Гребенюк Л. В. Формування готовності майбутніх офіцерів Збройних Сил України до професійної взаємодії у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 264 с.
71. Грень Л. М. Розвиток мотиваційної сфери студентів як основа досягнення успіху в майбутній професійній діяльності. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти. Збірник наукових праць*. Харків, 2010. Вип. 28–29. С. 209–214.
72. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ : ПАРАПАН, 2005. 228 с.
73. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10. Київ, 2008. 32 с.
74. Грива О. А. Філософсько-освітній аналіз сучасних технологій толерантизації мультикультурного середовища. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 07. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. Вип. 22. 2009. С. 142–148.
75. Гриншпун И. Б. Понятие и содержательные характеристики толерантности. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)* : сб. науч.-метод. ст. / отв. ред. С. К. Бондырева. М., 2003. С. 31–40.

76. Гусєв А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 233 с.
77. Гусинский Э. Н. Построение теории образования на основе междисциплинарного системного подхода. М.: Школа, 1994. 184 с.
78. Даренський О. М., Фаст Д. А., Потапов Д. О. Основи наукових досліджень : конспект лекцій. Харків : УкрДУЗТ, 2016. 73 с.
79. Декларація принципів толерантності від 16.11.1995 № 995_503 / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
80. Десянченко В. М. Педагогічна модель процесу формування толерантності у майбутніх соціальних педагогів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2011. Вип. 22. С. 39–43.
81. Денисенко Є. В. Формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Полтава, 2018. 244 с.
82. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / ред. и вступ. ст. А. Ф. Лосев; пер. с древнегреч. М. Л. Гаспаров. М. : Мысль, 1998. 572 с.
83. Дияк В. В. Структурно-функціональна модель соціально-економічної підготовки курсантів і слухачів у процесі безперервної освіти в Національній академії Державної прикордонної служби України. *Іноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 18. Т. 1. С. 141–144.
84. Добровіцька О. О. Підготовка майбутніх соціальних працівників до толерантної взаємодії в умовах інклюзивного середовища : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2019. 339 с.

85. Дончак А. М. Психологічні чинники особистісного становлення майбутнього офіцера : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2012. 20 с.
86. Дубасенюк О. А. Теоретико-технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід* : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2012. С. 14–40.
87. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
88. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-77264> (дата звернення: 06.04.2019).
89. Євдокимов В. І., Агапова Т. П., Гавриш І. В. та ін. Педагогічний експеримент. Харків : ОВС, 2001. 148 с.
90. Євсюков О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2006. 172 с.
91. Єжова О. О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 39–43.
92. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. № 43. С. 115–123.
93. Єфименко Л. М. Зміст і структура виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2018. Вип. 4. С. 96–104.
94. Желанова В. В. Критерії та показники сформованості рефлексивних конструктів майбутнього вчителя початкових класів у

системі контекстного навчання у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : педагогіка, соціальна робота.* 2013. Вип. 26. С. 72–74.

95. Желязков В. Я. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх судноводіїв у вищих морських навчальних закладах до професійної комунікативної взаємодії : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2020. 545 с.

96. Живолуп Л. Тренінг розвитку толерантності у підлітків. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. Київ: ФОП Демчинський О.В., 2017. 64 с.

97. Жигірь В. І. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 48 (101). С. 107–115.

98. Жмырова Е. Ю., Монастырский В. А. Киноискусство как средство воспитания толерантности у учащейся молодежи: практико-ориентированная монография. Тамбов: Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2012. 189 с.

99. Залановська Л. І. Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблеми толерантності як психологічного феномена. *Теорія і практика сучасної психології.* 2016. № 2. С. 9–15.

100. Залєсова І. В. Психолого-педагогічний аналіз поняття толерантності (на основі праці Еріха Фромма «Мати чи бути?»). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія.* 2015. № 43. С. 100–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2015_43_26.

101. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.

102. Зверєва І. Д., Коваль Л. Г., Фролов П. Д. Діагностика моральної вихованості школярів : метод. посіб. Київ: ІСДО, 1995. 156 с. С. 8.

103. Зуєва В. І. Гуманізм як принцип розвитку інформаційних освітніх технологій. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» Філософія. Психологія. Педагогіка.* № 1. 2005. URL: http://novyn.kpi.ua/2005-1/03_Zueva.pdf.
104. Іванова А. В. Політична толерантність як імператив процесу забезпечення соціально-політичної стабільності : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2019. 17 с.
105. Ігрові технології як інструмент профілактичної роботи спеціалістів психологічної служби закладів освіти : навч.-метод. посіб. / Т. В. Войцях. Черкаси : Черкаський ОІПОПП, 2014. 92 с.
106. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. Київ : ФОП Демчинський О. В., 2017. 64 с.
107. Ісаєнко Т., Мартинюк В. Педагогічне регулювання взаємовідносин у військовому колективі. *Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць.* Полтава : ПНПУ, 2014. Вип. 14. С. 121–128.
108. Калагін Ю. А. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія. Харків : ХУПС, 2008. 278 с.
109. Калач О. О. Масовая культура как новая историческая парадигма культуры : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Минск, 1996. 16с.
110. Капітоненко М. Г. Культура миру : посібник з толерантності. Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_tolerantnist_2018_ukr.pdf.
111. Карандаш М. М. Виховання толерантності майбутніх учителів історії в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького. Мелітополь, 2010. 220 с.
112. Карпюк Ю. Я. Комунікативна толерантність як детермінанта професійної компетентності сучасного психолога. *Теорія і практика сучасної*

психології. Запоріжжя : Класичний приватний університет. 2019. № 5. Т. 1. С. 93–99.

113. Кацова Л. І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики : автореф. дис. ... д-ра пед. Наук : 13.00.04. Харків, 2005. 19 с.

114. Кічук Н. В. Виховання толерантної особистості в полікультурному середовищі. *Наука і освіта*. 2014. № 1. С. 91-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_1_20

115. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности : учеб. пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования. М. : Академический Проект, 2004. 176 с.

116. Клибанівська М. Т. Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т. 2. С. 52–56. URL: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.10>.

117. Клименко С. І. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів української мови та літератури у процесі фахової підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.04. Київ, 2017. 23 с.

118. Кляп М. І. Підвищення педагогічної майстерності викладача ВНЗ у контексті інтернаціоналізації вищої школи України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2015. Вип. 25. С. 47–52.

119. Коваленко О. Е. Методологічні основи технології навчання : теоретико-методичний та практичний аспекти викладання дисциплін електроенергетичного циклу. Харків : Основа, 1996. 184 с.

120. Ковальчук І. С. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів в процесі вивчення гуманітарних дисциплін вищих військових навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2018. 142 с.

121. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
122. Кожухова Т. В., Кайдалова Л. Г., Шпалінський В. В. Основи психолого-педагогічного дослідження : навч. посіб. Харків : НФаУ: Золоті сторінки, 2002. 240 с.
123. Козяр М. М., Дзюба П. М., Романишина Л. М. Теоретичні основи формування толерантності у майбутніх офіцерів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. № 2 (47). С. 52–56.
124. Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л. Основи психології та педагогіки : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ : КНЕУ, 2002. 157 с. С. 72.
125. Колесніченко Н. М. Толерантність в системі забезпечення прав людини. *Наукові праці*. Вип. 109. Т. 122. С. 81–84.
126. Комар О., Пироженко Л. Інтерактивна технологія навчання: організація і проведення тренінгів (інноваційні форми навчання) : метод. посіб. Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. 109 с.
127. Компетентності для культури демократії. Живемо разом як повноправні громадяни в культуно багатоманітному демократичному суспільстві. URL: <https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e>.
128. Конаржевська В. І. Синергетичний підхід як важливий чинник соціально-гуманістичної складової професійної освіти майбутнього офіцера. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2021. № 1. Т. 100. С. 115–124.
129. Костів С. Емоційно-вольова стійкість майбутніх військових фахівців. *Військова освіта*. 2017. № 2. С. 107–116.
130. Кострубань Р. В. Формування толерантності у майбутніх учителів у процесі гуманітарної підготовки у педагогічних коледжах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2016. 20 с.

131. Кривошاپка І. В. Виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Полтава, 2015. 280 с.
132. Кротюк В. Національно-патріотичне виховання курсантів військових закладів вищої освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. Вип. 1. С. 128–135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/red_in_2020_1_22.
133. Крук С. І. Формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2011. 22 с.
134. Кузікова С. Б. Толерантність до невизначеності: теоретико-емпіричні розвідки. *Науковий вісник ХДУ Серія : Психологічні науки*. 2018. Т. 1. № 3. С. 67–72.
135. Кузьменко Н. Особистісно орієнтований підхід в сучасному навчально-виховному процесі ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2016. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_11.
136. Курок В. П., Хабенко М. Є., Зінченко А.В. Формування толерантності майбутніх педагогів професійного навчання в процесі професійної підготовки. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія : Педагогічні науки*. 2023. Вип. 52. С. 12–17.
137. Куруч А. В. Формування політичної компетентності майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2019. 292 с.
138. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
139. Кушніренко І. Ю. Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2008. 17 с.

140. Липовець Ю. О. Толерантність у діяльності поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 6. С. 22–25.
141. Литвин А., Мацейко О. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 43–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2013_4_5.
142. Литвиненко І., Пшеніцина А. Деякі аспекти розвитку емпатійних здібностей в офіцерів Збройних Сил України. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2021. № 2 (21). С. 21–25.
143. Литвиненко Н. І. Толерантність та соціально-економічний розвиток країни: крос культурний вимір. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2014. № 4. С. 35–42.
144. Логвіненко А. Ю. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до формування толерантності у учнів основної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2017. 24 с.
145. Лодатко Є. О. Моделювання в педагогіці: точки відліку. *Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку: е-журнал*. 2010. Вип. № 1. URL: http://www.intellectinvest.org.ua/ukr/pedagog_editions_emagazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_2/.
146. Лодатко Є. О. Моделювання педагогічних систем і процесів : монографія. Слов'янськ : Слов'янський держ. пед. ун-т., 2010. 148 с.
147. Лозинська Л. Ф. Характеристика толерантності як педагогічного поняття. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". -2011. № 3. С. 99-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2011_3_23
148. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Дж. Локк; ред. и примеч. И. С. Нарский, А. Л. Субботин. М. : Мысль, 1988. Т. 3. 669 с.
149. Лорсен Дж. К. Толерантная установка: прояснение концептуальных проблем. *Толерантность : материалы летней школы молодых ученых. «Россия – Запад: философские основания социокультурной*

толерантності», Екатеринбург, сент. 2000 г. : в 2 ч. / под ред. М. Б. Хомякова ; ч. 1. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. С. 158–171.

150. Луценко Б. Педагогічні умови формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-командирів Національної гвардії України. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31. Т. 3. С. 305–309.

151. Ляпунова В. А. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 39 с.

152. Ляпунова В. А. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / 13.00.08. Мелітополь, 2017. 490 с.

153. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Радянська школа, 1990. 366 с.

154. Максимова О. О. Толерантність як складова морального виховання. *Наукові записки: Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ : Видво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 128. С. 101–108.

155. Малинка Ю. Г. Толерантність як результат міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2012. №2. С. 123-127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2012_2_33

156. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості : Збірник наукових праць Нац. педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2000. Вип. 2. С. 153–161.

157. Марченко О. Г. Теоретичні і методичні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2020. 553 с.

158. Маслій О. М. Система професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння у вищих військових навчальних закладах: теоретичний і методичний аспекти : монографія. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2019. 324 с.

159. Матієнко О. С. Виховання толерантності у старшокласників середніх загальноосвітніх ліцеїв Франції: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2006. 19 с.

160. Мацковский М. Социологические аспекты толерантности. URL: <http://www.tolerance.ru/VT-3-4-toler-kak.php>.

161. Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава : ПНПУ, 2014. 254 с.

162. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания. *Развитие личности*. 2002. № 2. С. 104–116.

163. Мирончук Н. М. Культура міжособистісних взаємин старших підлітків: теоретичні й методичні основи формування : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 184 с.

164. Михеев В. И. Моделирование и методы теории измерений в педагогике. М. : КомКнига, 2006. 200 с.

165. Мірошніченко В. І., Журавльов В. В. Особливості формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі фахової підготовки. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : Збірник наукових праць*. Запоріжжя : КПУ, 2022. Вип. 81. 316 с. С. 162–167.

166. Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища : монографія / за заг. ред. С. Г. Литвинової. Київ : ЦП «Компринт», 2015. 163 с.

167. Мойсенюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. 3-є вид., доповн. Київ. 2001. 608 с.

168. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
169. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник: у 2 ч. Ч.1. / колектив авторів; за заг. ред. В. В. Стасюка. Київ : НУОУ, 2012. 682 с.
170. Морозов А. А. Влияние толерантности на принятие управленческих решений военнослужащими : автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Минск, 2019. 30 с.
171. Моторна Л. В. Педагогічні умови застосування освітніх технологій в процесі викладання природничонаукових дисциплін у технічних коледжах. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/Motorna.php>.
172. Мотуз Т. В. Педагогічні умови виховання толерантності учнівської молоді. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*. 2017. Вип. 8. С. 96–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpth_2017_8_13.
173. Набок И. Л. Педагогика межнационального общения : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Изд. центр «Академия», 2010. 304 с.
174. Навчально-методичне забезпечення освітніх компонентів : довідник для пед. та наук.-пед. працівників / уклад. Н. М. Савельєва. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2018. 80 с.
175. Нечипор Н. М. Організаційно-педагогічні умови формування безпечного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі. *Scientific Journal «ScienceRise». Педагогічна освіта*. 2015. № 9/5 (14). С. 56–60.
176. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 852 с. С. 532–533.

177. Нікітіна Н. П. Толерантність як педагогічна проблема. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Спецвип. С. 19–23.
178. Ніколаї Г. Ю. Методологія та технологія досліджень. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 1999. 106 с.
179. Новікова О. Професійна толерантність як ціннісна основа військовослужбовця. *Толерантність в системі цінностей сучасної особистості*. Зб. тез доп. Всеукр. наук. конф. м. Маріуполь 12.11.2021 р. Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 518–521.
180. Нурлигаянова О. Б. Психологическое содержание педагогической толерантности как профессионально важного качества учителя : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Ярославль, 2006. 25 с.
181. Організаційно-методичні вказівки по НАНГУ про індивідуальну підготовку офіцерів ДСК. Харків. 2020.
182. Оржеховська В. М., Нечерда В. Б. Формування готовності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів до виховання толерантності учнів старшої школи (просоціальний аспект). *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 177–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_4_36.
183. Орлов О. В. Психологічна корекція розвитку невротизованих підлітків з порушеннями інтелекту : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2019. 19 с.
184. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 5. С. 159–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpkhist_2012_5_37.
185. Осадчий І. Г. Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? *Народна освіта*. 2016. Вип. 1. С. 60–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2016_1_10.

186. Основи наукових досліджень: навч. посіб. / В. С. Марцин та ін. Львів : Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
187. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
188. Павленко Г. В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. *Актуальні проблеми психології*. 2019. № 7 (47). С. 208–219. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i47/20.pdf>.
189. Павлов Я. В. Розвиток готовності до миротворчої діяльності офіцерів МВС України в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Глухів, 2016. с
190. Панасенко Е. А. Експеримент у системі методів наукового дослідження в історико-педагогічній думці радянської доби. *Витоки педагогічної майстерності. Збірник наук. праць*. Полтава, 2011 С. 209–215.
191. Пархоменко О. І. Гендерна толерантність як альтернатива прихованому гендерному расизму (до полеміки з О. Кісь). *Грані*. 2017. Т. 20. № 12. С. 49–54.
192. Педагогічний експеримент: навч.-метод. посіб./ укладач О. Жосан. Кіровоград: Вид-во КОШПО ім. В. Сухомлинського, 2008. 72 с.
193. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
194. Петровская М. В. Образовательная среда военного вуза как пространство развития психологической культуры преподавателя. *Фундаментальные исследования*. 2013. № 1–3. С. 632–635. URL: <http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=31000>.
195. Петросова О. В. Європейська система освіти підготовки управлінських кадрів у правоохоронній сфері. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. 2012. Вип. 2. С. 271–278.

196. Підбуцька Н. В. Толерантність особистості, критерії її розвитку. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія : *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2017. № 52. С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vsriakc_2017_52_15.

197. Пізінцалі В. В. Розвиток психологічної культури у майбутніх офіцерів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2019. 282 с.

198. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 2. С. 51–56.

199. Поберезська Г. Г. Коучинг як педагогічна технологія студентоцентричного навчання у ВНЗ. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. Вип. 4. С. 99–107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Titd_2017_4_14.

200. Положення про навчально-методичне забезпечення освітньої діяльності Національної академії Національної гвардії України : затв. вченою радою НА НГУ від 29.05.2020 р. Протокол № 15. Харків : НА НГУ, 2020. 199 с. URL: <https://nangu.edu.ua/about/vsi-dokumenty>.

201. Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії Національної гвардії України; затв. вченою радою НА НГУ від 28.01.2021 р. Протокол № 2. Харків : НА НГУ, 2021. 306 с. URL: <https://nangu.edu.ua/about/vsi-dokumenty>.

202. Положення про професійний розвиток та підвищення кваліфікації науково-педагогічних та педагогічних працівників Національної академії Національної гвардії України : затв. вченою радою НА НГУ від 19.12.2019 р. Протокол № 13. Харків : НА НГУ, 2019. 83 с. URL: <https://nangu.edu.ua/about/vsi-dokumenty>.

203. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 281 с.

204. Приходько І. І., Мацегора Я. В., Колесніченко О. С., Юр'єва Н. В. Професіографія службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків: НА НГУ, 2017. 153 с.

205. Прибіткова Н. О. Виховання толерантності у студентської молоді в умовах соціально-економічних перетворень. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: зб. тез доп. XII міжнар. наук. Internet-конф. молодих вчених та студ. м. Харків, 22 квіт. 2016 р. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна; Юрид. ф-т., 2016. С. 324–328. URL: http://www-jurfak.univer.kharkov.ua/docs/Sbornik_22_04_2016.pd.

206. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VI URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

207. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

208. Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 483/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483/2021#Text>.

209. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#n12>.

210. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.

211. Про затвердження Положення про військові навчальні заклади : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 р. № 467. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/467-2021-%D0%BF#Text>
<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-vishchi-vijskovi-navchalni-s120521>.

212. Про затвердження Положення про організацію роботи з особовим складом у Національній гвардії України : наказ Командувача НГУ від 05.11.2021 р. № 515. 47 с.

213. Про затвердження Положення про особливості організації освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти : наказ Міністерства оборони України від 09.01.2020 р. № 4. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/4_nm.pdf.

214. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 253 «Військове управління» (за видами збройних сил) для першого рівня вищої освіти : Наказ МОН України від 29.10.2018 р. № 1168. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti>.

215. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. Дата оновлення: 01.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.

216. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580- VIII// ВВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

217. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя : Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18.12.2006 р. № 994_975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text.

218. Про Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 550-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text>.

219. Програма атестації для здобувачів ступеню вищої освіти магістр спеціальності 053 «Психологія» / уклад.: О. Л. Мартенко, В. О. Казміренко. Київ : НАВС, 2019. 19 с.

220. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с.
221. Психодіагностика толерантності личности / Под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. М. : Смысл, 2008. 172 с.
222. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / за заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 571 с.
223. П'ятакова Т. С. Побудова педагогічної взаємодії на принципах педагогіки толерантності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2010. Вип. 26. С. 447–452. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2010_26_89.
224. Рамкова програма ЄС оновлених ключових компетентностей від 17 січня 2018 року. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>.
225. Рейдало В. С. Педагогічні умови формування методичної компетентності майбутніх викладачів української літератури. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 266–271. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_50.
226. Ремньова А. Г. Виховання толерантності в учнів 5–7-х класів у процесі вивчення історії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2011. 19 с.
227. Решетник О. А. Порівняльний аналіз підходів до вивчення життєстійкості особистості як психологічного феномену. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні і поведінкові науки*. Вип. 9 (38). С. 73–90. URL: DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-73-90](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-73-90).
228. Рогова О. Г. Аксиологічний аспект гуманітарної парадигми освіти. *Грані*. 2010. № 4 (72). С. 56–59.
229. Рубцов М., Муртазієв Е., Рубцова Н. Методика вибору статистичного критерію та його застосування до результатів педагогічного експерименту. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2018. № 2 (21). С. 164–172.

230. Рудик Н. М. Толерантність та ввічливість у спонтанному іншомовному мовленні. *Наука і освіта*. 2010. № 1. С. 61–64.
231. Рютін В. В. Педагогічні умови соціалізації військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2006. 20 с.
232. Рютін В. В. Толерантність військовослужбовців внутрішніх військ МВС України як психологічна проблема. *Честь і закон*. Харків, 2011. № 1. С. 80–84.
233. Сарафанюк Е. І. Педагогічні умови підвищення якості загальновійськової підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів з використанням віртуального моделювання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2005. 22 с.
234. Семотюк О. П. Сучасний словник іншомовних слів. Харків : Веста: Ранок, 2008. 688 с.
235. Сидоренко В. В. Педагогічний коучинг як інноваційна технологія науково-методичного супроводу професійно-особистісного розвитку вчителя в системі післядипломної освіти. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. Донецьк, 2014. № 3 (14). С. 13–19.
236. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10. 1979. 441 с.
237. Смазнова І. С. Агресія і толерантність: філософсько-правовий дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 378 с.
238. Соціологія : підручник / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. Харків, Київ, 1998. 624 с.
239. Спицына О. А. Толерантность военнослужащих срочной службы: некоторые аспекты исследования. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2015. Спецвыпуск № 12. С. 36–40. URL: <http://e-koncept.ru/2015/75190.htm>.

240. Ставицький О. О. Толерантність та прояви гандикапності. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, 2012. № 15. С. 643–652. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2012-15.%p>.
241. Староста В. І. *Методологія наукових досліджень : навч.-метод. посіб. для самостійної роботи здобувачів освіти*. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2021. 64 с.
242. Староста В. І., Товканець Г. В. *Методологія та методи науково-педагогічних досліджень : навч.-метод. посіб.* Мукачево : МДУ, 2015. 64 с.
243. Статут Національної академії Національної гвардії України код ЄДРПОУ 08610502 : наказ МВСУ від 30.06.2014 р. № 614. Дата оновлення : від 13.01.2017 р. № 11. URL: <https://nangu.edu.ua/about/vsi-dokumenti>.
244. Столяренко О. В. *Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07*. Умань, 2013. 291 с.
245. Столяренко О. В., Столяренко О. В. *Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді : навч.-метод. посіб.* Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 248 с.
246. Столяренко О. В., Столяренко О. В. *Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця : навч.-метод. посіб.* Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 196 с.
247. Столяренко О. О. Проблема формування толерантних міжособистісних стосунків у молодіжному середовищі. *Рідна школа*. 2010. № 11. С. 54–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2010_11_12.
248. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 р. № 286-р.
249. Структура, критерии и уровни развития толерантности в межличностном взаимодействии военнослужащих по призыву. Принципы и условия мультикультурного образования : монографія / А. А. Маркарян

и др. : под ред. проф. Г. В. Палаткиной. Астрахань : Изд. дом «Астраханский университет», 2008. С. 108–126.

250. Стукаленко З. М. Витоки поняття «толерантність» в українській філософії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти.* 2016. Вип. 20 (25). С. 138–142.

251. Сухопара І. Підготовка вчителів початкової школи до формування толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини.* 2016. Вип. 1. С. 301–308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2016_1_37.

252. Тарасенко Н. Педагогічні умови формування безпечного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки.* 2016. № 4 (6). С. 207–219.

253. Тверезовська Н., Сидоренко В. Методологія педагогічного дослідження : навч. посіб. Київ : Центр наукової літератури, 2013. 440 с.

254. Терещенко К. В. Толерантність як детермінанта психологічного здоров'я особистості. *Актуальні проблеми психології.* Т. 1. Вип. 57. С. 90–95.

255. Терещенко К. Зміст та структура тренінгу розвитку толерантності персоналу закладів освіти в умовах соціальної напруженості. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 2017. № 1. С. 65–75.

256. Тимошко Г. М. Організаційна культура керівника загальноосвітнього навчального закладу: теорія та практика : монографія. Київ, 2014. 710 с.

257. Товстоп'ятко Ф. Ф., Люта Д. А. Педагогічний експеримент як основа формування готовності майбутніх фахівців з туризмознавства. *Молодий вчений.* 2019. № 4.1 (68.1). С. 120–123.

258. Тробюк Н. Ю. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ, 2021. № 80. Т. 2. С. 145–150.

259. Тробюк Н. Ю. Толерантність у професійній діяльності офіцера Національної гвардії України. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 26. С. 73–78.

260. Тробюк Н. Ю. Формування толерантності офіцерів структурних підрозділів та викладачів Національної гвардії України в системі підвищення кваліфікації. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. 2021. № 38. С. 179–185.

261. Тробюк Н. Ю. Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України : методичні рекомендації. Харків : НА НГУ, 2021. 72 с.

262. Тробюк Н. Ю., Зінченко В. П. Аналіз підходів до вивчення меж толерантності у процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Педагогічні науки: теорія і практика*. 2022. Вип. 3 (43). С. 95–103.

263. Тробюк Н. Ю., Коломієць М. Б. Толерантність як професійно важлива якість майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70. Т. 4. С. 161–166. *республіка Польща*.

264. Тробюк Н., Дем'янишин В., Александрова О., Гончар В. Формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України як науково-педагогічна проблема. *Молодь і ринок*. Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. 2019. № 10. С. 140–145.

265. Тробюк Н., Зінченко В. Структура та зміст формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України у військових закладах вищої освіти. *Науковий збірник «Педагогічні науки: теорія та практика»*. Запоріжжя : Запорізький національний університет. 2021. № 2 (38). С. 188–197.

266. Тробюк Н. Ю., Зінченко В. П., Тробюк Д. В. Роль концепту «толерантність» у формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів психологів. *Вісник Глухівського Національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Педагогічні науки*. 2023. № 51. С. 103–108. DOI: 10.31376/2410-0897-2023-1-51-103-108.

267. Троїцька О. М. Принципи діалогу і толерантності у розгортанні сучасного культурно-освітнього простору : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.10. Київ, 2017. 431 с.

268. Турчинов А. В. Формування здоров'язберезувальної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2016. 227 с.

269. Тушко К. Ю. Система підготовки майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України до професійної взаємодії : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2020. 543 с.

270. Тюльпа Т. М. Толерантність фахівців соціономічних спеціальностей як наукова проблема. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7 (13). С. 850–858. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-849-858](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-849-858).

271. Тюріна В. О. Формування етнічної толерантності як професійної якості особистості майбутніх офіцерів поліції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка. 2022. Вип. 9–10 (123–124). С. 294–302.

272. Тюріна Ю. В. Адаптація курсантів до навчання в вищому цивільному навчальному закладі як психологічна проблема. *Вісник*

Національного університету оборони України. 2016. Вип. 1 (47). С. 127–132.

273. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

274. Флегонтова Н. М. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації культурного дозвілля школярів на основі маркетингового підходу. *Проблеми освіти: науковий збірник*. 2011. № 68. С. 145–152.

275. Фурман А., Шаюк О. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 31–61.

276. Хижняк А. В. Лабиринты толерантности : монографія. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2014. 160 с.

277. Хілько С. О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2018. 279 с.

278. Хожило І. І. Толерантність як складова професійної компетентності публічного службовця. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2010. Вип. 2 (4). URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-02/10hiikps.pdf>.

279. Царькова О. В. Методи емоційно-вольової саморегуляції психологічного стану студентів. *Збірник наукових праць. Психологічні науки*. 2013. Вип. 10 (91). Т. 2. С. 316–320.

280. Цвіркун Н. Ю. Формування толерантності у поліцейських. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)*: зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 293–295.

281. Цюняк О. П. Синергетичний підхід як методологічна основа дослідження системи професійної підготовки майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. 2020. Вип. 20. Т. 3. С. 123–126.
282. Чабаненко Н. А., Несмашна Л. Ю., Сабрі С. С. Формування толерантності студентів як педагогічна заставка у вищих навчальних закладах України. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51) С. 470–473.
283. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В., Проскурняк О. П. Комунікативна толерантність як психологічна проблема. *Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка*. Київ : Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2020. Т. 6. Вип. 3. С. 33–44.
284. Чекмарева Т. Н. Основания развития толерантности будущего педагога как готовности к работе в современном образовании. *Проблемы социально-экономического развития Сибири*. 2013. № 3 (13). С. 114–126.
285. Чекмарева Т. Н. Толерантность – поиск мира и согласия в межличностном взаимодействии. Братск : БрГУ, 2011. 170 с.
286. Чижевський Б. Г. Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ АПН України, Інститут педагогіки. Київ, 1996. 249 с.
287. Чмиленко Ф. О., Жук Л. П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2014. 48 с.
288. Чуйко Г. В., Чаплак Я. В. Толерантність у житті людини і суспільства. *Психологічний часопис : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка*. 2020. Т. 6. Вип. 2. Київ : Ін-т психол. ім. Г.С. Костюка НАПН України. С. 29–42. URL: <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/845/511>.
289. Чупрінова Н. Ю. Гендерна толерантність у новій парадигмі військової освіти. *Толерантність в системі цінностей сучасної особистості* : зб. тез доп. Всеукр. наук. конф. м. Маріуполь 12 лист. 2021 р.

Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 336–339.

290. Шаврина О. Г. Формирование межличностной толерантности старшеклассников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тюмень, 2005. 27 с.

291. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособие. 2-е изд. М. : ИК «Логос», 1996. 320 с.

292. Шакура Ю. Виховання толерантності у студентської молоді в умовах національної системи освіти. Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики : зб. матер. конф. Суми : РВВ СОІ ППО. 2020. С. 61–68.

293. Шапран Ю. П., Шапран О. І. Типологія освітнього середовища в умовах компетентнісно-зорієнтованої педагогічної освіти. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2015. № 23. С. 4–10.

294. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми. *Психологія і суспільство*. 2010. № 1. С. 100–111.

295. Шаюк О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2011. 16 с.

296. Швець Д. В. Підготовка майбутніх офіцерів МВС України до охорони і забезпечення громадського порядку в процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2016. 225 с.

297. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підруч. 3-тє вид., стер. Київ : Знання-прес, 2003. 295 с. С. 96.

298. Шемякина И. Е., Рябова Ю. С. Психологически комфортная среда как средство управления качеством учебного процесса в военном ВУЗЕ. *Профессиональное образование в современном мире*. 2018. Т. 8. № 2. С. 1934–1939. URL: DOI: 10.15372/PEMW20180223 ISSN 2224-1841.

299. Шишкіна Є. К., Носирев О. О. *Методологія наукових досліджень* : навч. посіб. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2014. 200 с.
300. Шмаков О. М. Напрямки подальшого розвитку теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС Україн. *Честь і закон*. 2005. № 2. С. 4–10.
301. Шопенгауэр А. Об интересном / общ. ред. П. С. Гуревич. М. : Олимп : Аст, 1997. 432 с.
302. Шпекторенко І. В. *Управління професійною мобільністю державних службовців* : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.03 / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ, 2012. 36 с.
303. Шукатка О. В. *Теорія і практика формування індивідуальних стратегій здоров'язбереження майбутніх бакалаврів природничих спеціальностей на засадах міждисциплінарної інтеграції* : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2019. 570 с. С. 343.
304. Щербакова А.В. *Формування полікультурної компетентності у студентів-медиків у навчально-виховному процесі вищого медичного навчального закладу* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 2015. 357 с.
305. Юрков А. В. Педагогічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності у Збройних Силах України. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 34. Т. 1. С. 37–42. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.6>.
306. Ягупов В. В. *Теорія і методика військового навчання* : монографія. Київ : Тандем, 2000. 380 с.
307. Ярошинська О. О. *Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи* : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2015. 544 с.
308. Ясперс К. *Смысл и назначение истории* / пер. с нем. М. И. Левиной, 2-е изд. М. : Республика, 1994. 527 с. С. 233.

309. Allport Gordon. *The Nature of Prejudice*. 1975. Westport. CN: Greenwood Press.
310. Brigham, T. A. On the importance of recognizing the difference between experiments and correlational studies. *American Psychologist*. 1989. vol. 44(7). P. 1077–1078. URL: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.7.1077>
311. Fromm E. *Man for Himself*. Routledge. 2013. Fromm Erich. *Man for Himself*. Taylor and Francis. Retrieved from. URL: <https://www.perlego.com/book/1675016/man-for-himself-an-inquiry-into-the-psychology-of-ethics-pdf>.
312. Ganji M.H. Loving tolerance: A look at tolerance from the viewpoint of Rumi. *Balkan journal of philosophy*. 2019. Vol. 11, N 1. P. 55–64.
313. Grau A. *Hypermoral: Die neue Lust an der Empörung*. München : Claudius Verlag, 2017. – 128 S.
314. Hatfield E., Cacioppo J. T., Rapson R. L. Primitive emotional contagion. *Personality and Social Psychology Review*. January 1992. 14(3). P. 151–177. URL: https://www.researchgate.net/publication/267325836_Primitive_emotional_contagion.
315. Hersch J. Tolerance: Liberty and Truth. *Diogenes*. No 176. Vol. 44/4. 1996. pp.27-32. URL: <https://doi.org/10.1177/039219219604417605>.
316. Lieberman, S. Small *N*'s and big conclusions: An examination of the reasoning in comparative studies based on a small number of cases. *Social Forces*, 1991. vol.70(2). P. 307–320. URL: <https://doi.org/10.2307/2580241>.
317. Medvid M., Trobyuk N., Storoska M., Lysyckina O., Medvid Yu. Experimental verification of the pedagogical conditions efficacy to build tolerance among future officers of the National Guard of Ukraine. *Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021)*. 2021. Vol. 104. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20211040>.
318. Mendus S. Introduction / Justifying toleration: Conceptual and historical perspectives / Ed. by S. Mendus. Cambridge, 1998. p. 1.

319. Norton, L. Action research in learning and teaching. *A practical guide to conducting pedagogical research in universities*. 2019. vol. 18 (3). P. 337–338. URL: <https://doi.org/10.1177/1475725719850329>. URL: <https://journals.sagepub.com/toc/plja/18/3>
320. Oxford Dictionary of English Online (2005) / In C. Soanes, A. Stevenson (Ed.). Oxford University Press.
321. Payne T.R. S.L. Rubinstein and philosophical foundations of Soviet psychology. Dordrecht, 1968.
322. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for life-long learning, *Official Journal of the European Union*, 30.12.2006. L 394/10-18.
323. Reips, U.-D. Standards for Internet-based experimenting. *Experimental Psychology*. 2002. vol. 49 (4). P. 243–256. URL: <https://doi.org/10.1026/1618-3169.49.4.243>.
324. The American Heritage New Dictionary of Cultural Literacy (2005). Third Ed. Houghton Mifflin Company. URL: <https://www.dictionary.com/browse/tolerance>.
325. Trobyuk N. Application of active learning methods in formation of tolerance of future officers of the National Guard of Ukraine. «*JPEM*» *Journal of Pedagogy and Educational Management*. 2020. № 4. C. 160–167.
326. Waterlot Ghislain (1998). La tolérance et ses limites : un problème pour l'éducateur. In: *Spirale. Revue de recherches en éducation*, n. 21, 1998. Les valeurs en éducation et en formation (1) pp. 159]165. URL: https://www.persee.fr/doc/spira_0994-3722_1998_num_21_1_1806.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

«Стан сформованості толерантності офіцера НГУ» (авторська розробка)

Шановний учасник освітнього процесу!

З метою визначення наявності стану толерантності у офіцерів Національної гвардії України, та шляхів її розвитку, просимо Вас відповісти на запитання анкети. Анкета є анонімною.

Стать: чол. ____ жін. ____ **Вік:** _____

1. Чи знайоме Вам поняття “толерантність особистості”?

- ____ вважаю, що знаю, що це таке;
 ____ чув(ла) про це, але не впевнений(на);
 ____ ніколи не чув(ла).

2. Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що толерантність офіцера виявляється в прояві терпимості до різних поглядів, норм поведінки, звичок особи, групи осіб, з якими офіцер здійснює комунікації у процесі СБД?

- ____ так;
 ____ ні;
 ____ частково;
 ____ інше – _____

3. Допомогає чи заважає, на вашу думку, толерантність військовослужбовцям у виконанні СБЗ, що покладаються на НГУ (за наявності – наведіть приклади):

____ так, допомагає; _____

____ не має суттєвого значення; _____

____ заважає; _____

____ інше _____

4. Чи підвищився рівень Вашої толерантності під час навчання ?

- ____ так;
 ____ важко сказати
 ____ ні.

5. Що саме вплинуло під час навчання на формування (розвиток) вашої толерантності?

- ____ процес навчання;
 ____ особистий приклад офіцерів;
 ____ спілкування;
 ____ практика;
 ____ успіхи у навчальній діяльності.

*Продовження додатка А***6. На Вашу думку за допомогою толерантності можна досягнути:**

- миру;
 - поваги;
 - успіху;
 - авторитету;
 - психологічної стійкості;
 - уникнення конфліктів у взаємовідносинах;
 - така якість лише заважає досягненню у будь-якій сфері діяльності;
 - Ваш варіант відповіді _____
-
-

7. Чи можуть відмінності у поглядах, традиціях, вигляді, мові між людьми стати причиною насильства та жорстокості? Поясніть свою точку зору.

- так, _____
 - ні, _____
-
-

8. Чи проявляє особистість толерантність, коли:

- згадує про минуле;
- дивитися на насилля (наприклад, фільми, які його демонструють);
- помічає недоліки, слабкості інших;
- слухає чутки, плітки тощо;
- говорить погане і пuste (розпускає чутки, плітки);
- насміхається, ображає інших;
- ігнорує іншу людину;
- орієнтується на упереджену думку та стереотипи;
- проявляє егоцентризм (сприймання своєї точки зору як єдиної правильної);
- переносить вину за свої проблеми (соціальні, нещастя) на інших;
- демонструє погрози, переслідування;
- проявляє дискримінацію (будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або обмежує рівне здійснення прав);
- проявляє націоналізм (переконання в перевазі своєї нації над іншими);
- проявляє фашизм;
- проявляє соціальну активність;
- проявляє здатність нестандартно вирішувати звичайні проблеми;
- проявляє мобільність поведінки (здатність до швидкої зміни стратегії або тактики з урахуванням обставин);
- проявляє емпатію (співпереживання іншій людині).

9. Виберіть функції толерантності, що забезпечать, на Вашу думку, якісну та ефективну СБД НГУ:

- миротворча – визначає багатовимірність середовища та різноманітність поглядів; забезпечує гармонійне співіснування представників різних соціумів, що істотно відрізняються один від одного; служить суспільним гарантом недоторканності та ненасильства стосовно різного роду меншин;
- регулююча – допомагає знайти вихід із конфліктних ситуацій; орієнтує стосунки між людьми на дотримання рівноправності, поваги та свободи;

Продовження додатка А

___ психологічна – забезпечує етнічну та соціальну самоідентифікацію; служить основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, певному прошарку суспільства й суспільства в цілому;

___ виховна – розвиває співпереживання, вміння правильно та лояльно оцінювати вчинки інших; є зразком організації життєдіяльності в соціумі;

___ комунікативна – розвиває готовність до спілкування, співробітництва та взаєморозуміння, зокрема з представниками різних груп, носіями іншого світогляду тощо;

___ функція збереження культури – забезпечує збереження та збагачення культурного досвіду групи, етносу, прошарку суспільства;

___ феліцитологічна – дозволяє отримати щастя від спілкування з іншими водночас з усвідомленням власної індивідуальності, від визнання групою і суспільством у цілому.

10. Які педагогічні умови мають бути створені у ВВНЗ для формування та розвитку толерантності майбутніх офіцерів НГУ та для навчання регулювання своїх емоційних станів у процесі виконанні СБЗ?

Дякуємо Вам за участь!

Додаток Б

**Аркуш експертного оцінювання вагомості педагогічних умов
формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії
України у вищому військовому навчальному закладі**
Шановний колего!

Просимо Вас, як експерта проранжувати за ступенем важливості (від 1 до 15) педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищому військовому навчальному закладі. На перші місця поставте умови, дотримання яких, на Вашу думку, уможливило б формування толерантності майбутніх офіцерів. Відповідно умови другорядні, на Вашу думку, мають зайняти останні місця в ранжованому списку. Рівнозначним педагогічним умовам поставте однаковий ранг.

№ з\п	Педагогічні умови	Ранг
1	готовність і здатність учасників освітнього процесу до рівноправного діалогу	
2	формування навичок толерантної комунікативної взаємодії	
3	розвиток та удосконалення толерантних якостей особистості	
4	створення толерантного освітнього середовища	
5	розробка навчально-методичного забезпечення для формування толерантності	
6	розвиток позитивної мотивації до формування толерантності	
7	спеціальна підготовка науково-педагогічних працівників та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності	
8	оновлення змісту, методів і форм фахової підготовки з метою формування толерантності у курсантів ВВНЗ	
9	розроблення навчально-виховного комплексу формування толерантності майбутніх офіцерів	
10	впровадження в освітній процес форм і методів особистісно орієнтованого, проблемного та інтерактивного навчання	
11	використання методів навчання, що забезпечують формування толерантності у майбутніх офіцерів	
12	розроблення та застосування цільової методики формування толерантності майбутніх офіцерів	
13	приклад толерантної поведінки викладачів та офіцерів ВВНЗ	
14	управління процесом формування толерантності на основі принципів авторитету, субординації, креативності та комунікативності	
15	використання особистісно-орієнтованого підходу під час викладання спеціальних дисциплін	

**Витяг з робочої програми навчальної дисципліни
«Військова психологія та педагогіка»**

галузь знань	25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону
спеціальність	251 Державна безпека

2020

Розробник: майор Тробюк Наталія Юріївна, старший викладач кафедри психології та педагогіки.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри психології та педагогіки
Протокол № 11 від « 18 » липня 2020 року

3. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів, занять та навчальних питань	Кількість годин						
	денна форма						
	усього	у тому числі					
л		гр.з.	пр.з	сем.	інд./зал	с.р.	
2 семестр							
БЗМ 2. Військова педагогіка							
Змістовий модуль 4. Сутність, зміст та структура навчання військовослужбовців							
Заняття 4. Толерантність у військовому середовищі Навчальні питання 1. Зміст, види та функції толерантності 2. Особливості толерантності під час виконання СБЗ та у повсякденній діяльності	2	2					

Продовження додатка В

<p>Питання для самостійного опрацювання</p> <p>1. Методики: «Діагностики комунікативної установки» (В. Бойко); «Толерантності до невизначеності» (С. Баднер)</p> <p>2. Види і компоненти толерантності та інтолерантності ВІКТІ Г. Л. Бардієр</p>	2						2
<p>Заняття 5. Формування толерантності майбутніх офіцерів Навчальні питання</p> <p>1. Вправи на розвиток комунікативної толерантності</p> <p>2. Вправи на розвиток толерантності до невизначеності</p>	4			4			
<p>Заняття 6. Особливості військово-педагогічної діяльності Навчальні питання</p> <p>1. Переваги і недоліки різних стилів взаємодії у професійної діяльності військовослужбовцями НГУ</p> <p>2. Толерантність у військово-педагогічній діяльності</p> <p>3. Переваги толерантної взаємодії під час виконання професійної діяльності військовослужбовцями НГУ</p>	2				2		
Разом за змістовим модулем 4	18	2	4	4	4		4

Змістовий модуль «Толерантність у військовому середовищі»

ВИТЯГ З ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ СЛУХАЧІВ КУРСІВ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

галузь знань 25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону
спеціальність 254 Забезпечення військ (сил)

№ з\п	Назва модуля	ауд./с.р.	Очікуваний результат наприкінці курсу слухач повинен:	Зміст
6	Формування толерантності особового складу НГУ	12/4	мати уяву про формування професійної толерантності, що базується на гармонійних взаємовідносинах, пошуку компромісного діалогу, взаєморозумінні та взаємоповазі, ефективній взаємодії та співпраці; уміти гнучко реагувати на складну професійну ситуацію і швидко адаптуватися у різних умовах; знати про толерантне ставлення до іншої особистості, визнавати та розуміти, що особистість не просто інша, а має право бути іншою, але при цьому не порушуються норми чинного законодавства держави; бути здатним плідно та ефективно взаємодіяти та реалізувати знання з теорії та методики формування толерантності в освітній діяльності військовослужбовців	Толерантна поведінка (тренінг) Психолого-педагогічні засади виховання толерантності

Назви змістових модулів, занять та навчальних питань	Кількість годин						
	денна форма						
	усього	у тому числі					
л		гр.з.	пр.з	сем.	інд.	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8
Змістовий модуль «Формування толерантності в особового складу НГУ»							
Заняття 1. Толерантна поведінка (тренінг)	12			12			
Питання для самостійного опрацювання. Психолого-педагогічні засади виховання толерантності	4						4
Усього	16			12			4

Продовження додатка Г

Методичне забезпечення.

Змістовий модуль. Формування толерантності в особового складу НГУ забезпечує формування професійної толерантності, що базується на гармонійних взаємовідносинах, пошуку компромісного діалогу, взаєморозумінні та взаємоповазі, ефективній взаємодії та співпраці, що передбачає толерантне ставлення до іншої особистості, визнання та розуміння того, що особистість не просто інша, а має право бути іншою, але при цьому не порушуються норми чинного законодавства держави.

Під час тренінгу відбувається розширення та формування цілісних уявлень про толерантність, формуються навички конструктивної взаємодії у професійному середовищі, розвиваються сенситивні здібності, уміння гнучко реагувати на складну професійну ситуацію і швидко адаптуватися в різних умовах. Мета змістового модулю – надання офіцерам та викладачам необхідних знань з теорії та методики формування толерантності та удосконалення сукупності вмінь та навичок, що сприятимуть їх психологічній гнучкості, здатності плідно та ефективно взаємодіяти і реалізовувати ці знання та вміння в освітній діяльності військовослужбовців.

Рекомендована література

Базова

1. Тробюк Н. Ю. Методичні рекомендації щодо формування толерантності офіцерів Національної гвардії України. Харків : НА НГУ, 2021. 57 с.
2. Колесніченко О. С., Мацегора Я. В., Приходько І. І. Професійно-психологічний тренінг військовослужбовців Національної гвардії України : монографія. Харків: НА НГУ, 2016. 281 с.
3. Александров Д. О., Левенець О. А. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Частина 7. Тренінгові технології формування професійно значущих якостей працівника ОВС. Навч.-метод. посіб. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2015.
4. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
5. Декларація принципів толерантності : від 16.11.1995 № 995_503. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503

Допоміжна

1. Гордієнко Ю. Тренінг «Навчаємось педагогічній толерантності» : метод. реком. / за ред. Л. Є. Гусак. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 60 с.
2. Павленко В. М., Мельничук М. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с.
3. Теоретико-прикладні засади конструктивної взаємодії поліції і населення в соціумі : монографія / В. В. Серета, Р. І. Благута, О. М. Балинська, З. Я. Ковальчук, О. М. Ковбич, Л. Й. Гуменюк та ін.; за заг. ред. З. Р. Кісіль. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 600 с.
4. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 248 с.
5. Пірен М.І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. 2015. № 2. С. 51–56.
6. Солдатова Г. У. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. М. : Смысл, 2008. 172 с.
7. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія. Київ: ПАРАПАН, 2005. 228 с.
8. Капітоненко М. Г. Культура миру : посібник з толерантності. Міжнародний центр перспективних досліджень. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_tolerantnist_2018_ukr.

ТРЕНІНГОВА ПРОГРАМА «ТОЛЕРАНТНА ПОВЕДІНКА»

Європейський напрям розвитку України не є просто формальним приєднанням до європейських країн. Його потрібно розуміти насамперед як набуття на рівні суспільних інститутів європейських цінностей, серед яких толерантне ставлення до інших є найважливішим. Сучасний розвиток освіти в Україні спрямований на створення ефективних і оптимальних умов для розвитку особистості. Той, хто навчає, завжди займає ключову роль в освітньому процесі і тому, розвиватися як особистість, удосконалювали свої професійні якості, а також мати такий рівень кваліфікації, який би відповідав стандартам державної політики у галузі освіти – його провідне завдання. Відповідно до вимог Стандартів вищої освіти України є необхідним підготовка офіцера, який «буде застосовувати Кодекс честі офіцера, дотримуватись морально-етичних норм поведінки, створювати атмосферу довіри, взаємоповаги, доброзичливості і толерантності у військовому колективі, діяти соціально відповідально та свідомо, дотримуватись правил військового етикету». Визначальна роль в освітньому процесі ВВНЗ відводиться викладачам та офіцерам структурних підрозділів, оскільки саме вони є референтними особами. Враховуючи зазначене, сформуванню толерантної особистості здатний лише толерантний педагог, тому першоосновою у вихованні толерантності майбутніх офіцерів НГУ є особистий приклад викладача, який є гуманною особистістю, а разом з тим професіоналом своєї справи. На основі окресленого розроблена тренінгова програма «Толерантна поведінка», що спрямована на формування толерантної поведінки в професійному середовищі та охоплює систему різних занять.

Зміст програми розроблений на основі принципів формування толерантності, а саме:

- гуманізації та демократизації освітнього процесу і довірчого співробітництва – встановлення в освітньому закладі взаємин порозуміння і взаємної вимогливості між адміністрацією, педагогами, з одного боку, і вихованцями, з іншого;
- екології взаємовідносин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в освітньому закладі як основи формування толерантного середовища;
- поєднання свободи і необхідності, формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточення, людей, незалежно від їх соціальної належності, національності, раси, культури, релігії;
- індивідуального підходу та синергетизму – забезпечує розвиток особистості, є його джерелом і рушійною силою;
- усвідомленості, систематичності, послідовності, наступності та творчості, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин і аналізу ситуації взаємодії.

Вироблення толерантного стилю поведінки сприяє подальшому позитивному розвитку особистості як суб'єкта соціальної взаємодії, підвищує впевненість у своїх можливостях і перспективах.

Методологічні аспекти

Під час тренінгу використовуються:

- інформаційні повідомлення;
- дискусії, мозковий штурм;
- робота в малих групах;
- вправи;
- презентації;
- діагностика;

- перегляд та аналіз відеосюжетів;

Продовження додатка Д

- ігри, рольові ігри.

Мега тренінгу:

- формування установки на толерантну взаємодію;
- удосконалення сукупності вмінь та навичок, що сприятимуть психологічній гнучкості, здатності плідно та ефективно взаємодіяти та реалізовувати ці знання та вміння в освітній діяльності військовослужбовців.

Завдання:

- сформувати в учасників тренінгу свідоме ставлення щодо важливості та необхідності формування толерантної поведінки в професійному середовищі;
- ознайомити з теоретичною інформацією щодо факторів формування толерантної поведінки у професійному середовищі;
- сприяти розвитку: навичок толерантної поведінки для досягнення ефективних результатів у професійній діяльності; навичок толерантних дій для вирішення конфліктних ситуацій;
- формувати конструктивні способи взаємодії під час конфліктних ситуацій;
- розвивати комунікативні навички, здатність до емпатії, співпереживання і співчуття, довіру, гідність і самопізнання як якості толерантної особистості в контексті взаємин з іншими;
- формувати позитивне самосприйняття, адекватну самооцінку;
- мотивувати учасників на використання набутого досвіду в своїй практичній діяльності.

Мега діяльності тренерів: створити сприятливі умови для досягнення загальних цілей тренінгу та індивідуальних цілей учасників в рамках теми.

Цільова група: педагогічні, науково-педагогічні працівники, офіцери структурних підрозділів.

Основний зміст роботи

Програма тренінгу складається із двох занять, зміст тренінгу розподілено на два дні по 6 години. Матеріал програми кожного дня логічно пов'язаний між собою і разом являє єдиний навчальний комплекс.

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

ОРІЄНТОВНА СХЕМА ТРЕНІНГУ

№ з/п	Основні частини тренінгу	Вправи, що використовуються
День перший		
1	Вступна частина Оголошення теми та мети тренінгу	Притча «Про цвяхи» Вправа «Біла ворона»
	актуалізація теми поточного тренінгу і з'ясування очікувань	Вправа «Асоціативний ряд» Вправа «Сподівання – сумніви» Мозковий штурм «Толерантність в системі військового формування»
	знайомство учасників тренінгу	Вправа «Чим ми схожі?» Вправа «Чим я особливий?»
	колективне прийняття правил тренінгу	Вправа «Норми взаємодії»

Продовження додатка Д

	Діагностика	Вправа «Пропозиція» Анкета (авторська) «Толерантна особистість» (вхідний контроль)
2	Основна частина	
	теоретичний та практичний блок	Вправа «Колаж толерантного військовослужбовця» Вправа «Стереотипні окуляри» Вправа «Особистий аудит» Рольова гра «Цивілізація»
3	Заключна частина	
	підбиття підсумків першого дня заняття; отримання зворотного зв'язку від учасників	Вправа на рефлексію «Клубок»
	визначення домашнього завдання	Розробити план пропозицій до заходів на рік зі створення толерантного освітнього середовища (відповідно до посади)
	релаксація і процедури завершення першого дня тренінгу	Ритуал прощання «Лотос»
Другий день		
1	Вступна частина	
	актуалізація матеріалу попереднього заняття	Вправа «Мені приємно тобі сказати...»
	актуалізація теми поточного тренінгу і з'ясування очікувань	Вправа «Поговорімо про день вчорашній»
	уточнення та повторення правил групи	Вправа «Актуалізація норм взаємодії» Бесіда «Створення толерантного освітнього середовища» (за матеріалами домашнього завдання)
2	Основна частина	
	теоретичний та практичний блок	Вправа «Доміно» Вправа «Якщо б ..., то я почав би...» Вправа «Антистресова релаксація» (рекомендована Всесвітньою організацією охорони здоров'я) Диспут «Межі толерантності» Вправа «Траєкторія невизначеності» Вправа «Керівник-співробітник-підлеглий»
3	Заключна частина	
	підбиття підсумків другого дня заняття	Вправа «Згода, незгода, оцінка»

Продовження додатка Д

	отримання зворотного зв'язку від учасників	Вправа «Шлях до толерантності» Анкета (авторська) «Толерантна особистість» (вихідний контроль)
	релаксація і процедури завершення тренінгу	Ритуал прощання «Лист»

Передбачуваний результат:

Розширення уявлень про способи взаємодії у професійному середовищі, набуття нових умінь толерантної взаємодії, таких як: співпраця, повага, усвідомлення права кожної людини на індивідуальність (оцінка проводиться за допомогою анкети-відгуку).

Актуалізація потреб до самопізнання, розвитку інтересів до інших людей.

Структура тренінгового дня:

- повідомлення правил учасника тренінгу, знайомство та розминка;
- виконання основних вправ, з обговоренням кожної та виконання у разі потреби допоміжних вправ;
- завершення тренінгу (усвідомлення необхідності виробляти та демонструвати толерантну поведінку).

Зазвичай учасники тренінгу формально знайомі (оскільки працюють в одному навчальному закладі), тому вправа на знайомство виконується з метою розкрити їх з того боку, з якого в умовах повсякденної діяльності вони не могли себе проявити (наприклад, розповісти про свої хобі, свій професійний шлях, свої найбільші досягнення і найбільші розчарування тощо).

Запропоновані вправи основного блоку є варіативними, спостерігаючи за роботою групи, тренер визначає які з них доцільно провести в групі.

Заняття з кожною групою ведуть два ко-тренери, які розподіляють між собою обов'язки з керівництва групою. Тренери демонструють відкритість і включеність в роботу групи, мають уникати «зверхності» у ставленні («Я – керівник, ти – підлеглий». «Я – вчитель, ти – учень») до учасників тренінгу.

Тест
для визначення рівня сформованості когнітивного компонента
толерантності (авторська розробка)

Субтест 1.

Шановний колего!

Просимо Вас відповісти на поставлені запитання

Прізвище, ім'я _____

1. Дайте визначення поняття «толерантність»

2. Запропонуйте своє визначення поняття «взаємодія на принципах толерантності»

3. Заповніть пропуски в тексті:

«Толерантність найчастіше притаманна тим людям, за результатами поведінки яких можна говорити, що вони є,,, такими, що готові підтримувати на належному рівні власну якісну адаптацію щодо всіх різновидів соціального життя».

4. Дайте визначення поняття «інтолерантність»

5. У чому полягає зміст толерантності офіцера?

6. Обґрунтуйте сутність поняття «толерантність офіцера Національної гвардії України»

7. Чим визначаються межі толерантності?

8. На яких принципах базується толерантність?

9. Які нормативні документи з толерантності Ви знаєте?

10. Які функції виконує толерантність у СБД?

Обробка результатів

Відповіді курсантів оцінюються за 10-бальною шкалою. Під час оцінювання до уваги беруться правильність (дієвість) та усвідомленість відповідей респондентів на запитання.

Продовження додатка Е

За повну та ґрунтовну відповідь курсант може отримати 1 бал, за неповну з незначними помилками – 0,5 бали, за неправильну відповідь – 0 балів. (Максимальна можлива оцінка за субтест – 10 балів).

Субтест 2.

1. Використання принципів толерантності в СБД – це:
 - а) взаємостосунки у дотриманні миру та безпеки;
 - б) продуктивність діяльності;
 - в) опора для прийняття управлінських рішень.

2. Толерантність офіцера НГУ сприятиме:
 - а) ефективному матеріальному забезпеченню;
 - б) професійній соціалізації і якій підготовці;
 - в) засвоєнню знань.

3. Толерантна поведінка офіцера НГУ базується на таких принципах:
 - а) законності, гуманізму, поваги прав людини;
 - б) сумнівності, дискримінації;
 - в) аморальності, поступливості.

4. Толерантні відносини у військовому колективі виражаються у:
 - а) пасивності і нейтральності позицій;
 - б) повазі, знаходженні компромісів, моральних і ділових якостях;
 - в) неприйнятті думки, що відрізняється від власної.

5. Толерантність офіцера НГУ є чинником, який:
 - а) поділяє людей на хороших і поганих;
 - б) дає можливість не втручатися і нікому нічого не доводити;
 - в) регулює стосунки.

6. Функції толерантності офіцера НГУ:
 - а) деструктивна, самостверджуюча, руйнівна;
 - б) орієнтаційна, освітня, правова;
 - в) миротворча, регулююча, психологічна, виховна, комунікативна.

7. Толерантність офіцера НГУ проявляється:
 - а) як здатність без агресії сприймати відмінні від свого власного судження;
 - б) у пасивності до інших точок зору;
 - в) у бездіяльності.

8. Толерантність офіцера НГУ має межі конструктивного вияву і не поширюється на:
 - а) агресію, ворожнечу, насильство;
 - б) іншу точку зору;
 - в) інші політичні погляди.

9. Відмітьте твердження, що характеризує толерантну поведінку офіцера НГУ:
 - а) неупереджене ставлення до представників іншої статі;
 - б) припускати наявність у інших власної позиції;
 - в) зберігати рівновагу у різних несподіваних ситуаціях.

Продовження додатка Е

10. Офіцер НГУ толерантний, коли:

- а) критично ставиться до себе;
- б) не перекладає відповідальність на інших;
- в) проявляє демократичний підхід.

Відповіді оцінюються за 10-бальною шкалою. За вірну відповідь курсант може отримати 1 бал, за невірну відповідь – 0 балів. (Максимальна можлива оцінка за субтест – 10 балів).

Максимальна можлива оцінка за виконання тесту дорівнює сумі балів за субтести – 20 балів .

0–4 – низький рівень

5–12 – середній рівень

13–20 – високий рівень

Анкета
для визначення рівня сформованості емоційно-вольового компонента
толерантності (авторська розробка)

Шановний колего!

Ми проводимо дослідження, пов'язане з удосконаленням підготовки майбутніх офіцерів НГУ. Нам бажано знати Вашу думку з цього питання. Анкета анонімна. Ваші відповіді будуть використовуватися лише в узагальненому вигляді.

1. Чи вважаєте Ви, що толерантність матиме позитивний вплив на службову діяльність військовослужбовців НГУ? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
2. Чи вважаєте Ви доцільною підготовку курсантів НАНГУ до службово-бойової діяльності на принципах толерантності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
3. Хотіли б Ви отримати спеціальну підготовку до використання принципів толерантності в службово-бойовій діяльності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
4. Чи є важливою, на Вашу думку, здатність здійснювати службово-бойову діяльність офіцера на принципах толерантності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
5. Чи хотіли б Ви використовувати принципи толерантності у майбутній професійній діяльності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
6. Чи є у Вас бажання підвищувати власну професійну компетентність шляхом розвитку толерантності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
7. Чи цікаво Вам опановувати технології СБД на принципах толерантності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
8. Чи переконані Ви у значущості толерантності у СБД? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
9. Чи переконані Ви у доцільності впровадження СБД на принципах толерантності? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні
10. Чи є у Вас прагнення передати свої знання та вміння здійснення СБД на принципах толерантності майбутнім підлеглим і колегам? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні

Дякуємо за співпрацю

Обробка результатів

Відповіді оцінювалися:

Так – 1; скоріше так, ніж ні – 0,5; скоріше ні, ніж так – 0,25; ні – 0.

Підсумкове оцінювання емоційно-вольового компоненту:

0–2 бали – низький рівень емоційно-вольового компоненту

3–6 – середній рівень емоційно-вольового компоненту

7–10 – високий рівень емоційно-вольового компоненту.

Методика «Індекс толерантності»

Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова, О. Є. Хухлаєв, Л. А. Шайгерова
 ВІК _____ СТАТЬ: ЧОЛ. ___ ЖІН. _____

Інструкція: Шановний учаснику дослідження!

Оцініть, будь ласка, наскільки Ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, і відповідно до цього поставте позначку (обведіть в коло) цифру, що відповідає вашому вибору напроти кожного твердження:

№ з\п	Твердження	Абсолютно не згоден	Не згоден	Скоріше не згоден	Скоріше згоден	Згоден	Повністю згоден
1	У засобах масової інформації може бути представлена будь-яка думка	6	5	4	3	2	1
2	У змішаних шлюбах зазвичай більше проблем, ніж в шлюбах між людьми однієї національності	6	5	4	3	2	1
3	Якщо друг зрадив, треба помститися йому	6	5	4	3	2	1
4	До кавказців стануть ставитися краще, якщо вони змінять свою поведінку	1	2	3	4	5	6
5	У суперечці може бути правильною тільки одна точка зору	1	2	3	4	5	6
6	Злиденні й бурлаки самі винуваті у своїх проблемах	6	5	4	3	2	1
7	Нормально вважати, що твій народ краще, ніж усі інші	1	2	3	4	5	6
8	З неохайними людьми неприємно спілкуватися	1	2	3	4	5	6
9	Навіть якщо в мене є своя думка, я готовий вислухати й інші точки зору	6	5	4	3	2	1

Продовження додатка И

10	Усіх психічно хворих людей необхідно ізолювати від суспільства	6	5	4	3	2	1
11	Я готовий прийняти в якості члена своєї сім'ї людину будь-якої національності	6	5	4	3	2	1
12	Біженцям треба допомагати не більше, ніж усім іншим, тому що в місцевих проблемах не менше	6	5	4	3	2	1
13	Якщо хтось поводить себе зі мною грубо, я відповідаю тим же	6	5	4	3	2	1
14	Я прагну, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей	1	2	3	4	5	6
15	Для наведення порядку в країні необхідна «сильна рука»	1	2	3	4	5	6
16	Приїжджі повинні мати ті ж права, що й місцеві жителі	1	2	3	4	5	6
17	Людина, яка думає не так, як я, викликає в мене роздратування	6	5	4	3	2	1
18	До деяких націй і народів важко добре ставитися	1	2	3	4	5	6
19	Безладдя мене дуже дратує	6	5	4	3	2	1
20	Будь-які релігійні течії мають право на існування	6	5	4	3	2	1
21	Я можу уявити чорношкіру людину своїм близьким другом	6	5	4	3	2	1
22	Я прагнув би стати більш терпимою людиною стосовно інших	1	2	3	4	5	6

Продовження додатка И

Отримані результати піддаються кількісному і якісному аналізу.

1. Для кількісного аналізу підраховується загальний результат, без поділу на субшкали. Отримані бали підсумовуються.

Оцінка виявленого рівня толерантності.

Низький рівень толерантності (22-60 балів). Результати свідчать про високу інтолерантність по відношенню до навколишнього світу і людей.

Середній рівень (61-99 балів). Результати свідчать про поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис.

Високий рівень (100-132 бали). Яскраво виражені риси толерантної особистості. Однак результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), свідчать про розмивання у людини «кордонів толерантності»

2. Якісний аналіз толерантності полягає в поділі на субшкали. Назви субшкал і номери тверджень подані в ключі.

Ключ

Субшкала	номери тверджень
Етнічна толерантність	2, 4, 7, 1, 14, 18,21
Соціальна толерантність	1,6, 8, 10, 12, 15, 16, 20
Толерантність як риса особистості	3, 5, 9, 13, 17, 19, 22

Методика встановлення рівня толерантності до невизначеності
(С. Баднер в адаптації Г. Солдатової)

Інструкція. Оцініть, будь ласка, ступінь своєї згоди або незгоди з наведеними нижче твердженнями. Оцінку здійснюєте наступним чином:

абсолютно згоден – 7 балів; згоден – 6 балів; скоріше згоден – 5 балів; не знаю – 4 бали; скоріше не згоден – 3 бали; не згоден – 2 бали; абсолютно не згоден – 1 бал.

№ з\п	Твердження	Ступінь згоди						
		1	2	3	4	5	6	7
1	Спеціаліст, який не може дати чітку відповідь, мабуть не надто багато знає	1	2	3	4	5	6	7
2	Я б хотів пожити за кордоном якийсь час	1	2	3	4	5	6	7
3	Немає такої проблеми, яку не можна вирішити	1	2	3	4	5	6	7
4	Люди, які підкорили своє життя розкладом, напевно, позбавляють себе більшості радощів життя	1	2	3	4	5	6	7
5	Хороша робота – це та, на якій завжди ясно, що потрібно робити і як це потрібно робити	1	2	3	4	5	6	7
6	Цікавіше займатися складною проблемою, ніж вирішувати просту	1	2	3	4	5	6	7
7	У довготривалій перспективі більшого можна домогтися, вирішуючи маленькі, прості проблеми, ніж великі і складні	1	2	3	4	5	6	7
8	Часто найбільш цікаві люди – це ті, хто не боїться бути оригінальним і не схожим на інших	1	2	3	4	5	6	7
9	Звичне завжди краще незнайомого	1	2	3	4	5	6	7
10	Люди, які наполягають на відповіді або «так», або «ні», просто не знають, наскільки все насправді складно	1	2	3	4	5	6	7
11	Людина, яка веде рівне, розмірене життя без особливих сюрпризів і несподіванок, насправді має бути вдячна долі	1	2	3	4	5	6	7
12	Багато з найбільш важливих рішень засновані на неповній інформації	1	2	3	4	5	6	7
13	Я більше люблю вечірки зі знайомими людьми, ніж ті, на яких більшість людей абсолютно мені не знайомі	1	2	3	4	5	6	7
14	Вчителі і наставники, які нечітко формулюють завдання, дають шанс проявити ініціативу та оригінальність	1	2	3	4	5	6	7
15	Чим швидше ми все прийдемо до єдиних цінностей та ідеалів, тим краще	1	2	3	4	5	6	7
16	Хороший учитель – це той, хто змушує тебе думати про твої погляди на речі	1	2	3	4	5	6	7

Продовження додатка К

Математична обробка. Кожній відповіді на парний пункт присвоюється від 1 до 7 балів (абсолютно незгоден – 1 бал, абсолютно згоден – 7 балів). Кожній відповіді на непарний пункт присвоюється реверсивний бал (абсолютно незгоден – 7 балів, абсолютно згоден – 1 бал). Потім підраховується загальна сума балів, набраних за всіма 16 пунктами. Чим вище цей показник, тим більше інтолерантний до невизначеності респондент.

У методиці також представлені три субшкали. Підрахунок суми балів за окремими субшкалами дозволяє виявити основне джерело інтолерантності до невизначеності: новизну проблеми, складність проблеми або нерозв'язність проблеми. Назва субшкал і номери тверджень дані в ключі.

ключ

№ з\п	Субшкала	Номери тверджень
1	Новизна проблеми	2, 9, I, 13
2	Складність проблеми	4, 5, 6, 7, 8, 10, 14, 15, 16
3	Нерозв'язність проблеми	1,3, 12

Значення загального показника і показників за субшкалами конкретного респондента порівнюються з середніми значеннями, наведеними в таблиці

Шкала	Середні значення	Стандартне відхилення
Новизна проблеми	15,91	4,51
Складність проблеми	29,69	6,07
Нерозв'язність проблеми	11,95	3,41
Загальний показник	57,55	9,74

Опитувальник «Шкала емоційного відгуку»

(А. Меграбян, Н. Епштейн)

Інструкція: прочитайте наведені нижче твердження та оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них (поставте позначку у відповідній графі бланка для відповідей), орієнтуючись на те, як ви зазвичай поведетеся в подібних ситуаціях.

БЛАНК ВІДПОВІДІ

Стать _____ Вік _____ Дата _____

№ з/п	Твердження	Відповідь			
		Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	Я засмучуюсь, коли бачу, що незнайома людина почувається серед інших людей самотньо.				
2	Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття.				
3	Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати.				
4	Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно.				
5	Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів.				
6	Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів.				
7	Я б сильно хвилювався (хвилювалася), якби мав (мала) повідомити людині неприємну для неї звістку.				
8	На мій настрій сильно впливають оточуючі люди.				
9	Мені хотілося б отримати професію, пов'язану зі спілкуванням з людьми.				
10	Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки.				
11	Коли я бачу, як плаче людина, то й сам (сама) засмучуюся				

Продовження додатка Л

12	Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливою (щасливим).				
13	Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді.				
14	Коли я бачу, що з кимось погано поводяться, то завжди серджуся.				
15	Я можу залишатися спокійним (спокійною), навіть якщо всі навколо хвилюються.				
16	Мені неприємно, коли люди під час перегляду кінофільму зітхають і плачуть.				
17	Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає.				
18	Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
19	Я переживаю, коли бачу людей, що легко засмучуються через дрібниці.				
20	Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин.				
21	Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книжці				
22	Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей.				
23	Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм.				
24	Я можу залишитися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо.				
25	Маленькі діти плачуть без причини.				

Продовження додатка Л

Обробка результатів проводиться у відповідності з ключем.

Номер твердження	Відповідь (в балах)			
	Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
1	4	3	2	1
2	1	2	3	4
3	4	3	2	1
4	1	2	3	4
5	4	3	2	1
6	4	3	2	1
7	4	3	2	1
8	4	3	2	1
9	4	3	2	1
10	4	3	2	1
11	4	3	2	1
12	4	3	2	1
13	4	3	2	1
14	4	3	2	1
15	1	2	3	4
16	1	2	3	4
17	1	2	3	4
18	4	3	2	1
19	4	3	2	1
20	4	3	2	1
21	1	2	3	4
22	4	3	2	1
23	4	3	2	1
24	1	2	3	4
25	1	2	3	4
Σ				

Інтерпретація результатів: 82-90 балів - дуже високий рівень; 63-81 бал - високий рівень; 37-62 балів - нормальний рівень; 36-12 балів - низький рівень; 11 балів і менше - дуже низький рівень.

Методика «Дослідження вольової саморегуляції»
(А. В. Зверьков, Е. В. Ейдман)

Інструкція: уважно прочитайте кожне твердження у тесті і вирішіть, правильне чи неправильне це твердження щодо Вас. Якщо правильне, то у бланку для відповідей проти номера цього твердження поставте знак "плюс" (+), а якщо неправильне – "мінус" (-).

БЛАНК ВІДПОВІДІ

№ з\п	Твердження	Відмітка -/+
1	Якщо щось не клеїться, у мене нерідко з'являється бажання залишити цю справу.	
2	Я не покидаю своїх планів і справ, навіть якщо доведеться обирати між ними і приємною компанією.	
3	Мені неважко стримати спалах гніву, якщо це необхідно.	
4	Зазвичай я зберігаю спокій в очікуванні приятеля, який запізнюється.	
5	Мене важко відволікти від розпочатої роботи.	
6	Мене сильно вибиває з колії фізичний біль.	
7	Я завжди намагаюся вислухати співрозмовника не перебиваючи, навіть якщо йому не терпиться заперечити.	
8	Я завжди «гну» свою лінію.	
9	Якщо потрібно, я можу не спати впродовж ночі (наприклад, робота, чергування) і весь наступний день бути у «хорошій формі».	
10	Мої плани дуже часто перекреслюють зовнішні обставини.	
11	Я вважаю себе терплячою людиною.	
12	Мені не просто примусити себе холоднокровно спостерігати за видовищем, яке хвилює.	
13	Мені рідко вдається примусити себе продовжити роботу після серії образливих невдач.	
14	Якщо я ставлюся до когось погано, мені важко приховати це.	
15	Я можу зайнятися своїми справами за незручних та невідповідних обставин, якщо це необхідно.	
16	Мені сильно ускладнює роботу усвідомлення того, що її необхідно обов'язково зробити до певного терміну.	
17	Вважаю себе рішучою людиною.	
18	Фізичну втому я переносю легше, ніж інші.	

Продовження додатка М

19	Краще почекати ліфт, який щойно поїхав, ніж підніматися сходами.	
30	Зіпсувати настрій мені не так просто.	
30	Іноді якась дрібниця охоплює мої думки, не дає спокою, і я ніяк не можу від неї відчепитися.	
30	Мені важче зосередитись на завданні або роботі, ніж іншим.	
30	Пересперечати мене важко.	
30	Я завжди прагну закінчити розпочаті справи.	
30	Мене легко відволікти від справ.	
30	Я іноді помічаю, що намагаюсь досягти свого всупереч обставинам.	
30	Люди часом заздять моєму терпінню і ретельності.	
30	Мені важко зберегти спокій у стресовій ситуації.	
30	Я помічаю, що під час монотонної роботи несвідомо починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це призводить до погіршення результатів.	
30	Мене, зазвичай, сильно дратує, коли «перед носом» зачиняються двері транспорту або ліфта, який від'їжджає.	

Обробка результатів

Мета обробки результатів — визначення величин індексів вольової саморегуляції за пунктами загальної шкали (В) й індексів за субшкалами «настирливість» (Н) і «самоконтроль» (С).

Кожен індекс — це сума балів, отримана при підрахунку збігів відповідей досліджуваного з ключем загальної шкали або субшкали.

В опитувальнику шість маскувальних тверджень, тому загальний сумарний бал за шкалою «В» має перебувати у діапазоні від 0 до 24, за субшкалою «настирливість» — від 0 до 16 і за субшкалою «самоконтроль» — від 0 до 13.

Ключ для підрахунку індексів вольової саморегуляції

Загальна шкала	1-, 2+, 3+, 4+, 5+, 6-, 13- 14- 16-, 17+, 22-, 24+, 25-, 27+,	7+, 9+, 10-, 11+, 18+, 20+, 21-, 28-, 29-, 30-
«Настирливість»	1-, 2+, 5+, 6-, 9+, 10 17+, 18+, 20+, 22-,	-, 11+, 13- 16-24+, 25- 27+
«Самоконтроль»	3+, 4+, 5+, 7+, 13-, 24+, 27+, 28-,	14-, 16-, 21-, 29-, 30-

Аналіз результатів

У загальному вигляді під рівнем вольової саморегуляції мають на увазі міру володіння власною поведінкою у різних ситуаціях, здатність свідомо управляти своїми діями, станами та спонуканнями.

Рівень розвитку вольової саморегуляції може бути охарактеризований в цілому й окремо за такими властивостями характеру як настирливість і самоконтроль.

Продовження додатка М

Рівні вольової саморегуляції визначаються у зіставленні з середніми значеннями кожної шкали. Якщо вони становлять більшу половину максимально можливої суми збігів, то цей показник відображає високий рівень розвитку загальної саморегуляції, настирливості або самоконтролю. Для шкали «В» ця величина дорівнює 12, для шкали «Н» — 8, для шкали «С» — 6.

Високий бал за шкалою «В» притаманний особам емоційно зрілим, активним, незалежним, самостійним. Для них характерний спокій, впевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття власного обов'язку. Як правило, вони добре рефлексують особисті мотиви, планомірно реалізують наміри, вміють розподіляти зусилля і здатні контролювати свої вчинки; їм властива виражена соціально-позитивна спрямованість. Іноді можливе зростання внутрішньої напруженості, пов'язаної із прагненням проконтролювати кожен нюанс власної поведінки і тривогою з приводу її спонтанності.

Методика діагностики загальної комунікативної толерантності

В. Бойко

Дана методика дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками – неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера зі спілкування тощо.

Бланк методики

Інструкція:

уважно прочитайте кожне твердження та усвідомте, про що в ньому йдеться. Оцініть твердження відповідно до інструкції оцінювання. Свою відповідь проставте у клітинці бланка (бали). Таким чином по чергово оцініть всі твердження.

Нижче наводяться твердження, скористайтеся оцінками від 0 до 3 балів, щоб переконатися, наскільки вони є вірними особисто до Вас:

- 0 балів – зовсім невірно;
- 1 бал – вірно певною мірою;
- 2 бали – вірно значною мірою;
- 3 бали – вірно вищою мірою.

1.

Перевірте себе: наскільки Ви здатні приймати чи не приймати індивідуальність людей, що Вам зустрічаються. Індивідуальність іншого – це насамперед те, що створює особливе в ньому: надане природою, виховане, засвоєне в середовищі буття. Міра невідповідності особистісних підструктур партнерів створює відмінності їх індивідуальностей.

Твердження	Бали
1. Повільні люди зазвичай приводять мене у стан нервового збудження.	
2. Мене дратують метушливі, непосидючі люди.	
3. Галасливі дитячі ігри витримую важко.	
4. Оригінальні, нестандартні, яскраві особистості найчастіше впливають на мене негативно.	
5. Бездоганна у всьому людина насторожила б мене.	
ВСЬОГО:	

Продовження додатка Н**2.**

Перевірте себе: чи немає у Вас тенденції оцінювати людей, керуючись з особистим «Я».

Твердження	Бали
1. Мене зазвичай примушує нервувати нетямущий співрозмовник.	
2. Мене дратують любителі поговорити.	
3. Я б обтяжливо спілкувався з байдужим для мене попутником у потязі, літаку, якщо він виявить ініціативу.	
4. Я б обтяжливо спілкувався з випадковим попутником, який поступається мені за рівнем знань і культури.	
5. Мені важко знайти спільну мову з партнерами іншого інтелектуального рівня, ніж я.	
ВСЬОГО:	

3.

Перевірте себе: наскільки категоричні чи консервативні Ваші оцінки на адресу оточуючих.

Твердження	Бали
1. Сучасна молодь справляє неприємне враження своїм зовнішнім виглядом (зачіски, косметика, одяг).	
2. Так звані «нові росіяни» зазвичай справляють неприємне враження безкультур'ям або жадобою.	
3. Представники деяких національностей в моєму оточенні викликають у мене антипатію.	
4. Є тип чоловіків (жінок), котрих я дуже не люблю.	
5. Терпіти не можу ділових партнерів з низьким професійним рівнем.	
ВСЬОГО:	

4.

Перевірте себе: наскільки Ви вмієте приховувати або згладжувати неприємне враження під час зіткнення з некомунікабельними рисами інших людей.

Твердження	Бали
1. Вважаю, що на грубість треба відповідати тим же.	

Продовження додатка Н

2. Мені важко не подавати виду, якщо людина мені чимось неприємна.	
3. Мене дратують люди, які прагнуть під час сварки відстоювати лише свою позицію.	
4. Мені не подобаються самовпевнені люди.	
5. Зазвичай мені важко утриматися від зауваження на адресу злісної або знервованої людини, яка штовхається в транспорті.	
ВСЬОГО:	

5.

Перевірте себе: чи є у Вас схильність переробляти і перевиховувати партнера.

Твердження	Бали
1. Я маю звичку повчати оточуючих.	
2. Невиховані люди обурюють мене.	
3. Я часто зупиняю свою увагу на тому, що намагаюся виховувати когось.	
4. Я за звичкою постійно роблю комусь зауваження.	
5. Я люблю командувати близькими.	
ВСЬОГО:	

6.

Перевірте себе: наскільки Ви схильні підлаштовувати партнерів під себе, робити їх зручними.

Твердження	Бали
1. Мене дратують люди похилого віку, коли в години пік їх можна зустріти в міському транспорті або в магазині.	
2. Проживати в номері готелю зі сторонньою людиною для мене – це просто тортури.	
3. Коли партнер не згодний у чомусь з моєю правильною позицією, то зазвичай це мене дратує.	

Продовження додатка Н

4. Я виявляю нетерплячість, коли мені заперечують.	
5. Мене дратує, коли партнер робить щось по-своєму, не так, як мені хочеться.	
ВСЬОГО:	

7.

Перевірте себе: чи притаманна Вам така тенденція поведінки.

Твердження	Бали
1. Зазвичай я сподіваюсь, що мої кривдники отримають за заслугами.	
2. Мені часто докоряють тим, що я буркотливий.	
3. Я довго пам'ятаю образи, завдані мені тими, кого я ціную та поважаю.	
4. Не можна пробачати співробітникам нетактовні жарти	
5. Якщо діловий партнер ненароком зачепить мою самолюбність, я все одно на нього ображуся.	
ВСЬОГО:	

8.

Перевірте себе: наскільки Ви можете миритися з дискомфорними станами оточуючих.

Твердження	Бали
1. Я засуджую людей, які плачуться «у чужий жилет».	
2. Внутрішньо я не схвалюю колег (приятелів), які за будь-якого зручного випадку розповідають про свої недуги.	
3. Я намагаюся уникати розмови, коли хтось починає скаржитись на своє сімейне життя.	
4. Зазвичай я без особливої уваги вислуховую сповіді друзів (подруг).	
5. Мені іноді хочеться розізлити кого-небудь з рідних або друзів.	
ВСЬОГО:	

Продовження додатка Н**9.**

Перевірте себе: які Ваші адаптивні здібності у взаємодії з людьми.

Твердження	Бали
1. Зазвичай мені важко піти на поступки партнерам.	
2. Мені важко знайти спільну мову з людьми, в яких поганий характер.	
3. Зазвичай я важко пристосовуюсь до нових партнерів зі спільної роботи.	
4. Я утримуюсь підтримувати стосунки з дещо дивними людьми.	
5. Найчастіше я принципово наполягаю на своєму, навіть якщо розумію, що партнер має рацію.	
ВСЬОГО:	

Загальна таблиця

1. Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини.	
2. Використання себе як еталон під час оцінювання інших.	
3. Категоричність або консервативність в оцінках людей.	
4. Невміння стримувати себе або згладжувати неприємні почуття під час зіткнення з некоммунікбельними якостями партнерів.	
5. Прагнення переробити, перевиховати партнера.	
6. Прагнення підлаштовувати партнера під себе, зробити його зручним.	
7. Невміння пробачити іншому його помилки, незграбність, ненароком завдані неприємності.	
8. Нетерпимість до фізичного чи психічного дискомфорту партнера.	
9. Невміння пристосовуватися до партнера.	
ВСЬОГО:	

Обробка результатів

Підраховується сума балів, отриманих за всіма дев'ятьма ознаками.

Високий рівень комунікативної толерантності - до 30 балів.

Середній рівень комунікативної толерантності від - 30 до 40 балів.

Низький рівень комунікативної толерантності від - 41 до 135 балів.

Питання**для співбесіди з майбутніми офіцерами НГУ щодо спрямованості майбутніх офіцерів до СБД на принципах толерантності**

Яка, на Вашу думку, основна мета толерантності у СБД? Наведіть конкретний перелік практичних умінь, які Вам допоможуть.

Які практичні вміння необхідні для впровадження толерантного підходу?

Чого Ви зможете навчити підлеглих щодо толерантного підходу?

Чи швидко адаптуєтеся у нових умовах? Що допомагає Вам?

Якими вміннями має володіти офіцер для ефективного впровадження толерантного підходу?

Чи існує, на Вашу думку, різниця між терпимістю і байдужістю? Наведіть приклад із військової сфери.

Як Ви вважаєте, до чого не можна проявляти толерантність офіцеру НГУ? Обґрунтуйте свою думку.

Яким чином потрібно формувати толерантність у військовослужбовців НГУ?

Як Ви вважаєте, чи потрібно пробачати іншим їх помилки? Обґрунтуйте свою думку.

10. Якими рисами характеризується толерантний військовослужбовець НГУ?

Обробка результатів.

На основі співбесіди досліджувалася здатність майбутніх офіцерів до реалізації спілкування на принципах толерантності в СБД.

Відповіді оцінювалися за 10-бальною шкалою. Курсантам ставили по 5 запитань на вибір. Кожне запитання оцінювалося від 0 до 2 балів. Під час оцінювання до уваги бралися повнота та вмотивованість відповідей респондентів на запитання співбесіди.

Карта
експертної оцінки рівня сформованості толерантності майбутніх
офіцерів НГУ

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Фах _____

Стаж роботи _____

Науковий ступінь _____

Заклад, де працює _____

Інструкція

Перед Вами бланк, що містить перелік показників ступеня вираженості різних компонентів толерантності. Для нас дуже цінною є Ваша думка з цього питання, тому просимо дотримуватися об'єктивності в оцінюванні курсанта. Процедура оцінювання: спочатку напишіть у бланку прізвища курсантів, яких Ви оцінюєте, потім прочитайте весь перелік показників та оцініть, наскільки вони притаманні оцінюваному курсанту.

Критерії оцінювання:

5 балів – показник наявний завжди;

4 бали – проявляється часто;

3 бали – проявляється зрідка;

2 бали – проявляється інколи;

1 балів – не проявляється.

Прізвища курсантів:

1 _____

2 _____

3 _____

4 _____

5 _____

Компоненти толерантності	Показники	Оцінка				
		курсанти				
		1	2	3	4	5
Когнітивний	Знання про сенс толерантної взаємодії					
	Знання про толерантність, її види, права людини, нормативні акти, пов'язані з толерантністю, межі толерантності					
	Знання про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами					

Продовження додатка Р

Емоційно-вольовий	Налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію						
	Емоційна незалежність і здатність ідентифікувати себе з іншою людиною, здатність уявляти себе на місці цієї людини і надавати на цій основі допомогу						
	Відповідальність за свої дії, прийняття рішень без довгих сумнівів і боязні невдачі, самоконтроль та стресостійкість						
Діяльнісний	Здатність проєктувати та здійснювати свою взаємодію як толерантну щодо різних осіб						
	Володіння комплексом толерантних комунікативних умінь						
	Здатність пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову в різних обставинах без упередженості						
	Здатність розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах						

100 % толерантності відповідають максимальній загальній кількості балів – 50.

Рівень толерантності високий – > 70 % (> 35 балів).

Рівень середній – від 35 % до 69 % (25–49 балів).

Рівень толерантності низький – < 35 % (< 25 балів).

**Опитувальник
для самооцінювання курсантами рівня толерантності**

Шановний колего!
Дайте відповіді на поставлені запитання:

№	Оцініть свої знання, особистісні якості та вміння за 5-бальною шкалою: 5 балів - повністю згоден; 0 балів – не згоден	Оцінка
1.	Я маю достатньо знань про сенс толерантної взаємодії	
2.	Я маю достатньо знань про толерантність, її види, права людини, нормативні акти, пов'язані з толерантністю, межі толерантності	
3.	Я маю достатньо знань про різноманітність способів вирішення проблем та особливості сприйняття реальності різними особами	
4.	Я маю здатність володіти собою так, щоб поважати інших як самого себе	
5.	Я маю налаштованість на толерантне спілкування і взаємодію	
6.	Я намагаюсь здійснювати самоконтроль поведінки	
7.	Я маю здатність проектувати та здійснювати свою взаємодію як толерантну щодо різних осіб	
8.	Я володію здатністю розв'язувати службові та життєві проблеми на толерантних засадах	
9.	Я володію комплексом толерантних комунікативних умінь	
10.	Я маю здатність пристосовуватися до інших людей та знаходити з ними спільну мову в різних обставинах без упередженості	

Обробка результатів. Оцінки додаються по кожному компоненту.

Когнітивний компонент – твердження 1,2,3

Емоційно-ціннісний компонент – твердження 3,5,6

Діяльнісний компонент – твердження 7,8,9,10

Для когнітивного і емоційно-ціннісного компонентів рівні: 0-4 низький, 5-10 середній, 11-15 високий.

Для діяльнісного компонента рівні: 0-6 низький, 7-14 середній, 15-20 високий.

Додаток Т

Анкета
для визначення готовності науково-педагогічних працівників щодо
формування у курсантів толерантності

Шановний колего, ми проводимо дослідження, спрямоване на формування у курсантів толерантності. Просимо Вас відповісти на запропоновані запитання.

1. Чи вважаєте Ви, що формування у курсантів толерантності є доцільним? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні.
2. Чи потрібно, на Вашу думку, вести спеціальну підготовку? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні.
3. Чи готові Ви до формування у курсантів толерантність в освітньому процесі? (підкреслити)
а) так; б) скоріше так, ніж ні; в) скоріше ні, ніж так; г) ні.
4. Чого не вистачає викладачам та офіцерам Вашого навчального закладу для формування толерантності? (підкреслити)
а) методичного забезпечення;
б) програмного забезпечення;
в) зразків розробок;
г) часу;
д) знань;
е) матеріального заохочення;
є) свій варіант:
5. Як часто Ви проводите роботу з формування у курсантів толерантності під час своєї діяльності? (підкреслити)
а) постійно; б) часто; в) інколи; г) ніколи.
6. Вкажіть, на яких етапах навчання доцільно впроваджувати формування (підкреслити):
а) на лекціях;
б) на лабораторних (практичних) заняттях;
в) під час поточного (підсумкового) контролю;
г) під час самостійної роботи курсантів;
д) під час проходження курсантами стажування;
е) на виховних заходах.

Продовження додатка Т

7. Вкажіть, на яких етапах освітнього процесу Ви здійснюєте формування толерантності курсантів (підкреслити) та визначте, як часто це відбувається (за 5-бальною шкалою (0–5), де 0 – рідко, 5 – постійно).

- а) на лекціях _____;
- б) на лабораторних (практичних) заняттях _____;
- в) під час поточного (підсумкового) контролю _____;
- г) під час самостійної роботи курсантів _____;
- д) під час проходження курсантами практик (стажування) _____;
- е) під час кураторської роботи _____.

8. Які фактори, на Вашу думку, можуть створювати труднощі під час формування толерантності (підкреслити):

- а) відсутність зацікавленості у викладачів, офіцерів;
- б) відсутність зацікавленості у курсантів;
- в) недостатня розробленість методичного забезпечення;
- г) брак часу;
- д) інше:

Дякуємо за співпрацю

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові публікації, які відображають основні наукові результати дисертації******Статті у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:***

1. Тробюк Н., Дем'янишин В., Александрова О., Гончар В. Формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України як науково-педагогічна проблема. *Молодь і ринок*. 2019. № 10. С. 140–145. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.187323>.
2. Тробюк Н. Ю., Коломієць М. Б. Толерантність як професійно важлива якість майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. Збірник наукових праць Класичного приватного університету*. 2020. № 70. Т. 4. С. 161–166. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.30>.
3. Тробюк Н. Ю. Толерантність у професійній діяльності офіцера Національної гвардії України. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 26. С. 73–78. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/26.14>.
4. Тробюк Н. Формування толерантності офіцерів структурних підрозділів та викладачів Національної гвардії України в системі підвищення кваліфікації. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. 2021. № 38. Т. 3. С. 179–185. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-31>.

Продовження додатка У

5. Тробюк Н. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. № 80. Т. 2. С. 145–150. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.2.30>.

6. Тробюк Н., Зінченко В. Структура та зміст формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України у військових закладах вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2021. № 2 (38). С. 188–197. DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-2-30>.

7. Тробюк Н. Ю., Зінченко В. П. Аналіз підходів до вивчення меж толерантності у процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів національної гвардії України. *Педагогічні науки: теорія та практика*. 2022. № 3 (43). С. 95–103. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5622>.

8. Тробюк Н. Ю., Зінченко В. П., Тробюк Д. В. Роль концепту «толерантність» у формуванні професійної компетентності майбутніх офіцерів психологів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 51. С. 103–108. DOI: [10.31376/2410-0897-2023-1-51-103-108](https://doi.org/10.31376/2410-0897-2023-1-51-103-108).

Публікації у закордонних виданнях, проіндексованих у базі даних**Web of Science Core Collection:**

9. Medvid M., Trobyuk N., Storoska M., Lysychkina O., Medvid Yu. Experimental verification of the pedagogical conditions efficacy to build tolerance among future officers of the National Guard of Ukraine. *Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021)*. 2021. Vol. 104. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20211040>.

***Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав з
напрямку, з якого підготовлена дисертація:***

10. Trobyuk N. Application of active learning methods in formation of tolerance of future officers of the National Guard of Ukraine. «*JPEM*» *Journal of Pedagogy and Educational Management*. 2020. № 4. P. 160–167.

Методичні рекомендації:

11. Тробюк Н. Ю. Формування толерантності офіцерів Національної гвардії України : метод. рекомендації. Харків : НА НГУ, 2021. 72 с.

***Публікації, які додатково відображають наукові результати
дисертації:***

12. Тробюк Н., Кравченко О. Про профілактичні заходи щодо попередження суїцидальної поведінки у військовослужбовців Національної гвардії України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*. 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_1_4.

13. Тробюк Н., Медвідь М., Павлов Я., Медвідь Ю., Дем'янишин В., Александрова О. Шляхи формування та розвитку готовності офіцерів до управління їх підрозділами в умовах сумісного виконання завдань з підрозділами країн-партнерів України. *Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки*. 2018. № 14. С. 45–52. DOI 10.31651/2524-2660-2018-14-45-52/.

14. Тробюк Н. Ю., Тробюк Д. В. Можливості військових ритуалів у військово-патріотичному вихованні майбутніх офіцерів НГУ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 40. С. 158–164.

Тези, доповіді та інші матеріали наукових конференцій:

15. Тробюк Н., Кравченко О., Башкатов Е. Психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах. *Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 грудня 2015 р.). Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2015. С. 19–22.

16. Тробюк Н., Ігнатюк О. Науково-дослідницька робота як засіб формування лідерських якостей курсантів Національної гвардії України. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 19 жовт. 2016 р.). Харків : НТУ ХПІ, 2016. С. 38–44.

17. Тробюк Н., Кравченко О. Переваги та недоліки використання інформаційних технологій у навчальному процесі військовослужбовців. *Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України* : зб. тез доповідей VII наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 березня 2016 р.). Харків : НА НГУ, 2016. С. 63–64.

18. Тробюк Н., Кравченко О. Психологічна підготовка майбутніх фахівців ризиконебезпечного профілю діяльності до дій в екстремальних умовах. *Авіація та космонавтика: стан, досягнення і перспективи* : зб. матеріалів XXXVI всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених, курсантів та студентів. Ч. 1. (м. Кіровоград, 12 квіт. 2016 р.). Кіровоград : КЛА НАУ, 2016. С. 392–393.

19. Тробюк Н. Особливості толерантності військовослужбовця Національної гвардії України. *Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України* : зб. тез доповідей VIII наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2017 р.). Харків : НА НГУ, 2017. С. 157–158.

Продовження додатка У

20. Тробюк Н. Толерантність як необхідна складова професійної готовності майбутнього офіцера Національної гвардії України. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи* : зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 17–18 трав. 2018 р.). Полтава : НПУ ім. В. Г. Короленка, 2018. С. 195.

21. Тробюк Н. Толерантність військовослужбовців як протипага агресивних викликів суспільства. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи*: зб. тез доп. наук-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2018 р.). Харків: НА НГУ, 2018. С. 143.

22. Тробюк Н. Толерантність у контексті військово-професійної освіти. *Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : матеріали VIII Міжнар. інтернет-конф. молодих учених і студентів (м. Глухів 4–6 груд. 2018 р.). Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2018. С. 122.

23. Тробюк Н. Виховання толерантності у військовослужбовців Національної гвардії України інтерактивними методами навчання. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : зб. тез доп. наук-практ. конф. (м. Харків, 4–5 квітня 2019 р.). Харків : НА НГУ, 2019. С. 178.

24. Trobyuk N. Tolerance as an integrative quality of a soldier of the National Guard of Ukraine. *The 21st Century Challenges in Education and Science* : materials of the VII Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students. (Hlukhiv, April 17-18, 2019). Hlukhiv, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 2019. P. 293.

25. Тробюк Н. Сучасні підходи до розуміння поняття «толерантність». *Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи* : зб. матеріалів IV міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 22 травня 2019 р.). Полтава, НПУ ім. В. Г. Короленка, 2019. С. 171–174.

Продовження додатка У

26.Тробюк Н. Толерантність як якість особистості у професійній діяльності офіцера Національної гвардії України. *Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності* : зб. матеріалів V всеукр. наук.-прак. конф. (м. Херсон, 12–13 вер. 2019 р.). Херсон : КВНЗ Херсонська академія неперервної освіти, 2019. С. 210–215.

27.Тробюк Н. Гендерна толерантність як психолого-педагогічна проблема військових закладів вищої освіти. *Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України* : матеріали V всеукр. наук.-прак. конф. (м. Харків, 29 лист. 2019 р.). Харків : НА НГУ, 2019. С. 103–105.

28.Тробюк Н. Теоретичний аналіз проблеми толерантності в освітньому процесі підготовки майбутніх офіцерів НГУ. *Освіта XXI століття: молодіжний вимір* : матеріали звітної наук.-прак. конф. здобувачів освіти (ОНС «Доктор філософії») (м. Глухів, 6–7 лютого 2020 р.). Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра Довженка, 2020. С. 46–48.

29.Тробюк Н. Актуальність питання формування толерантності у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. *Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку* : матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 27–28 березня 2020 р.). Дніпро : Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, 2020. С. 212–214.

30.Тробюк Н. Осмислене відношення до професійної діяльності як передумова розвитку професійно-важливих якостей психологів. *Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України* : матеріали всеукр. наук.-прак. конф. (м. Харків, 17 квітня 2020 р.). Харків : НА НГУ, 2020. С. 53–57.

Продовження додатка У

31.Тробюк Н., Кравченко О. Толерантність у гендерному аспекті освітнього процесу Національної гвардії України. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу і поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18 вересня 2020 р.). Київ : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2020. С. 167–181.

32.Тробюк Н. Значення толерантності у професійній діяльності військовослужбовців. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 вересня 2020 р.). Одеса : Військова академія, 2020. С. 400–401.

33.Тробюк Н. Особливості освітнього середовища вищого військового навчального закладу. *Актуальні питання роботи з персоналом у складових сектору безпеки та оборони* : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 лютого. 2021 р.). Харків : НА НГУ, 2021. С. 96–98.

34.Тробюк Н. Критерії оцінювання рівня толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України : матеріали щорічної звітної наук.-практ. конф. здобувачів загальної середньої, передвищої і вищої освіти, аспірантів, молодих учених (здобувачі ОНС «Доктор філософії»), (м. Глухів, 11–12 березня 2021 р.). Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. Олександра Довженка, 2021. С. 46–50.

35.Тробюк Н. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 березня 2021 р.). Харків : НА НГУ, 2021. С. 89–90.

Продовження додатка У

36. Тробюк Н. Етапи формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України в освітньому процесі вищого військового навчального закладу. *Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення*: зб. тез доповідей I міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 травня 2021 року). Харків : НА НГУ, 2021.

37. Тробюк Н. Емоційно-вольовий компонент толерантності майбутнього офіцера Національної гвардії України. *Соціально психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України* : зб. тез доповідей II Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 травня 2021 року). Харків : НА НГУ, 2021.

38. Тробюк Н. Зміст толерантності особистості військовослужбовця Національної гвардії України. *Педагогіка, психологія та методики викладання: міжнародний досвід* : зб. тез Міжнар. наук. конф. (м. Рига, Латвія, 16–17 липня 2021 р.). Латвія, ISMA University of Applied Sciences, 2021. С. 96–100.

39. Тробюк Н., Кравченко О. Збереження психічного здоров'я військовослужбовців НАНГУ як важливий чинник ефективності професійної діяльності. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості: теорія та практика* : зб. тез доповідей II Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 вересня 2021 року). Харків : Укр. інж.-пед. акад, 2021. С. 50–52.

40. Тробюк Н. Роль куратора у процесі формування толерантності майбутніх офіцерів у військових закладах вищої освіти. *Толерантність в системі цінностей сучасної особистості* : зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 12 листопада 2021 року). Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 549–551.

41. Тробюк Н., Кравченко О. Толерантність в інформаційно-психологічному протиборстві медіа простору. *Інформаційна війна російської*

федерації проти України : зб. тез доповідей наук.-практ. семінару. (м. Харків, 10 грудня 2021 року). Харків : ХНУПС, 2021.

42. Тробюк Н. Ю. Проблема меж толерантності у військовій діяльності. *Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. Національної академії Національної гвардії України (м. Харків, 31 березня 2022 р.). Харків : НА НГУ, 2022. С. 102–104.

43. Тробюк Н. Ю. Особливості моделі формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у закладах вищої освіти. *Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття*: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (м. Одеса, 18 липня – 28 серпня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 536 с. С. 475–478.

44. Тробюк Н. Ю. Комунікативна толерантність у діяльності військового психолога. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 1 грудня 2022 р.). Київ : Національний університет оборони України ім. Івана Черняхівського, 2022. С. 116–118.

45. Тробюк Н., Тробюк Д. Толерантність до невизначеності у військовій діяльності Національної гвардії України. *Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України в умовах особливих правових режимів: поточний стан та шляхи вирішення* : зб. тез Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 березня 2023 р.). Харків : Вид-во НАНГУ, 2023. 892 с. С. 830–831.

46. Тробюк Н. Толерантність військовослужбовців у професійній комунікації. Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки і оборони України : зб. тез IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 травня 2023 року). Харків : Вид-во НА НГУ, 2023. С. 97–100.

Апробація результатів дослідження

Основні результати дослідження доповідалися й обговорювалися на науково-практичних та науково-методичних конференціях різного рівня, зокрема:

міжнародних:

1. «Шляхи покращення системи професійної підготовки правоохоронців до дій в екстремальних умовах» (м. Харків, 2015).
2. «Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика» (м. Харків, 2016).
3. «Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (м. Глухів, 2018).
4. «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (м. Полтава, 2019).
5. «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 2020).
6. «Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи» (м. Одеса, 2020).
7. «Conference on History, Theory and Methodology of Learning» (ICHTML 2021).
8. «Педагогіка, психологія та методики викладання: міжнародний досвід» (м. Рига, Латвія, 2021).

всеукраїнських:

1. «Авіація та космонавтика: стан, досягнення і перспективи» (м. Кіровоград, 2016).
2. «Наукове забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України» (м. Харків, 2017).
3. «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (м. Полтава, 2018).

Продовження додатка Ф

4. «Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи» (м. Харків, 2018).
5. «The 21st Century Challenges in Education and Science» (м. Глухів, 2019).
6. «Теоретико-методологічні основи розвитку освіти та управлінської діяльності» (м. Херсон, 2019).
7. «Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України» (м. Харків, 2019).
8. «Освіта ХХІ століття: молодіжний вимір» (м. Глухів, 2020).
9. «Соціально-психологічне забезпечення діяльності сил безпеки та оборони України» (м. Харків, 2020).
10. «Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу і поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя» (м. Київ, 2020).
11. «Актуальні питання роботи з персоналом у складових сектору безпеки та оборони» (м. Харків, 2021).

Акти про впровадження результатів дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Військового інституту
з навчальної роботи Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
кандидат, доцент, полковник *О.А. Прохоров*

" 10 " лютого 20 21

АКТ № 384/7-7

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Тробюк Наталії Юріївни на тему "Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах" на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 — Освітні, педагогічні науки, спеціалізація – теорія і методика професійної освіти

Комісія у складі: голови — начальника військового гуманітарно-лінгвістичного факультету полковника Юркова А.В., членів комісії: начальника кафедри військової психології та педагогіки — к.п.н., доц. полковника Мась Н.М., доцента кафедри військової психології та педагогіки к.п.н., доц. Кожедуб О.В., викладача кафедри майора Сторожук Н. А., встановила, що результати дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня Тробюк Н. Ю. доцільно впроваджувати в освітній процес Військового інституту за напрямом підготовки Військова психологія, а саме в дисципліні "Педагогічні технології в системі військової освіти та науки", "Загальна та військова педагогіка". Особливої уваги заслуговують питання організації толерантного освітнього середовища; підготовки викладачів та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовки якісного навчально-методичного забезпечення.

Для забезпечення практики формування толерантності розроблені навчально-методичні рекомендації "Формування толерантності у майбутніх офіцерів НГУ", що відображають необхідні знання з теорії та методики формування толерантності, які можуть бути використані науково-педагогічними працівниками кафедри.

Запропоновані педагогічні умови були застосовані під час освітнього процесу у Військовому інституті з метою формування толерантності у майбутніх офіцерів за різними спеціальностями та спеціалізаціями та сприяли виробленню у них на високому та середньому рівнях вмій толерантної професійної діяльності в полікультурному середовищі.

Продовження додатка X

Про ефективність апробації результатів дисертаційного дослідження Тробюк Наталії Юріївни “Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах” свідчить підвищення рівня толерантності у курсантів.

Таким чином можна стверджувати, що запропоновані Тробюк Н.Ю. педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів є ефективними і можуть бути використані в освітньому процесі військових закладів вищої освіти.

Голова комісії:
полковник

Члени комісії:
полковник
майор
працівник ЗСУ

Юрков А.В.

Мась Н.М.
Сторожук Н.А.
Кожедуб О.В.

**МІНОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО**

Повітрофлотський проспект, 28
Київ, 03049

Тел.: (044) 271-06-97, (044) 248-10-78

E-mail: info@nuou.org.ua

Код ЄДРПОУ 07834530

від "23" грудня 2021 р. №182/45

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ТРОБЮК Наталії Юріївни на тему "Формування толерантності
майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових
навчальних закладах" на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки**

Розглянувши матеріали дисертаційного дослідження Наталії Тробюк є підстави вважати, що запропоновані дисертанткою педагогічні умови формування толерантності, а саме: організація толерантного освітнього середовища; підготовка викладачів та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовка якісного навчально-методичного забезпечення, доцільно впроваджувати в освітній процес Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. Для забезпечення практики формування толерантності розроблені навчально-методичні рекомендації "Формування толерантності у майбутніх офіцерів НГУ", що відображають необхідні знання з теорії та методики формування толерантності.

Запропоновані навчально-методичні рекомендації були впроваджені в освітній процес впродовж 2020-2021 навчального року у межах навчальної дисципліни "Філософські та психолого-педагогічні основи військового лідерства", зокрема в темі 3 "Морально-етичні та релігієзнавчі проблеми військової теорії та практики" занятті 1. "Етика військового керівника. Стандарти доброчесності офіцерів Збройних Сил НАТО". З метою формування толерантності у майбутніх офіцерів оперативного рівня, що

Продовження додатка X

2

сприяло розвитку у них вмінь толерантної поведінки у професійному середовищі.

Про ефективність апробації результатів дисертаційного дослідження Тробюк Наталії Юріївни “Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах” свідчить підвищення рівня толерантності у слухачів.

Отже, можна стверджувати, що запропоновані дисертанткою Наталією Тробюк педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів є дієвими і можуть бути використані в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів.

Начальник гуманітарного інституту,
доктор психологічних наук, професор

Василь ОСЬОДЛО

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ
УКРАЇНИ**

майдан Захисників України, 3,
м. Харків, 61001,
тел./факс 732-37-56, mail@nangu.edu.ua
http://nangu.edu.ua, код ЄДРПОУ 08610502

06.10.2021 № 84/2 - 1852

На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Національної академії
Національної гвардії України
кандидат технічних наук, доцент
генерал-лейтенант

Сергій Соколовський
Сергій СОКОЛОВСЬКИЙ

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Тробюк Наталії Юріївни на тему “Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах” на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 — Освітні, педагогічні науки, спеціалізація – теорія і методика професійної освіти у освітній процес Національної академії Національної гвардії України

Комісія у складі: голови – начальника науково-дослідного центру службово-бойової діяльності доктора психологічних наук, професора полковника Приходька І. І. та членів: начальника кафедри психології та педагогіки кандидата психологічних наук, доцента підполковника Ларіонова С. О., начальника кафедри соціально-гуманітарних дисциплін кандидата педагогічних наук, доцента підполковника Міршука О. Є. встановила, що результати дисертації старшого викладача кафедри психології та педагогіки Тробюк Наталії Юріївни доцільно впровадити в освітній процес Національної академії Національної гвардії України.

Результати дослідження використовувались в науково-дослідній роботі науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України за темою «Дослідження особливостей мотиваційно-вольової сфери військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні службово-бойових завдань у звичайних та екстремальних умовах» (номер державної реєстрації 0119U001479).

В освітній процес Національної академії Національної гвардії України упроваджено визначені дисертанткою педагогічні умови формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії у вищих військових навчальних закладах, а саме: організація толерантного освітнього середовища; підготовка викладачів та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовка якісного навчально-методичного забезпечення. Для оптимізації практики формування толерантності використано навчально-методичні рекомендації “Формування толерантності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України” розроблені дисертанткою.

Продовження додатка X

Про дієвість запропонованої Тробюк Н. Ю. методики свідчить статистично значуще підвищення рівня толерантності у курсантів експериментальних груп.

Провідні ідеї дисертаційного дослідження Тробюк Н. Ю. виступили підґрунтям оновлення основних компонентів цілісного освітнього процесу Національної академії Національної гвардії України, а саме його змісту, методів та форм.

Таким чином можна стверджувати, що обґрунтовані Н.Ю. Тробюк педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів є ефективними і можуть бути використані в освітньому процесі Національної академії Національної гвардії України для удосконалення освітнього процесу при проведенні занять як гуманітарного, так і спеціального характеру, створення комфортного освітнього середовища для ефективної підготовки та розвитку професійно важливих якостей майбутніх фахівців сил охорони правопорядку та безпосередньо їх готовності до професійного вдосконалення.

Реалізація запропонованих заходів у дисертації Тробюк Наталії Юріївни позитивно вплинула на сформованість толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Голова комісії:

полковник

Ігор ПРИХОДЬКО

Члени комісії:

підполковник

Станіслав ЛАРІОНОВ

підполковник

Олексій МІРШУК

ЗАТВЕРДЖЕНО
 Безпечник начальника з навчальної роботи -
 начальник навчального відділу
 доктор пед. наук, професор,
 полковник
 10.01.2022р. О. МАСЛІЙ

АКТ №2/5/7 від 10.01.2022р.

про впровадження дисертаційного дослідження Тробюк Наталії Юріївни на тему «Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 — Освітні, педагогічні науки, спеціалізація – теорія і методика професійної освіти у освітній процес Військової академії (м. Одеса)

Складений комісією та розглянутий на засіданні кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін (протокол від 11.10.2021р. №3):

Голова комісії:

доктор педагогічних наук, доцент, працівник ЗС України Бхіндер Н.В.

Члени комісії:

кандидат педагогічних наук, доцент, полковник Лісніченко Ю.М.,

кандидат педагогічних наук, доцент працівник ЗС України Сарафанюк Е.І.

У період з 1 вересня 2021 р. по 11 жовтня 2021 р. комісія провела роботу з вивчення результатів упровадження матеріалів дисертації Тробюк Наталії Юріївни на тему «Формування толерантності майбутніх офіцерів Національної гвардії України у вищих військових навчальних закладах».

Результати дисертаційного дослідження Тробюк Н.Ю. Впроваджувались в освітній процес протягом 2019-2021 навчальних років серед здобувачів вищої освіти Військової академії (м.Одеса) з метою формування у майбутніх офіцерів толерантності, як професійно важливої якості. Дослідним навчанням було охоплено 110 здобувачів.

Комісія встановила, що завдяки впровадженню в освітній процес Військової академії (м. Одеса) під час викладання навчальних дисциплін «Військова педагогіка та психологія (у т.ч. лідерство)» та «Політологія та соціологія» методики формування у майбутніх офіцерів толерантності, побудованій на розробленій моделі, вирішуються актуальні проблеми педагогічної науки.

У методиці враховані педагогічні умови формування толерантності, а саме: організація толерантного освітнього середовища; підготовка викладачів та офіцерів структурних підрозділів до формування толерантності; підготовка якісного навчально-методичного забезпечення. Для оптимізації практики формування толерантності використано навчально-методичні рекомендації « Формування толерантності у майбутніх офіцерів НГУ».

Про дієвість запропонованої Тробюк Н.Ю. методики свідчить статистично значуще підвищення рівня толерантності у курсантів експериментальних груп.

Продовження додатка X

Таким чином можна стверджувати, що обґрунтовані Тробюк Н.Ю. педагогічні умови формування толерантності майбутніх офіцерів є ефективними і можуть бути використані в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів.

Голова комісії:
доктор пед. наук, доцент, працівник ЗС України Бхіндер Н.В.

Члени комісії:
кандидат пед. наук, доцент, полковник Лісніченко Ю.М.

кандидат пед. наук, доцент працівник ЗС України Сарафанюк Е.І.